

Univerzita Hradec Králové
Pedagogická fakulta
Katedra pedagogiky a psychologie

Neverbální komunikace pedagoga na druhém stupni základní školy

Diplomová práce

Autor: Tereza Erbenová
Studijní program: M7503 – Učitelství pro základní školy
Studijní obor: Učitelství pro 2. stupeň ZŠ - český jazyk a literatura
Učitelství pro 2. stupeň ZŠ - německý jazyk a literatura
Vedoucí práce: doc. PhDr. Tomáš Svatoš, Ph.D.

Zadání diplomové práce

Autor:	Tereza Erbenová
Studium:	P16P0359
Studijní program:	M7503 Učitelství pro základní školy
Studijní obor:	Učitelství pro 2. stupeň ZŠ - německý jazyk, Učitelství pro 2. stupeň ZŠ - český jazyk
Název diplomové práce:	Neverbální komunikace pedagoga na druhém stupni základní školy
Název diplomové práce AJ:	Nonverbal communication of a teacher at a Lower-Secondary School

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Diplomová práce je zaměřena na neverbální projevy pedagoga v běžném vyučování na druhém stupni základní školy. Teoretická část se zabývá podstatou neverbální komunikace, je soustředěna na její extralingvistické prostředky, jakými jsou gestikulace, mimika, posturologie, haptika atd.

V empirické části závěrečné práce je provedeno přímé pozorování neverbálních projevů vytipovaných pedagogů při vyučování českého jazyka na druhém stupni ZŠ. Cílem praktické části práce je neverbální projevy pedagogů v běžných školních podmínkách sledovat, data zpracovat a interpretovat s ohledem na jejich funkci. Metodologickým prostředkem pro hodnocení a analýzu je autorský nestandardizovaný kategoriální systém činností.

ČERNÝ, Vojtěch. *Řeč těla: neverbální komunikace pro obchodníky i běžný život*. Vyd. 1. Brno: Computer Press, 2007, 254 s. ISBN 978-80-251-1658-6.

MAREŠ, Jiří, KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Komunikace ve škole*. Brno: Masarykova univerzita, 1995, 210 s. ISBN: 8021010703.

NAVARRO, Joe. *Tajemství řeči těla: gesta, která prozradí více než slova*. Vyd. 1. Přeložila L. VLČKOVÁ. Praha: Grada, 2019, 189 s. ISBN 978-80-271-2477-0.

PEASE, Allan. *Řeč těla: jak porozumět druhým z jejich gest, mimiky a postojů těla*. Vyd. 1. Přeložila H. Loupová. Praha: Portál, 2001, 137 s. ISBN 80-7178-582-2.

TEGZE, Oldřich. *Neverbální komunikace*. Vyd. 1. Brno: Computer Press, 2003, 482 s. ISBN 80-7226-429-X.

Garantující pracoviště: **Katedra pedagogiky a psychologie,
Pedagogická fakulta**

Vedoucí práce: doc. PhDr. Tomáš Svatoš, Ph.D.

Oponent: Mgr. Markéta Levínská, Ph.D.

Datum zadání závěrečné práce: 11.12.2019

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala pod vedením vedoucího práce samostatně a uvedla jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Hradci Králové dne: 15. 6. 2021

.....

Tereza Erbenová

Poděkování

Ráda bych touto cestou vyjádřila poděkování vedoucímu diplomové práce panu doc. PhDr. Tomáši Svatošovi, Ph.D. za odborné vedení mé práce, jeho vstřícný přístup a cenné rady.

Dále bych ráda poděkovala ředitelům a pedagogickým pracovníkům vybraných základních škol, u kterých probíhalo mé empirické šetření.

Děkuji také svým nejbližším za podporu.

Anotace

Erbenová, Tereza. *Neverbální komunikace pedagoga na druhém stupni základní školy*. Hradec Králové: Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové, 2021. 99 s. Diplomová práce.

Diplomová práce je zaměřena na neverbální projevy pedagoga v běžném vyučování na druhém stupni základní školy. Teoretická část se zabývá podstatou neverbální komunikace, je soustředěna na její extralingvistické prostředky, jakými jsou gestikulace, mimika, posturologie, haptika atd.

V empirické části závěrečné práce je provedeno přímé pozorování neverbálních projevů vytipovaných pedagogů při vyučování českého jazyka na druhém stupni ZŠ. Cílem praktické části práce je neverbální projevy pedagogů v běžných školních podmínkách sledovat, data zpracovat a interpretovat s ohledem na jejich funkci. Metodologickým prostředkem pro hodnocení a analýzu je autorský nestandardizovaný kategoriální systém činností.

Klíčová slova: neverbální komunikace, učitel, žák, škola

Annotation

Erbenová, Tereza. *Nonverbal communication of a teacher at a Lower-Secondary School*. Hradec Králové: Faculty of Education, University of Hradec Králové, 2021. 99 p., Diploma Thesis.

The diploma thesis is focused on the nonverbal expressions of a teacher in regular lessons at a lower-secondary school. The theoretical part deals with the essence of nonverbal communication, it focuses on its extralinguistic means, such as gesticulation, facial expressions, posturology, haptics, etc.

In the empirical part of the work, direct observation of nonverbal expressions of chosen teachers during lessons of the Czech language at a lower-secondary school is made. The aim of the practical part of the diploma thesis is to monitor nonverbal expressions of teachers in regular school conditions, to process the data and interpret them considering their function. The methodological means for analysis is the authorial non-standardized categorical system of activities.

Keywords: nonverbal communication, teacher, pupil, school

Obsah

ÚVOD	9
TEORETICKÁ ČÁST.....	11
1 Vymezení základních pojmů.....	11
2 Dělení komunikace	13
2.1 Neverbální komunikace.....	15
2.1.1 Funkce neverbální komunikace.....	18
2.1.2 Porovnání neverbální a verbální komunikace	20
3 Interpretace neverbálního chování	23
3.1 Co ovlivňuje neverbální komunikaci (kontext neverbálního sdělování).....	24
3.1.1 Kulturní kontext (a jeho vliv na NK)	27
4 Extralingvistické složky neverbální komunikace	31
4.1 Haptika.....	31
4.2 Proxemika.....	33
4.3 Mimika.....	36
4.4 Kinezika.....	40
4.5 Gestika	42
4.6 Posturika (posturologie)	44
4.7 Vizika (zrakový kontakt).....	47
4.8 Úprava zevnějšku (vnější vzhled).....	51
PRAKTICKÁ ČÁST.....	57
5 Výzkumný design šetření.....	57
5.1 Záměry a cíle empirické části závěrečné práce	57
5.2 Použitá metodologie a respondentský vzorek	57
5.3 Sledované proměnné a jejich charakteristika	58
5.4 Způsob vyhodnocení výzkumných dat	59
6 Výzkumná data a výsledkové interpretace.....	60
6.1 Výsledky a textové komentáře	60
6.2 Grafické interpretace výzkumných dat.....	72
6.3 Shrnutí klíčových poznatků	73
6.4 Řešitelské interpretace výsledků s ohledem na použitou teorii	77

ZÁVĚR.....	79
SEZNAM LITERÁRNÍCH ZDROJŮ	82
SEZNAM OBRÁZKŮ	85
SEZNAM TABULEK.....	86
SEZNAM GRAFŮ.....	87
SEZNAM PŘÍLOH.....	88

ÚVOD

Tato práce se zabývá neverbální komunikací jak obecně, tak se zaměřením na neverbální projevy učitele ve vyučování na druhém stupni základní školy, konkrétně v hodinách českého jazyka. Pro toto téma jsem se rozhodla nejen proto, že neverbální komunikace je přítomna téměř v každé sociální interakci a má mnoho funkcí, ale také kvůli své budoucí profesi si chci při zpracovávání této problematiky rozšířit své znalosti o tomto tématu. Důležitost neverbální komunikace potvrzuje fakt, že jí věnuje pozornost čím dál více českých i světových autorů. Cílem této práce je zabývat se neverbální komunikací z hlediska teoretických poznatků od českých i zahraničních autorů, sledovat neverbální projevy učitelů v reálných vyučovacích hodinách a k získaným datům se dále vyjádřit.

Tato práce je rozdělena na teoretickou a praktickou část. V teoretické části jsou nejprve blíže vysvětleny klíčové a frekventované pojmy, o které se celá práce opírá. Dále jsou zmíněna různá dělení komunikace, přičemž pro tuto práci je stěžejní rozdělení komunikace na verbální a neverbální. Vzhledem k zaměření této práce je verbální komunikace jen krátce nastíněna, zatímco neverbální komunikaci je věnován větší prostor. Nejprve je na ni nahlíženo z různých pohledů českých i zahraničních autorů, poté je věnována pozornost její funkci. Neverbální komunikace je dále porovnávána z různých hledisek s komunikací verbální. Další důležitou kapitolou, jež navazuje na předchozí, je interpretace neverbálního chování, v rámci které je brán zřetel na kontext neverbální komunikace. Poté je blíže charakterizováno všech osm extralingvistických složek neverbální komunikace (podle zmíněných autorů). Jedná se o: haptiku, proxemiku, mimiku, kineziku, gestiku, posturiku a úpravu zevnějšku. Přičemž u každé složky jsou zmíněny nejen základní informace a specifika, ale také poznatky v souvislosti s učitelem ve vyučování. Cílem teoretické práce je tedy představit obecně známé i méně známé poznatky o neverbální komunikaci, podrobněji se zaměřit na její složky i se zaměřením na učitele ve škole (ve vyučování).

V praktické části práce je nejprve z různých hledisek popsáno empirické šetření, které bylo zaměřeno na sledování, poznávání a hodnocení některých neverbálních projevů učitele v současné škole. Bylo užito kvalitativní metody – pozorování a kódování do kategoriálního systému činností. Dále je pozornost zaměřena na výzkumná data a výsledkové interpretace. Následně jsou prezentovány výsledky spolu s textovými komentáři. Poté jsou vybraná výzkumná data zpracována do grafů kvůli větší přehlednosti. V závěru praktické části se

nacházejí shrnutí klíčových poznatků a řešitelské interpretace výsledků s ohledem na použitou teorii. Cílem praktické části práce je přiblížit použitou metodologii, popsat výzkumné procedury, informovat o způsobu získávání výzkumných dat, cestách jejich zpracování a v neposlední řadě o tom, jak jsme získaná data interpretovali a jak jsme jim rozuměli.

TEORETICKÁ ČÁST

První část práce se zaměřuje na teoretickou podstatu jevů souvisejících s hlavním tématem, kterým je neverbální komunikace (pedagoga na druhém stupni základní školy). První kapitola se týká vymezení základních pojmů. Druhá kapitola obsahuje nastínění různých dělení komunikace a bližší zaměření na komunikaci neverbální. Následující kapitola se zabývá interpretací neverbálního chování, především jeho kontextem. Poslední a nejrozsáhlejší kapitola se věnuje extralingvistickým složkám neverbální komunikace, i ve spojitosti s učitelem ve výuce.

1 Vymezení základních pojmů

Prvním krokem, který je důležitý pro pojetí celé práce, je zavedení a vysvětlení klíčových a frekventovaných pojmů, o které se celá práce opírá.

Velmi užívaný pojem komunikace se objevuje v mnoha odvětvích a bývá různě charakterizován. Můžeme ho zaznamenat například v kyberprostoru, psychologii, ale i v dopravě lidí či materiálu.

V českém jazyce se tedy s pojmem komunikace pojí tři hlavní významy: výměna informací, veřejná doprava (respektive veřejné spojení) a prostor vymezený pro spojení dopravními prostředky (dopravní cesta). Vzhledem k zaměření této práce se budeme zabývat komunikací jako prostředkem výměny informací mezi lidmi.¹

„Slovo komunikace vzniklo z latinského *communicare* – *radit se s někým, dorozumívat se, termín označuje i styk, spojení, souvislost.*“² Můžeme se setkat také s podobnou, ale jednodušší charakteristikou, tedy že slovo komunikace je latinského původu a znamená něco spojovat. V psychologii však nejde při komunikaci jen o pouhý přenos informací mezi sdělujícím a příjemcem, ale i o sebeprezentaci, sebepotvrzování, vyjádření postojů k předmětu i k příjemci informace. Komunikaci můžeme označit také jako dorozumívání. Místo jedné obecně platné definice komunikace si tedy můžeme všimnout, jak ji mnozí autoři definují a

¹ VYMĚTAL, Jan. *Průvodce úspěšnou komunikací: efektivní komunikace v praxi*. 1. vyd. Praha: Grada, 2008. ISBN 978-80-247-2614-4.

² VYMĚTAL, Jan. *Průvodce úspěšnou komunikací: efektivní komunikace v praxi*. 1. vyd. Praha: Grada, 2008, s. 22. ISBN 978-80-247-2614-4.

popisují dle svého konkrétního zaměření.³ Erneker například uvádí, že: „*Komunikaci chápeme jako sociální a řídicí proces, který ovlivňuje myšlení a jednání a je nástrojem regulace jednání v socioprofesionálních pozicích a rolích.*“⁴

Strnadová ve své knize uvádí, že u lidí, které již Aristoteles označil jako bytosti společenské, je komunikace základním nástrojem, který v interakci používají.⁵ I když komunikujeme vlastně neustále, nevěnujeme tomu příliš mnoho pozornosti, vnímáme komunikování spíše jako samozřejmost. Ale ve chvílích, kdy chceme něco důležitého říct, prosadit svůj názor nebo třeba napsat zprávu, si uvědomujeme, jak je komunikace důležitá, a více se na ni zaměřujeme.⁶

Vybíral ve své knize podrobně rozebírá komunikaci z různých úhlů a kromě jiného také v souvislosti o možnostech komunikace říká, že: „*Člověk je v tomto směru bytostí nadanou rozsáhlými možnostmi: může komunikováním měnit sám sebe, své bližní – i zásadně pozměnit svět.*“⁷ Dále také uvádí, že komunikace nejen posiluje či tlumí emoce a formuje postoje, ale také dokáže popudit, provokovat, iniciovat či na druhou stranu zbrzdít druhého v jeho jednání. Umí také věrohodně šířit lež či přesvědčit o pravdě.⁸ Mikuláščík dokonce uvádí, že jednou z nejdůležitějších potřeb života je právě potřeba komunikace a žít znamená komunikovat, nekomunikovat znamená umřít.⁹

Komunikace není statická, je proměnlivá v čase a závislá na celé řadě podmínek a vlivů. Je to určitý proces, který je často znázorněn schématem, kde je zaznačen komunikátor, komuniké, komunikační kanál a komunikant.¹⁰ Také bývá charakterizován následujícím komunikačním modelem. V obecném modelu přenosu sdělení ve formě signálu (řečového, hmatového, optického apod.) od odesílatele k příjemci probíhá zakódování, volba komunikačního média (které je zatíženo určitým šumem), příjem a dekodování sdělení a formování zpětné vazby.

³ MIKULÁŠTÍK, Milan. *Komunikační dovednosti v praxi*. 1. vyd. Praha: Grada, 2003. ISBN 80-247-0650-4.

⁴ ERNEKER, Jaroslav. *Základy komunikace: studijní text*. 1. vyd. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií, 2004, s. 21. ISBN 80-86708-02-0.

⁵ STRNADOVÁ, Věra. *Interpersonální komunikace*. 1. vyd. Hradec Králové: Gaudeamus, 2011. ISBN 978-80-7435-157-0.

⁶ MIKULÁŠTÍK, Milan. *Komunikační dovednosti v praxi*. 1. vyd. Praha: Grada, 2003. ISBN 80-247-0650-4.

⁷ VYBÍRAL, Zdeněk. *Psychologie komunikace*. 2. vyd. Praha: Portál, 2009, s. 21. ISBN 978-80-7367-387-1.

⁸ VYBÍRAL, Zdeněk. *Psychologie komunikace*. 2. vyd. Praha: Portál, 2009. ISBN 978-80-7367-387-1.

⁹ MIKULÁŠTÍK, Milan. *Komunikační dovednosti v praxi*. 1. vyd. Praha: Grada, 2003. ISBN 80-247-0650-4.

¹⁰ MIKULÁŠTÍK, Milan. *Komunikační dovednosti v praxi*. 1. vyd. Praha: Grada, 2003. ISBN 80-247-0650-4.

Komunikační šum představuje různá zkreslení a rušivé vlivy, které znesnadňují dekodování sdělení a způsobují pozměněné chápání či nedorozumění.¹¹

2 Dělení komunikace

Komunikaci jako mezilidské sdělování lze dělit mnoha způsoby. Kupř. DeVito rozlišuje mezilidskou komunikaci do následujících podob. Spadá sem intrapersonální komunikace (kterou vedeme sami se sebou), interpersonální komunikace (tedy interakce formou osobního kontaktu nebo prostřednictvím různých médií s nějakou osobou, s níž máme nějaký druh vztahu), rozhovor (komunikace formou otázek a odpovědí), komunikace v malé skupině (přibližně pět až deset lidí), veřejná komunikace (mezi mluvčím a několika až miliony posluchači), počítačem zprostředkovaná komunikace (interpersonální komunikace prostřednictvím počítačového spojení), masová komunikace (jeden zdroj a mnoho příjemců, i po celém světě).¹²

Jiní autoři však často užívají jiná a odlišná dělení. Pro příklad si zkráceně můžeme uvést dělení komunikace podle neurologa a psychiatra Peseschkiana: negativní komunikace (vyjadřuje např. odmítnutí, odpor, útočení, pokárání, kritiku, zatajování), shodná komunikace (sdělované informace mezi komunikujícími lidmi se obsahově i formálně shodují), asertivní komunikace (sebeprosazující, respektující), agresivní komunikace (útočná, bezohledná, sobecká vůči jiným), manipulativní komunikace (neférové formy jednání), pasivní komunikace (ústupná, úniková, bojácná).¹³

Často užívaným pojmem je také sociální komunikace. Dle Mareše a Křivohlavého můžeme o sociální komunikaci mluvit v případě, pokud sdělování probíhá mezi lidmi a má specificky lidskou podobu. Jako zvláštní případ sociální komunikace poté vnímají komunikaci pedagogickou, což je komunikace, která sleduje pedagogické cíle, pomáhá vychovávat a vzdělávat. Je však často pojímána různě nejen v odlišných zemích, ale i v rámci jednoho státu.¹⁴ Tato práce se nezabývá pedagogickou komunikací v celé její šíři, nýbrž neverbální

¹¹ VYMĚTAL, Jan. *Průvodce úspěšnou komunikací: efektivní komunikace v praxi*. 1. vyd. Praha: Grada, 2008. ISBN 978-80-247-2614-4.

¹² DEVITO, A., Joseph. *Základy mezilidské komunikace*. 6. vyd. Praha: Grada, 2008. ISBN 978-80-247-2018-0.

¹³ STRNADOVÁ, Věra. *Interpersonální komunikace*. 1. vyd. Hradec Králové: Gaudeamus, 2011. ISBN 978-80-7435-157-0.

¹⁴ MAREŠ, Jiří a Jaro KŘIVOHLAVÝ. *Komunikace ve škole*. 1. vyd. Brno: Masarykova Univerzita,

komunikací pedagoga v rámci vyučovací hodiny na druhém stupni základní školy. Nevěnuje se ani komunikaci pedagoga o přestávkách, na mimoškolních akcích, ani v rámci kolektivu s jinými pedagogy. Soustředí svůj zájem na pedagoga, který vyučuje třídu žáků, mohli bychom tedy uvést pojem výuková komunikace, se kterým pracují Šeďová, Švaříček, Šalamounová ve své knize *Komunikace ve školní třídě*.¹⁵

Dále Mikuláščík upozorňuje na komunikaci manažerů. Mnoho z nich si uvědomuje, že je nezbytné studovat a zlepšovat komunikační dovednosti, jestliže mají pracovat v kontaktu s lidmi, vést lidi. Lépe poté budou zvládat konflikty, porozumí vzájemným vztahům a jejich vývoji, dokážou ostatní nadchnout, motivovat, dobře je vést. Budou také rozumět organizaci, skupinám a jejich interakční proměnlivosti, budou lépe komunikovat i navzdory mezikulturním bariérám.¹⁶ I když se zde popisují komunikační dovednosti a pole působení manažerů, můžeme si všimnout, že s pedagogem mají mnoho společného.

Komunikaci můžeme dále také dělit na verbální a neverbální, které se navzájem doplňují, nebo dokonce může jedna druhou suplovat v plné míře.¹⁷

Verbální komunikaci můžeme vysvětlit jako vyjadřování pomocí slov, prostřednictvím jazyka. Může být přímá či zprostředkovaná, mluvená nebo psaná, živá či reprodukováná. Verbální komunikací se zabývá lingvistika (jazykověda), filologie (nauka o řeči, teorie literatury...), filozofie (sémiotika, sémantika, logika) a další obory. Užívaný jazyk je ovlivňován jazykovým prostředím, které má různé prvky. Verbální projev doprovází tzv. paralingvistické aspekty, mezi které můžeme zařadit hlasitost verbálního projevu, výšku tónu řeči, rychlost verbálního projevu, objem řeči, plynulost řeči, pomlky, fázování, barvu hlasu a emoční náboj, kvalitu řeči, slovní vatu a chyby v řeči.¹⁸ Zde můžeme přidat ještě poznámku o rétorice, kterou můžeme definovat jako nauku o tom, jak mluvit dobře. Důraz je kladen

1995. ISBN 80-210-1070-3.

¹⁵ ŠEĎOVÁ, Klára, Roman ŠVAŘÍČEK a Zuzana ŠALAMOUNOVÁ. *Komunikace ve školní třídě*. 1. vyd. Praha: Portál, 2012. ISBN 978-80-262-0085-7.

¹⁶ MIKULÁŠTÍK, Milan. *Komunikační dovednosti v praxi*. 1. vyd. Praha: Grada, 2003. ISBN 80-247-0650-4.

¹⁷ MIKULÁŠTÍK, Milan. *Komunikační dovednosti v praxi*. 1. vyd. Praha: Grada, 2003. ISBN 80-247-0650-4.

¹⁸ MIKULÁŠTÍK, Milan. *Komunikační dovednosti v praxi*. 1. vyd. Praha: Grada, 2003. ISBN 80-247-0650-4.

například na uspořádání faktů v řeči nebo na uspořádání slov.¹⁹ Její historie sahá až do antického Řecka k filosofovi jménem Aristoteles.²⁰

2.1 Neverbální komunikace

V předchozím textu jsme mimo jiné uvedli, že existuje klasické dělení komunikace na verbální a neverbální část. S ohledem na zaměření naší práce, budeme další text směřovat k popisu a vysvětlení neverbální komunikace (synonymicky nonverbální či mimoslovní komunikace). Nejčastějším vysvětlením je, že jde o sdělování beze slov.

Zmíněnou charakteristiku najdeme i u DeVita. Neverbálně komunikujeme například tehdy, když se usmíváme či naopak mračíme, když gestikulujeme nebo když se přiblížíme k někomu blíž. Musí však být někdo, kdo naše sdělení nějakým způsobem přijímá. Pokud nás totiž nikdo nevidí, nejedná se podle většiny teoretiků o komunikaci. Což platí i u komunikace verbální, pokud naši řeč nikdo neslyší, naše sdělení nikdo nepřijímá, nedochází ke komunikaci.²¹ Jako komunikaci beze slov vysvětluje neverbální komunikaci také Erneker, který do ní dále řadí například výrazy obličeje, pohledy, dotyky, změny vzdálenosti mezi komunikujícími, ale i druh oděvu a jeho barvy.²² V této souvislosti Christa Heilmann však uvádí, že pokud do neverbální komunikace zahrnujeme i tzv. artefakty jako je oblečení, účesy, tetování apod., které mají také vliv na rozhovor, měli bychom se také zabývat velikostí těla, obličeje, postavou a dalšími, protože to vše má také svůj vliv na účastníky rozhovoru.²³ Podle Černého „*Do neverbální komunikace řadíme všechny ostatní komunikační prostředky, jejichž základem není slovo.*“²⁴

Jako proces dorozumívání se neslovními prostředky představuje neverbální (nonverbální, mimoslovní) komunikaci také Vymětal, který dále poukazuje na to, že v širším pojetí přenos informací a sdělení vychází z postoje člověka, zvířete či jiného organismu. Zatímco v sociální komunikaci je neverbální komunikace pojímána jako „řeč těla“, tedy jako získávání informací

¹⁹ KRAUS, Jiří. *Rétorika v dějinách jazykové komunikace*. Praha: Československá akademie věd, 1990.

²⁰ KRAUS, Jiří. *Rétorika a řečová kultura*. Vyd. 2. Praha: Karolinum, 2010. ISBN 978-80-246-1829-6.

²¹ DEVITO, A., Joseph. *Základy mezilidské komunikace*. 6. vyd. Praha: Grada, 2008. ISBN 978-80-247-2018-0.

²² ERNEKER, Jaroslav. *Základy komunikace: studijní text*. 1. vyd. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií, 2004. ISBN 80-86708-02-0.

²³ HEILMANN, Christa M. *Řeč těla: gesta, mimika, emoce*. 1. vyd. Praha: Grada, 2013. ISBN 978-80-247-4394-3.

²⁴ ČERNÝ, Vojtěch. *Řeč těla*. 1. vyd. Brno: Computer Press, 2007, s. 11. ISBN 978-80-251-1658-6.

²⁴ ČERNÝ, Vojtěch. *Řeč těla*. 1. vyd. Brno: Computer Press, 2007, s. 11. ISBN 978-80-251-1658-6.

z celkových pohybů člověka, jeho gest, mimiky, dotyků, zaujímání vzdálenosti atd. Na neverbální komunikaci je také určitým způsobem založeno taneční či dramatické umění. A i u něj se setkáváme s myšlenkou, že do mimoslovní komunikace řadíme nejenom řeč těla, ale i faktory jako jsou oblečení, vůně, barevnost a sladění barev mluvcího apod.²⁵ Že tato problematika není zcela stejně kategorizována, potvrzuje například Hogan, dle kterého řeč těla popisuje postoj, pohyby, oční kontakt a samotné tělo, zatímco neverbální komunikace obsahuje nejen již zmíněné, ale právě i oblékání, nošení šperků, tetování, odstup, využití času. Autor sem řadí však i tón a výšku hlasu.²⁶ Což někteří autoři zahrnují právě do neverbální komunikace. Tato práce však vnímá jako stěžejní zařazení tónu a výšky hlasu, stejně jako užívání pomlky, rychlost a intenzitu hlasového projevu, frázování, barvu hlasu apod. mezi paralingvistické aspekty projevu, aspekty jak je sdělení řečeno, tedy ke komunikaci verbální. Jako je tomu například u Mareše a Křivohlavého²⁷ či již zmiňovaného Mikuláščíka²⁸.

Právě Mareš a Křivohlavý užívají pojem nonverbální komunikace a definují ho jako způsob komunikování, který nepoužívá slov, ale jiných způsobů přenášení informací. A dále prezentují osm základních mimoslovních způsobů sdělování: řeč očí, mimika, kinezika, konfigurace všech částí těla, gestika, haptika, proxemika, úprava zevnějšku a životního prostředí.²⁹

Řeč těla toho, který informaci vysílá, se obecně dělí na vědomou a podvědomou. Hogan ovšem upřednostňuje výrazy úmyslná a spontánní. Úmyslnou řečí těla myslí chování, které provádíme vědomě, aby posloužilo našim záměrům. Jako příklad uvádí vzpřímený postoj a úsměv při příchodu na přijímací pohovor. Pro někoho to může být přirozené, pro jiného však naučený typ chování, kterým chce pozitivně zapůsobit. Dále zmiňuje situaci, kdy nový učitel vchází do třídy sebevědomě a vyrovnaně, přestože je uvnitř vyděšený. Úmyslná řeč těla však nemusí zahrnovat žádnou činnost nebo způsob chování. Jsou to většinou případy, kdy se snažíme vyhnout nějakému projevu, například neotočíme hlavu a vědomě nepozdravíme

²⁵ VYMĚTAL, Jan. *Průvodce úspěšnou komunikací: efektivní komunikace v praxi*. 1. vyd. Praha: Grada, 2008. ISBN 978-80-247-2614-4.

²⁶ HOGAN, Kevin. *Tajný jazyk byznysu: jak každého přečíst do tří vteřin*. 1. vyd. Brno: Computer Press, 2010, ISBN 978-80-251-2370-6.

²⁷ MAREŠ, Jiří a Jaro KŘIVOHLAVÝ. *Komunikace ve škole*. 1. vyd. Brno: Masarykova Univerzita, 1995. ISBN 80-210-1070-3.

²⁸ MIKULÁŠČÍK, Milan. *Komunikační dovednosti v praxi*. 1. vyd. Praha: Grada, 2003. ISBN 80-247-0650-4.

²⁹ MAREŠ, Jiří a Jaro KŘIVOHLAVÝ. *Komunikace ve škole*. 1. vyd. Brno: Masarykova Univerzita, 1995. ISBN 80-210-1070-3.

kolemjdoucího kolegu. Spontánní řeč těla pak můžeme charakterizovat jako automatické a bezděčné chování. Můžeme uvést příklad, kdy sebou člověk trhne a ve tváři se mu objeví vyděšený výraz, když vidí nebo prožívá něco děsivého. Spontánní reakce je možné postupem času a díky vlastní snaze minimalizovat a kontrolovat (s výjimkou intenzivních spontánních reakcí jako je například pláč při úmrtí blízkého člověka). S tím však mívají obtíže děti a mladí lidé, kteří ještě nemají tolik zkušeností se skrýváním a zastíráním spontánního chování. Pokud však spontánní neverbální chování předstíráme, například předstírané překvapení při získání ocenění kvůli projevení skromnosti, stává se z něj úmyslné neverbální chování.³⁰

Křivohlavý ve své knize popisuje neverbální projevy záměrné, které označuje také jako signály, a neverbální projevy bezděčné, které označuje také jako symptomy. Signály jsou charakterizovány jako záměrné sdělení, které je produkováno do určité míry z vůle a chtění dané osoby, jako je například podání ruky přicházející osobě. Zatímco symptomatické projevy, jsou produkovány bezděčně, tedy bez jakéhokoliv předem formulovaného komunikačního záměru. Mezi ně patří například zčervenání při emocionálním vzrušení nebo záškuby krčních svalů při usínání vsedě. Dále mezi ně však řadí i naučené pohyby, které provádíme, aniž bychom si to uvědomili, jako je například mimovolné poškrábání se na hlavě. Uvádí ale, že pokud například člověk vidí u někoho zmíněné symptomy, mohou se stát neverbálním sociálním sdělením. Na závěr zmiňuje obecně přijímaný názor: „...vše, co člověk dělá v přítomnosti druhého člověka, je třeba přijímat za *potencionální komunikační akt*.“³¹

Nejednoznačné pohledy na základní dělení a názvy v této oblasti dokazuje například Černý, který užívá sousloví mimoslovní signály, jež následně dělí na naučené, vrozené nebo kombinaci obojího. Do první skupiny (naučené signály) patří například gesto pro vojenský pozdrav, do druhé skupiny (vrozené signály) spadá například mrkání, tiky v obličeji nebo odkašlávání. A do třetí skupiny (neverbální signály původně vzniklé jako vrozené akce, ale kulturními pravidly upravované z hlediska načasování, intenzity a způsobu použití) zařazuje například pláč, smích nebo pokrčení ramen.³²

³⁰ HOGAN, Kevin. *Tajný jazyk byznysu: jak každého přečíst do tří vteřin*. 1. vyd. Brno: Computer Press, 2010, ISBN 978-80-251-2370-6.

³¹ KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *AKADEMIE MÚZICKÝCH UMĚNÍ V PRAZE. FILMOVÁ A TELEVIZNÍ FAKULTA. Neverbální komunikace: řeč pohledů, úsměvů a gest*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1988, s. 12.

³² ČERNÝ, Vojtěch. *Řeč těla*. 1. vyd. Brno: Computer Press, 2007. ISBN 978-80-251-1658-6.

V psychologii lidské komunikace a v sociální psychologii bývají užívány pojmy ingratiation a impression management. Oba tyto pojmy souvisí se sebezprezentací, s vědomě řízným neverbálním působením a vyvoláváním dojmu. Ingratiation by se dalo vysvětlit jako snaha vlichotit se a usilování o přízeň druhých. Pod impression management si zas můžeme představit řízení dojmu, který daný člověk vyvolává, což je v řadě povolání sociálně žádoucí dovednost. K řízení dojmu se dle Vybírala užívají nejen doplňky, jako jsou například oděv, boty, mobilní telefon, ale i logo, architektura interiéru nebo pachy. Často se pak člověk snaží již zmíněnými doplňky nebo jinými mimoslovními možnostmi signalizovat, že patří k vyššímu sociálnímu statutu nebo že je inteligentnější (např. jistý druh přikyvování, představující, že všemu rozumí). Tuto tendenci vysvětluje podvědomý sklon člověka jevit se před druhými lepším, než jakým ve skutečnosti je. A právě tato snaha se často skrývá za řízením dojmu a sebezprezentací.³³

2.1.1 Funkce neverbální komunikace

Jak uvádí Černý, neverbální komunikace může být využívána k mnoha společenským účelům. Takové účely pak můžeme rozdělit do čtyř skupin: napomáhající řeči, nahrazující řeč, vyjadřující postoje, vyjadřující emoce.³⁴

S tím se částečně shoduje i dělení od Mareše a Křivohlavého, kteří také uvádějí mimoslovní sdělování emocí. Dále se dle nich tímto způsobem sdělují záměry lidí sblížit se nebo naopak sociálně se distancovat. Také uvádějí, že: „*Beze slov se člověk snaží vytvořit u posluchačů dojem „kdo jsem“, ovlivnit postoje posluchačů k něčemu, přesvědčit je o něčem. Nonverbálně se řídí průběh mezilidské interakce, např. předávání slova v rozhovoru ap.*“³⁵

Dalo by se říct, že zmíněné dva přístupy shrnuje Vybíral: člověk využívá neverbální komunikaci, aby řeč podpořil nebo nahradil (ilustroval, symbolizoval). Také se díky ní sebezprezentuje a za její pomoci vyjadřuje emoce a interpersonální postoj (např. dominanci nebo sympatii). Dále také zmiňuje užívání konvenčních (ustálených) neverbálních prostředků

³³ VYBÍRAL, Zbyněk. *Psychologie komunikace*. 2. vyd. Praha: Portál, 2009. ISBN 978-80-7367-387-1.

³⁴ ČERNÝ, Vojtěch. *Řeč těla*. 1. vyd. Brno: Computer Press, 2007. ISBN 978-80-251-1658-6.

³⁵ MAREŠ, Jiří a Jaro KŘIVOHLAVÝ. *Komunikace ve škole*. 1. vyd. Brno: Masarykova Univerzita, 1995, s. 106. ISBN 80-210-1070-3.

například při rituálech, ceremoniálech, projevu spokojenosti, při společenských událostech nebo v některých uměních.³⁶

Můžeme se však setkat i s dalšími funkcemi, které uvádějí další autoři. Například Vymětal popisuje, že neverbální komunikace může plnit (kromě některých již zmíněných) funkci regulace, reagování na verbální sdělení (např. radostné poskakování nebo ukazování zatnuté pěsti se zvednutým palcem), odporování (neverbální chování je v rozporu s verbálním sdělením), opakování a zesílení verbálního sdělení (např. při mluvení o třech zvedneme současně tři prsty).

V souvislosti s funkcemi neverbální komunikace poukazuje Vymětal na to, co všechno nám může znalost jejích principů značně usnadnit. Jedná se například o dobré působení na druhé, úspěšnou prezentaci svých schopností, jistotu při společenských situacích, schopnost uklidnit druhé nebo odhadnout, co si opravdu myslí. Můžeme být díky tomu také víc přesvědčiví, snáze dosáhneme toho, co chceme a nenecháme se od druhých ovládat.³⁷

Neverbální komunikace hraje také důležitou roli při setkání s neznámým člověkem, protože díky ní se zpočátku orientujeme a na jejím základě si utváříme tzv. první dojem. Ten může velmi ovlivnit následnou situaci i komunikaci s dotyčným. Prostřednictvím signálů těla se dá s lidmi i manipulovat (například navodit blízkost a důvěru, předstírat otevřenost atd.).³⁸

Obzvláště důležité mohou být neverbální projevy také v terapeutickém kontextu. Při setkání psychoterapeuta a jeho pacienta bývá bezprostřední pozornost věnovaná řeči těla zbystrěna. Při terapeutických sezeních se pak často objevuje jev zvaný jako neverbální zrcadlení a synchronicita pohybů mezi oběma komunikujícími. Své projevy může připodobňovat nejen pacient terapeutovi, ale i terapeut pacientovi.³⁹ U Pecha ohledně zrcadlení (napodobování chování partnera v dialogu) najdeme zmínku o tezi, ze které se vychází. Tedy že každý člověk má nejraději sám sebe a na druhém místě ty, kteří se mu nejvíce podobají. Což prý platí ve

³⁶ VYBÍRAL, Zbyněk. *Psychologie komunikace*. 2. vyd. Praha: Portál, 2009. ISBN 978-80-7367-387-1.

³⁷ VYMĚTAL, Jan. *Průvodce úspěšnou komunikací: efektivní komunikace v praxi*. 1. vyd. Praha: Grada, 2008. ISBN 978-80-247-2614-4.

³⁸ BRUNO, Tiziana a Gregor ADAMCZYK. *Řeč těla: jak rozumět signálům řeči těla a cíleně je používat*. 1. vyd. Praha: Grada, 2013. ISBN 978-80-247-4592-3.

³⁹ VYBÍRAL, Zbyněk. *Psychologie komunikace*. 2. vyd. Praha: Portál, 2009. ISBN 978-80-7367-387-1.

většině případů.⁴⁰ Neverbální chování pacienta je obecně pro terapeuta velmi důležité, protože je pro něj nejen zdrojem informací, ale pacient ho může využívat i jako nástroj svého záměru (např. zdůraznit závažnost sdělení nebo snaha odvést pozornost).⁴¹

Pokud se však zaměříme na každodenní život, Hogan prezentuje mnoho příkladů, kde se neverbální komunikace uplatňuje (v kanceláři, během jednání, během pracovního pohovoru, na schůzkách, v politice, při prodeji, během nákupů, u vedení určité skupiny, při sportovních aktivitách, při pochůzkách a vyřizování drobných záležitostí, při práci se zvířaty, v přátelství, v osobním vztahu, při výchově dětí atd.). Jeho výčet je mnohem delší a přitom zmiňuje, že seznam by mohl ještě dále pokračovat, protože neverbální komunikace je součástí veškerých aktivit našeho každodenního života.⁴²

V této souvislosti můžeme ještě uvést zajímavý postřeh, který uvádí ve své knize Heilmann. V mnohých rodinách nebo sociálních skupinách existuje k dorozumění systém signálů, jehož významům rozumějí pouze zasvěcení. Některé pohybové vzorce se dokonce často užívají v protikladu k většinově známému významu. Dalo by se tedy mluvit o určitém „zašifrování“.

43

2.1.2 Porovnání neverbální a verbální komunikace

Oba druhy komunikace byly už výše vysvětleny, stejně tak byly uvedeny vztahy mezi nimi (jako substituce, doplňování, regulace atd.). Pokud je však zkusíme porovnat, zjistíme další zajímavé skutečnosti.

Jak už bylo naznačeno, řeč těla často vypovídá o emocích a vnitřních postojích člověka více než řeč mluvená, je také našim prvním a upřímným projevem. Když se naučíme zacházet se slovy, vědomě upozadujeme její význam. Ona je však často mocnější, než si myslíme. Na

⁴⁰ PECH, Jaroslav. *Řeč těla & umění komunikace: [příručka prakticky pro všechny, kteří se chtějí zlepšit v řešení běžných životních situací]*. 1. vyd. Praha: NS Svoboda, 2009. ISBN 978-80-205-0606-1.

⁴¹ VYBÍRAL, Zbyněk. *Psychologie komunikace*. 2. vyd. Praha: Portál, 2009. ISBN 978-80-7367-387-1.

⁴² HOGAN, Kevin. *Tajný jazyk byznysu: jak každého přečíst do tří vteřin*. 1. vyd. Brno: Computer Press, 2010, ISBN 978-80-251-2370-6.

⁴³ HEILMANN, Christa M. *Řeč těla: gesta, mimika, emoce*. 1. vyd. Praha: Grada, 2013. ISBN 978-80-247-4394-3.

⁴⁴ BRUNO, Tiziana a Gregor ADAMCZYK. *Řeč těla: jak neverbálně působit na druhé a rozumět řeči těla*. 1. vyd. Praha: Grada, 2005. ISBN 80-247-1313-6.

netrénovaného pozorovatele působí silněji než slova a zkušenému pozorovateli o nás může hodně prozradit.⁴⁴

Neverbální komunikace je z hlediska vývoje lidstva i vývoje jedince starší, než komunikace pomocí slov. Dobrým příkladem je komunikace matky a kojence. Když dítě odpočívá v její náruči, ona s ním instinktivně pohupuje, hladí jej a líbá, jsou zde slova zbytečná. I když narozené dítě neumí mluvit, dokáže dát své potřeby najevo a vnímavá matka dokáže jeho signálům úspěšně porozumět.⁴⁵ Na neverbální komunikaci v tomto raném období lidského jedince poukazuje také Křivohlavý. Neverbální projevy nemluvnat fungují v úseku života, kdy se ustavují nejsilnější pouta mezilidských vztahů (pouto mateřské lásky, rodinného společenství atd.). Druh a kvalita těchto vztahů mají poté určitý vliv na mezilidské vztahy dítěte, které jsou zase rozhodující pro další vývoj jeho osobnosti.⁴⁶

Důležitost neverbální komunikace bývá vyznačována několika číselnými poměry. Jedním z nejznámějších je výsledek vědeckého výzkumu psychologa Alberta Mehrabiana. Dle kterého účinek mluveného sdělení závisí na třech faktorech: obsah sdělení (7 %), hlas a technika mluvení (38 %), řeč těla (55 %). Tento podílový výsledek má ukazovat, jaký vliv mají v mezilidských kontaktech projevy řeči těla.⁴⁷ Na tento výsledek studie se často odkazuje, nový pohled na něj však přináší Heilmann. Ta uvádí, že Mehrabian tato čísla představil v roce 1971 jako výsledek své studie, ve které zkoumal podle slova „maybe“ (možná), jak se mění účinek při různých způsobech mluvy (respektive tělesného výrazu). Výsledky této úzce vymezené otázky (bylo užíváno jen jedno významově neutrální slovo) byly následně nepatřičně zobecněny na celou ústní komunikaci.⁴⁸ Borg zase tvrdí, že podle psychologů je v běžné konverzaci s druhým člověkem 40 až 50 % komunikace verbální a 55 až 60 % komunikace mimoverbální. Tedy jen asi polovina významu přichází ze slov, tu

⁴⁴ BRUNO, Tiziana a Gregor ADAMCZYK. *Řeč těla: jak neverbálně působit na druhé a rozumět řeči těla*. 1. vyd. Praha: Grada, 2005. ISBN 80-247-1313-6.

⁴⁵ ČERNÝ, Vojtěch. *Řeč těla*. 1. vyd. Brno: Computer Press, 2007. ISBN 978-80-251-1658-6.

⁴⁶ KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *AKADEMIE MÚZICKÝCH UMĚNÍ V PRAZE. FILMOVÁ A TELEVIZNÍ FAKULTA. Neverbální komunikace: řeč pohledů, úsměvů a gest*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1988.

⁴⁷ BRUNO, Tiziana a Gregor ADAMCZYK. *Řeč těla: jak neverbálně působit na druhé a rozumět řeči těla*. 1. vyd. Praha: Grada, 2005. ISBN 80-247-1313-6.

⁴⁸ HEILMANN, Christa M. *Řeč těla: gesta, mimika, emoce*. 1. vyd. Praha: Grada, 2013. ISBN 978-80-247-4394-3.

⁴⁹ BORG, James. *Umění přesvědčivé komunikace: jak ovlivňovat názory, postoje a činy druhých*. 1. vyd. Praha: Grada, 2007. ISBN 978-80-247-1971-9.

druhou tvoří mimoverbální komunikace mluvího. Dále však uvádí, že se můžeme setkat i s informací, že 93 % z toho, co sdělíme v naší zprávě, je mimoverbální a jen 7 % slovní.⁴⁹ Dle Hogana je však velmi obtížné moc řeči těla odhadnout. K otázce kolik procent komunikace probíhá spíše neverbálně než verbálně, uvádí, že dle expertů je to 75, 85 nebo dokonce 90 %. Ve skutečnosti se to ale dle jeho názoru liší nejen na základě situace, ale i člověk od člověka. A žádné přesné číslo nebo průměr neexistuje.⁵⁰

Důležitost neverbální komunikace však potvrzuje například Černý, podle kterého mimoslovní komunikace tvoří těžiště našeho sociálního sdělování. Slova nejsou tím nejdůležitějším, co si v sociální interakci sdělujeme, rozhodující jsou naopak činy a naše chování. Řeč těla (řízena většinou neuvědomovanou oblastí psychiky) totiž prozradí mnohem víc ze skutečných myšlenek a pocitů druhé osoby než řeč mluvená. Pokud jsou tedy v rozporu, lidé vnímají jako věrohodnější spíše řeč těla.⁵¹ To potvrzuje také Mikuláščík, který v případě rozporu mezi slovy a chováním mluví o tzv. dvojné vazbě.⁵²

Vybíral pak poukazuje na to, že některé psychické pochody i jisté jevy okolo nás, které se zdráhají verbalizaci, není potřeba převádět do slov. Nevyslovitelné tak lze někdy mnohem přesněji a citlivěji vyjádřit například úsměvem nebo dotekem.⁵³ S tím se shodují Mareš a Křivohlavý, kteří ve své knize zmiňují: „*Pohledem se dá vyjádřit vztah, který se jen těžko formuluje slovy.*“⁵⁴ Podle nich má mimoslovní sdělování své meze (nelze vyjádřit například dilema nebo podmíněný vztah typu: jestliže předchází A, pak musí následovat B), ale přesto zaujímá v sociální komunikaci nezastupitelné místo.⁵⁵

⁴⁹ BORG, James. *Umění přesvědčivé komunikace: jak ovlivňovat názory, postoje a činy druhých*. 1. vyd. Praha: Grada, 2007. ISBN 978-80-247-1971-9.

⁵⁰ HOGAN, Kevin. *Tajný jazyk byznysu: jak každého přečíst do tří vteřin*. 1. vyd. Brno: Computer Press, 2010, ISBN 978-80-251-2370-6.

⁵⁰ HOGAN, Kevin. *Tajný jazyk byznysu: jak každého přečíst do tří vteřin*. 1. vyd. Brno: Computer Press, 2010, ISBN 978-80-251-2370-6.

⁵¹ ČERNÝ, Vojtěch. *Řeč těla*. 1. vyd. Brno: Computer Press, 2007. ISBN 978-80-251-1658-6.

⁵² MIKULÁŠČÍK, Milan. *Komunikační dovednosti v praxi*. 1. vyd. Praha: Grada, 2003. ISBN 80-247-0650-4.

⁵³ VYBÍRAL, Zbyněk. *Psychologie komunikace*. 2. vyd. Praha: Portál, 2009. ISBN 978-80-7367-387-1.

⁵⁴ MAREŠ, Jiří a Jaro KŘIVOHLAVÝ. *Komunikace ve škole*. 1. vyd. Brno: Masarykova Univerzita, 1995, s. 106. ISBN 80-210-1070-3.

⁵⁵ MAREŠ, Jiří a Jaro KŘIVOHLAVÝ. *Komunikace ve škole*. 1. vyd. Brno: Masarykova Univerzita, 1995. ISBN 80-210-1070-3.

U Vymětala můžeme nalézt ještě podrobnější porovnání neverbální a verbální komunikace. Kdy podle něj je mimoslovní komunikace (kromě již zmíněného): bez jazykových bariér; vlastní i zvířatům; více ovlivnitelná vedlejšími vlivy; méně modifikovaná a méně civilizovaná; má méně zakázaných oblastí (tabu).⁵⁶

3 Interpretace neverbálního chování

Právě zmiňovaná vyšší tendence věřit spíše neverbálním signálům než slovům je dle Vybírala jedním z důvodů, proč se mnozí autoři snaží vytvořit „překladové slovníky“, ve kterých objasňují, co které gesto znamená. Vysvětlují v nich například, co znamená založení rukou na prsou, počet mrknutí nebo úhybný pohled doleva.⁵⁷ Dále zmiňuje, že: „*Téměř každý autor populární knížky o neverbální komunikaci podává své vlastní, svévolné, ale hojně také přejaté, tradované interpretace a implikuje značně redukcionistické výklady.*“⁵⁸ V této souvislosti najdeme obdobný názor u Mikulášťika, podle nějž je neverbální chování dobře viditelné, ale nesnadno interpretovatelné. A často poté dochází k jeho generalizování a paušalizování, což je následně obsahem některých knih. Nelze proto absolutně spoléhat například na interpretaci, že založené ruce znamenají nesouhlas nebo odpor, jak uvedl E. Thiel v roce 1993.⁵⁹ S tím se shoduje Černý, který také zdůrazňuje, abychom se neuchylovali k jednoduchým interpretacím (např. má založené ruce, je uzavřený), ale abychom brali v potaz kontext (co předcházelo a co se děje kolem).⁶⁰

V této problematice i Tegze podotýká, že při tzv. „slovníkovém efektu“, který si často lidé volí, se z interpretace může stát pouhé nálepkování lidí.⁶¹ Podobný názor zmiňuje ve své knize také Khelerová, dle které je nutné se při interpretaci nonverbálních signálů vyvarovat přílišnému zjednodušování a paušalizaci jednotlivých projevů. Například zkřížené ruce na prsou můžou znamenat, že dotyčný není nakloněn danému stanovisku, ale může mu být jen zima. Neverbální projevy tedy nemůžeme posuzovat odděleně, nýbrž v celém komplexu a za

⁵⁶ VYMĚTAL, Jan. *Průvodce úspěšnou komunikací: efektivní komunikace v praxi*. 1. vyd. Praha: Grada, 2008, s. 54. ISBN 978-80-247-2614-4.

⁵⁷ VYBÍRAL, Zbyněk. *Psychologie komunikace*. 2. vyd. Praha: Portál, 2009. ISBN 978-80-7367-387-1.

⁵⁸ VYBÍRAL, Zbyněk. *Psychologie komunikace*. 2. vyd. Praha: Portál, 2009, s. 99. ISBN 978-80-7367-387-1.

⁵⁹ MIKULÁŠTÍK, Milan. *Komunikační dovednosti v praxi*. 1. vyd. Praha: Grada, 2003. ISBN 80-247-0650-4.

⁶⁰ ČERNÝ, Vojtěch. *Řeč těla*. 1. vyd. Brno: Computer Press, 2007. ISBN 978-80-251-1658-6.

⁶¹ TEGZE, Oldřich. *Neverbální komunikace: [co vám prozradí lidské chování a jednání, a jak toho využít]*. 1. vyd. Praha: Computer Press, 2003. ISBN 80-7226-429-X.

určité situace.⁶² K této problematice ještě Vybíral upřesňuje, že ve výše zmiňovaných „průvodcích“ řeči těla často chybí upozornění, že téměř každému neverbálnímu projevu člověka lze nezkresleně porozumět až v jeho situačním kontextu. Pokud autoři tvrdí, že daný signál představuje přesně to a ono, musíme je vždy brát s rezervou, protože bez zohlednění kontextu mají všeobecné interpretace jen omezenou platnost. Také ve své knize zmiňuje, že v prostředí, jako je například armáda nebo železnice, jsou neverbální signály zcela jednoznačné. Většinou jsou však spíše „zkratkami“, ikonickými znaky a symboly, kterým lze rozumět různě.⁶³

Mezi chyby při interpretaci (kromě paušalizace a nezohledňování kontextu) řadí Mikuláščík ještě častý jev, kdy vlastní zkušenost promítáme do posuzování chování jiných lidí. Například když vidíme člověka kreslit si při přednášce, můžeme to interpretovat jako projev nudy, protože my si kreslíme při přednášce, když se nudíme. Dotyčný si však může kreslit z toho důvodu, že se mu při tom lépe soustředí a dává díky tomu větší pozor. Nemůžeme tedy interpretovat neverbální projevy jiných podle těch svých.⁶⁴

3.1 Co ovlivňuje neverbální komunikaci (kontext neverbálního sdělování)

Jak bylo výše zmíněno, kontext je pro neverbální komunikaci velmi důležitý. Různí autoři ho však často pojímají i dělí odlišně. Níže tedy můžeme vidět některá z jejich pojetí.

Vybíral poukazuje na tzv. situační aspekty, které ovlivňují neverbální komunikaci. Například jestli se jedná o rivalitní situaci (poměřujeme se s někým, chceme být lepší), zda ke komunikaci dochází v práci, v soukromí nebo v obklopení známých lidí. Svůj vliv má také status komunikujících a záměr (zapůsobení, přetvářka, lhaní, zastrášení). Situační aspekty mají vliv na výraz našeho obličeje, gestikulaci, chůzi atd. Ovlivňují množství, kvalitu, plynulost nebo napětí naší řeči těla.⁶⁵

Vymětal zase charakterizuje podmíněnost způsobu neverbální komunikace řadou individuálních faktorů. Některé z jeho výčtu jsou: výchova, věk, pohlaví, sebevýchova,

⁶² KHELEROVÁ, Vladimíra. *Komunikační dovednosti manažera*. 1. vyd. Praha: Grada, 1995. ISBN 80-7169-223-9.

⁶³ VYBÍRAL, Zbyněk. *Psychologie komunikace*. 2. vyd. Praha: Portál, 2009. ISBN 978-80-7367-387-1.

⁶⁴ MIKULÁŠTÍK, Milan. *Komunikační dovednosti v praxi*. 1. vyd. Praha: Grada, 2003. ISBN 80-247-0650-4.

⁶⁵ VYBÍRAL, Zbyněk. *Psychologie komunikace*. 2. vyd. Praha: Portál, 2009. ISBN 978-80-7367-387-1.

temperament, situační duševní a zdravotní stav, sociální třída, geografická a etnická kulturní oblast, úroveň socializace a další.⁶⁶

Dle Hogana ovlivňují řeč těla (jak v přiměřenosti, tak ve významu) okolnosti a prostředí. Zmiňuje zde vlivy životních zkušeností, generační rozdíly, kulturní rozdíly, rozdíly mezi pohlavími, vlivy vycházející ze sociálních norem apod. Řeč těla však může být ovlivněna i postavením nábytku v místnosti, kdy například pohodlná křesla umístěna k sobě do menších kruhů vyvolají u člověka uvolněnější neverbální chování, než když všechn nábytek bude uspořádán v řadách (neverbální chování bude pak formálnější a rezervovanější). Některé vlivy mohou být i těžko odhalitelné (například zrychlené mrkání může být vedlejším účinkem některého léku a ne projevem nervozity či podvodu).⁶⁷ Podobně zavádějící příklady prezentuje také Pease, dle kterého člověk, oblečený do těsného nebo špatně padnoucího oblečení, raději nepoužije určitá gesta a ovlivní tak výsledný dojem. Stejně tak nevýrazný stisk při podání ruky či úplná absence tohoto gesta mohou být ovlivněny několika skutečnostmi (dotyčný má zánět kloubů nebo vykonává povolání, kdy potřebuje citlivý úchop prstů – umělci, hudebníci, chirurgové apod.).⁶⁸

Tegze kontextem označuje pozadí, na kterém se vše odehrává a které vytváří základní interpretační rámec. Dle něj také záleží na okolnostech, protože podle nich budeme identický pohyb nebo signál interpretovat různě. Kontext vnímá jako východisko pro posuzování a hodnocení, které také pomáhá najít vysvětlení a smysl jednání a chování člověka. Individuální vnímání (naše hodnoty, názory, zkušenosti atd.) zapříčiní, že stejná situace může být aktéry interpretována odlišně. Zmiňuje dva pohledy na kontext. Prvním je kontext související s osobní historií člověka (změny a vývoj tělesných signálů u daného člověka v průběhu času). Druhý pohled definuje kontext širšími sociálními i fyzikálními podmínkami, ve kterých se člověk nachází (např. při pietním aktu se budeme chovat a projevovat jinak než při svatební

⁶⁶ VYMĚTAL, Jan. *Průvodce úspěšnou komunikací: efektivní komunikace v praxi*. 1. vyd. Praha: Grada, 2008. ISBN 978-80-247-2614-4.

⁶⁷ HOGAN, Kevin. *Tajný jazyk byznysu: jak každého přečíst do tří vteřin*. 1. vyd. Brno: Computer Press, 2010. ISBN 978-80-251-2370-6.

⁶⁸ PEASE, Allan. *Řeč těla: jak porozumět druhým z jejich gest, mimiky a postojů těla*. 1. vyd. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178-582-2.

oslavě). Kontext tedy podmiňuje konečnou podobu tělesného projevu a v různé míře ovlivňuje, jak se člověk bude chovat.⁶⁹

DeVito uvádí, že komunikace existuje v kontextu, který do značné míry determinuje význam každého neverbálního sdělení. Rozlišuje pak nejméně čtyři typy kontextu: fyzický kontext (hmotné, konkrétní prostředí), kulturní kontext (pravidla v určité skupině lidí – stupnice hodnot, životní styl atd.), sociálně-psychologický kontext (postavení mluvčích, jejich vztahy, formálnost situace atd.) a časový kontext (pozice sdělení v posloupnosti událostí). Všechny tyto kontexty se pak vzájemně ovlivňují.⁷⁰

Jako stěžejní můžeme vnímat výklad Černého: smysl, který přisuzujeme konkrétnímu neverbálnímu aktu, vždy závisí na kulturním a situačním kontextu a také na samotném pozorovateli. Každá interaktivní situace má pak svou strukturu, na jejímž základě můžeme odvodit význam používaných neverbálních signálů. Pod strukturou situace si můžeme představit například společenské postavení lidí v interakci nebo jejich vztah. Z této struktury pak mohou vycházet standardní situační pravidla, která mají tři nejčastější východiska. Prvním jsou univerzália biologického původu, druhé východisko zahrnuje standardní situace řízené pravidly dané kultury (životní akty jako stolování, konverzace apod.) a třetí představuje normy a konvence chování (které jsou méně vázány na situační strukturu, mají spíše formu dohody). Bez dodržování pravidel by lidé nemohli například hrát fotbal nebo mít úspěšnou schůzku. Řeč těla je podmíněna nejen rodinnými tradicemi a kulturou, ze které pocházíme, ale také naší osobností, temperamentem, pohlavím, věkem, společenskou skupinou a aktuálním zdravotním stavem.⁷¹

Se zajímavým doplněním přichází Mikuláščík, který k ovlivňování neverbální komunikace kulturními vlivy (např. plivnutí může být považováno za urážku, ale jinde bráno jako projev úcty) a individuálním osobnostním založením jedince (např. teatrální gestikulace u společenských, energických lidí) přidává ještě vliv od rodičů. Většinu neverbálních signálů se člověk totiž naučí už v dětském věku, především kopírováním svých rodičů. Jedinec má potom podobná gesta, mimiku i vzdálenost při komunikaci jako jeho otec nebo matka.

⁶⁹ TEGZE, Oldřich. *Neverbální komunikace: [co vám prozradí lidské chování a jednání, a jak toho využít]*. 1. vyd. Praha: Computer Press, 2003. ISBN 80-7226-429-X.

⁷⁰ DEVITO, A., Joseph. *Základy mezilidské komunikace*. 6. vyd. Praha: Grada, 2008. ISBN 978-80-247-2018-0.

⁷¹ ČERNÝ, Vojtěch. *Řeč těla*. 1. vyd. Brno: Computer Press, 2007. ISBN 978-80-251-1658-6.

Neverbální chování se také může lišit na základě příslušenství ke společenské vrstvě, obzvláště výrazné je to ve státech, kde jsou sociální rozdíly silně respektovány i formálně.⁷²

3.1.1 Kulturní kontext (a jeho vliv na NK)

Mnoho autorů poskytuje ve svých knihách o neverbální komunikaci velký prostor právě kulturnímu kontextu ve vztahu k neverbálnímu chování. Na toto téma byla také provedena řada výzkumů. I v této práci mu tedy bude věnována pozornost.

Kulturu jako takovou můžeme s ohledem na pojetí Mikuláščíka chápat jako produkt člověka a protiklad přírody. Každý jedinec je vychováván v souvislosti s určitými standardy, které jsou podmíněné právě kulturou národa, společnosti, kmene. Ze standardů pak vycházejí modely chování, myšlení, postojů, víry. Jedinci si svou vlastní kulturu většinou uvědomují až při kontaktu s lidmi kultury jiné, v takových situacích si pak všímají odlišností a jiných způsobů projevů. Kultura může být specifikována i na institucionální úrovni nebo na úrovni zákonů. V rámci kultury se mohou vyskytovat také odlišné subkultury, protože kultura na úrovni národa může být dále diferencována podle různých komunit, které si vytvořily vlastní kulturu – subkulturu.⁷³

Vybíral poukazuje na to, že podobně jako si jedinec osvojuje řeč, učí se také neverbální komunikaci. Pokud se chceme domluvit v cizí zemi, musíme si tedy kromě jazyka osvojit také kulturně odlišnou mimoslovní komunikaci. Což může znamenat stovky a možná tisíce bezeslovných projevů.⁷⁴ Což potvrzuje také DeVito, který uvádí, že lidé z různých kultur mohou mít různá kulturní pravidla projevu, která určují, jaké neverbální projevy jsou na veřejnosti vhodné či nevhodné. Což dokládá příkladem, že pokud kolega v práci bude při rozhovoru neustále odvracet pohled, nemusí to být projev stydlivosti či nepoctivosti ale znamená toho, že vyrostl v kultuře, která od přímého zrakového kontaktu odrazuje. Odlišné kultury totiž často užívají stejná neverbální gesta pro velmi rozdílné významy.⁷⁵

Což ve své knize popisuje už Křivohlavý, který uvádí rozdílné chápání pohybů hlavy při vyjadřování souhlasu a nesouhlasu na našem území oproti Bulharsku. Tento příklad potvrzuje vliv kultury na neverbální komunikační projevy a jejich kulturní vázanost na určitý vzor,

⁷² MIKULÁŠTÍK, Milan. *Komunikační dovednosti v praxi*. 1. vyd. Praha: Grada, 2003. ISBN 80-247-0650-4.

⁷³ MIKULÁŠTÍK, Milan. *Komunikační dovednosti v praxi*. 1. vyd. Praha: Grada, 2003. ISBN 80-247-0650-4.

⁷⁴ VYBÍRAL, Zbyněk. *Psychologie komunikace*. 2. vyd. Praha: Portál, 2009. ISBN 978-80-7367-387-1.

⁷⁵ DEVITO, A., Joseph. *Základy mezilidské komunikace*. 6. vyd. Praha: Grada, 2008. ISBN 978-80-247-2018-0.

praktikovaný v daném prostředí. Každá kultura má své specifické zvláštnosti, svůj vlastní systém hodnot, zvyků, významů, způsobů jednání, společenských projevů, činností atd. ⁷⁶ K tomu můžeme uvést příklad Hogana, který připomíná několik století staré setkání objevitelů s obyvateli neznámých zemí, kteří se potýkali s velmi odlišnými normami řeči těla. K velkému nepochopení pak například docházelo, když objevitelé ze západu poprvé navštívili Japonsko a nerozuměli důležitosti správných úklonů a chování, jehož podřízenost záleží na hodnosti a postavení. Aby se takovýmto nedorozuměním předcházelo, mezinárodní společnosti ve Spojených státech údajně v dnešní době pravidelně poskytují školení zaměstnancům, kteří mají vycestovat do jiných zemí, aby byli v komunikaci v rámci jiné kultury úspěšní. ⁷⁷

Na zrádné příklady neverbálních projevů, které mohou v jiné kultuře vést k velkým nedorozuměním až přímo k problémům, upozorňuje také Černý. Jedním z nich je varování, abychom si v Izraeli dávali velký pozor na všechna svá gesta, protože se tam užívá přibližně 250 gest, která mají specifický význam. Měli bychom se tedy chovat spíše neutrálně a nerozhazovat rukama, abychom nepřišli k úrazu. V muslimských zemích bychom zase neměli při pokládání nohy přes nohu opírat kotník o koleno, protože chodidlo je tam považováno za nečistou část těla a mohli bychom tím riskovat své zdraví a bezpečí. I nechtěný posunek nás tedy v rámci různých kultur může přivést do velkých potíží, protože neverbální komunikace je důležitou součástí každodenního života a její kulturní vázanost bychom neměli podceňovat. ⁷⁸

Další zajímavý příklad rozdílných významů gest z hlediska kulturní vázanosti uvádí Pease, když popisuje gesto často známé jako „OK“, které představuje kroužek vytvořený z palce a ukazováčku. O jeho významu pak říká: *„Význam zkratky OK je naprosto běžný ve všech anglicky mluvících zemích a rychle se šíří také do Evropy a Asie, ale gesto samotné má na jiných místech jiný původ a odlišný význam. Ve Francii například znamená „mulu“ nebo „nic“, v Japonsku může znamenat „peníze“, v zemích kolem Středozemního moře naznačuje otvor a často se používá jako znamení, že určitý muž je homosexuál.“* ⁷⁹ Podobně různorodý

⁷⁶ KŘIVOHLAVÝ, Jaro. AKADEMIE MÚZICKÝCH UMĚNÍ V PRAZE. FILMOVÁ A TELEVIZNÍ FAKULTA. *Neverbální komunikace: řeč pohledů, úsměvů a gest*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1988.

⁷⁷ HOGAN, Kevin. *Tajný jazyk byznysu: jak každého přečíst do tří vteřin*. 1. vyd. Brno: Computer Press, 2010, ISBN 978-80-251-2370-6.

⁷⁸ ČERNÝ, Vojtěch. *Řeč těla*. 1. vyd. Brno: Computer Press, 2007. ISBN 978-80-251-1658-6.

⁷⁹ PEASE, Allan. *Řeč těla: jak porozumět druhým z jejich gest, mimiky a postojů těla*. 1. vyd. Praha: Portál, 2001, s. 12. ISBN 80-7178-582-2.

význam může mít také gesto, kdy prsty jsou sevřeny směrem k dlani a palec je vztyčený, jak ve své knize uvádí DeVito. Toto gesto známé jako palec vzhůru znamená v Německu číslo jedna, v Saudské Arábii jsem vítěz, ale v Ghaně urážku, v Austrálii neslušné gesto vyjadřující nechuť a odpor k druhému, v Malajsií se zase palec používá k ukazování častěji než ukazováček.⁸⁰ Podobně nesourodým výčtem bychom v rámci gest mohli ještě dlouze pokračovat. Jelikož jak říká Pease, určité gesto může být v konkrétní kultuře běžné a mít jednoznačný význam, v jiné kultuře však nemusí znamenat nic nebo mít význam velmi odlišný nebo dokonce zcela opačný.⁸¹ Rozdíly mezi jednotlivými národy navíc nespočívají jen ve významech jednotlivých gest, ale i v jejich množství. Z psychologických výzkumů například vyplynulo, že za stejnou dobu kdy udělá Fin jeden posunek, Ital jich stihne osmdesát, Francouz sto dvacet, a Mexičan dokonce sto sedmdesát.⁸²

Odlišnosti vázané na kulturní kontext nenalezneme jen v rámci gest, ale projevují se také v dalších aspektech neverbální komunikace. Hogan například uvádí rozdílné využívání osobního prostoru při komunikaci vzhledem k různým národnostem. Lidé v Itálii nebo Latinské Americe údajně při komunikaci stojí těsně vedle sebe, prakticky se mohou dotýkat. Naopak ve Spojených státech, Velké Británii a v řadě asijských zemí je takový postoj obtížný a nepříjemný. Obzvláště v Japonsku je pak osobní prostor velmi střežen a kromě výjimek nesmí být narušován.⁸³ Nebo například pokud se zaměříme na mimiku, Němci a Češi oproti Američanům výrazně šetří s úsměvy. Japonci svou mimiku velmi kontrolují a Číňané mohou za úsměvem skrývat i vztek.⁸⁴

Je však možné, že v současné době rozvoje globalizace, informačních a komunikačních technologií, mezinárodní spolupráce a dalších vlivů se národní specifika neverbální

⁸⁰ DEVITO, A., Joseph. *Základy mezilidské komunikace*. 6. vyd. Praha: Grada, 2008. ISBN 978-80-247-2018-0.

⁸¹ PEASE, Allan. *Řeč těla: jak porozumět druhým z jejich gest, mimiky a postojů těla*. 1. vyd. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178-582-2.

⁸² VYMĚTAL, Jan. *Průvodce úspěšnou komunikací: efektivní komunikace v praxi*. 1. vyd. Praha: Grada, 2008. ISBN 978-80-247-2614-4.

⁸³ HOGAN, Kevin. *Tajný jazyk byznysu: jak každého přečíst do tří vteřin*. 1. vyd. Brno: Computer Press, 2010. ISBN 978-80-251-2370-6.

⁸⁴ VYMĚTAL, Jan. *Průvodce úspěšnou komunikací: efektivní komunikace v praxi*. 1. vyd. Praha: Grada, 2008. ISBN 978-80-247-2614-4.

komunikace stírají. Některá kulturní pravidla však pominout nelze, protože jsou velmi silně zakořeněna.⁸⁵

Kromě odlišností se však mnozí zabývají tím, co je naopak napříč kulturami společné. Kupříkladu dle Černého existují některé typy neverbálních signálů, jejichž význam je víceméně konstantní. Mezi ně řadí třeba emoční výrazy ve tváři.⁸⁶ K tomu dochází i Hogan, když píše o některém prakticky univerzálním neverbálním chování, které má stejný význam, kamkoliv jdeme. Mezi vrozené neverbální chování, které je tedy podobné kulturám bez vzájemného kontaktu a odděleným často velkou vzdáleností, zařazuje také právě výrazy obličeje. Což dokládá zmínkou o výzkumu, který ukázal, že úsměv, vyjádření hněvu, údivu, strachu, smutku, štěstí a odporu, je s mírnými odlišnostmi interpretováno stejným způsobem téměř ve všech částech světa. Dokonce dle zkoumání vědců i v kmenech z oblasti Nové Guinei a Západního Irian Jaya, které žily po staletí bez kontaktu s okolním světem, byly výrazy obličeje rozpoznány a interpretovány stejným způsobem jako ve zbytku světa. Což bylo významné zjištění, které potvrzuje teorii, že podobnosti mezi výrazy obličeje jsou ve skutečnosti univerzální.⁸⁷ Dalším příkladem neverbálních komunikačních projevů, které mají stejnou formu v různých kulturách, je projev přátelského přivítání neočekávaného milého hosta. Do široka otevřené oči, prudce vytažené obočí nahoru, pootevřená ústa, ústní koutky stáhnuté dozadu a další jsou (dle Křivohlavého s odkazem na Eibl-Eibesfelda) v takové situaci společné pro lidi z různých kultur a národností. Tyto univerzálně srozumitelné projevy pak označuje jako kulturou nevázané neverbální komunikační projevy.⁸⁸

Právě zmiňovaný německý vědec Eibl-Eibesfeldt také zjistil, že u dětí, které se narodily jako slepé a hluché, se úsměv objevil nezávisle na učení nebo napodobování. I úsměv tedy musí být vrozený. K tomu Pease přidává další příklad geneticky podmíněného gesta – zkřížené paže na hrudi a to, jestli navrch dáme levou ruku nebo pravou. Oproti tomu naznačuje, že u některých dalších gest je otázkou, zda jsou podmíněna kulturně či geneticky. Od toho se dostává i k rozdílům mezi muži a ženami a uvádí například, že když se na přelidněném místě

⁸⁵ VYMĚTAL, Jan. *Průvodce úspěšnou komunikací: efektivní komunikace v praxi*. 1. vyd. Praha: Grada, 2008. ISBN 978-80-247-2614-4.

⁸⁶ ČERNÝ, Vojtěch. *Řeč těla*. 1. vyd. Brno: Computer Press, 2007. ISBN 978-80-251-1658-6.

⁸⁷ HOGAN, Kevin. *Tajný jazyk byznysu: jak každého přečíst do tří vteřin*. 1. vyd. Brno: Computer Press, 2010, ISBN 978-80-251-2370-6.

⁸⁸ KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *AKADEMIE MÚZICKÝCH UMĚNÍ V PRAZE. FILMOVÁ A TELEVIZNÍ FAKULTA. Neverbální komunikace: řeč pohledů, úsměvů a gest*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1988.

míjí muž se ženou, muž se obvykle obrací směrem k ní, zatímco žena se obvykle odvrací. Ptá se poté, jestli je to vrozená reakce nebo naučené chování v rámci kultury.⁸⁹ Oproti němu i jiným autorům však Vybíral uvádí, že rozdíly v neverbálním chování mezi muži a ženami nelze generalizovat.⁹⁰

4 Extralingvistické složky neverbální komunikace

Každý máme svůj vlastní způsob, jak stojíme, chodíme, díváme se, jaká užíváme gesta. Přesto však existují znaky společné.⁹¹ Proto se zaměříme na různé složky neverbální komunikace (extralingvistické prostředky), které byly výše už naznačeny, dále však budou postupně charakterizovány. Bude použito dělení, na kterém se víceméně shodují Vymětal, Mareš a Křivohlavý.

„Odborná literatura rozlišuje osm základních mimoslovních způsobů sdělování. Jde o sdělování: pohledy (řeč očí), výrazy obličeje (mimika), pohyby (kinetika), fyzickými postoji (konfigurací všech částí těla), gesty (gestika), dotekem (haptika), přiblížením či oddálením (proxemika), úpravou zevnějšku a životního prostředí.“⁹²

4.1 Haptika

Termínem haptika přispěl do sociální psychologie William Austin a můžeme ho vysvětlit jako nauku o dotycích v mezilidském vztahu. Když se tímto termínem budeme dál zabývat, můžeme například uvést, že dle zjištění jsou v kůži miliony smyslových orgánů (tlaku, tepla, chladu, bolesti, vibrace atd.), které nejsou na těle rovnoměrně rozloženy. Propracovanost dotekové komunikace podporuje také tvrzení, že dotyk má větší spektrum možností než sluch. To pak v praxi vedlo k vývoji zařízení, které lidem s těžkou poruchou sluchu převádí řeč i hudbu do zvláštních transformátorů, které působí tlak a chvění na místech na těle, na kterých jsou rozložena. V běžné sociální interakci se však soustředíme spíše na doteky jako podání

⁸⁹ PEASE, Allan. *Řeč těla: jak porozumět druhým z jejich gest, mimiky a postojů těla*. 1. vyd. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178-582-2.

⁹⁰ VYBÍRAL, Zbyněk. *Psychologie komunikace*. 2. vyd. Praha: Portál, 2009. ISBN 978-80-7367-387-1.

⁹¹ BRUNO, Tiziana a Gregor ADAMCZYK. *Řeč těla: jak rozumět signálům řeči těla a cíleně je používat*. 1. vyd. Praha: Grada, 2013. ISBN 978-80-247-4592-3.

⁹² MAREŠ, Jiří a Jaro KŘIVOHLAVÝ. *Komunikace ve škole*. 1. vyd. Brno: Masarykova Univerzita, 1995, s. 106. ISBN 80-210-1070-3.

ruky, objetí, poplácání, políbení, štípnutí atd. Kontakt dotykem můžeme rozdělit na přímý (kůže na kůži) a nepřímý (např. holá ruka na rameni člověka, který má kabát).⁹³

Doteky mohou mít formální, neformální, přátelský, nepřátelský nebo intimní význam. Některé doteky mají i smluvený nebo formalizovaný charakter, mezi ně spadá například lékařské vyšetření, držení při tanci, při křtu, objetí nebo facka. V rámci dotekové komunikace jsou rozlišována určitá doteková pásma těla. Důležitá je také míra dotyků. Pokud má například dítě v útlém dětství nedostatek dotyků, může to v jeho pozdějších letech způsobit poruchy. Nadměrné dotýkání však také může působit rušivě až negativně.⁹⁴

Jak už bylo uvedeno výše, pro některé tělesné kontakty (jako je například masáž nebo hromadné dopravní prostředky plné lidí) jsou široce akceptovaná formální pravidla, můžeme se však setkat i se speciálními rituály, které jsou typické pro menší skupiny. Například v terapeutických skupinách může být běžné, že se členové spolu navzájem při vítání nebo loučení objímají.⁹⁵ O rituálních dotycích píše také Erneker, který vedle nich však řadí i tzv. dotyky funkční (provádí se za účelem určitého úkonu – např. odstranění nečistoty z oděvu druhého člověka). Dále kromě jiného uvádí, že dotyk může usměrňovat nebo ovládat chování, postoje nebo pocity druhého.⁹⁶ Hogan dokonce předkládá celou řadu účelů pro konkrétní dotyk: vyjádření převahy, snaha přesvědčit, zastrašování, pomoc, hra, hodnocení, negativní zpětná vazba, pozitivní zpětná vazba, podpora, ukončení úkolu, povzbuzení a další.⁹⁷

Mareš a Křivohlavý se také zamýšleli nad pojetím a významem haptické komunikace učitele a v této souvislosti uvádějí: „*Dotykem ruky lze žáka povzbudit i ukáznit a přitom může jít o velmi jemný pohyb.*“⁹⁸ Pedagog by však měl být velmi opatrný až zdrženlivý, protože obzvlášť žákům na druhém stupni základní školy může být dotek od učitele nepříjemný.

⁹³ KŘIVOHLAVÝ, Jaro. AKADEMIE MÚZICKÝCH UMĚNÍ V PRAZE. FILMOVÁ A TELEVIZNÍ FAKULTA. *Neverbální komunikace: řeč pohledů, úsměvů a gest.* Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1988.

⁹⁴ VYMĚTAL, Jan. *Průvodce úspěšnou komunikací: efektivní komunikace v praxi.* 1. vyd. Praha: Grada, 2008. ISBN 978-80-247-2614-4.

⁹⁵ TEGZE, Oldřich. *Neverbální komunikace: [co vám prozradí lidské chování a jednání, a jak toho využít].* 1. vyd. Praha: Computer Press, 2003. ISBN 80-7226-429-X.

⁹⁶ ERNEKER, Jaroslav. *Základy komunikace: studijní text.* 1. vyd. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií, 2004. ISBN 80-86708-02-0.

⁹⁷ HOGAN, Kevin. *Tajný jazyk byznysu: jak každého přečíst do tří vteřin.* 1. vyd. Brno: Computer Press, 2010. ISBN 978-80-251-2370-6.

⁹⁸ MAREŠ, Jiří a Jaro KŘIVOHLAVÝ. *Komunikace ve škole.* 1. vyd. Brno: Masarykova Univerzita, 1995, s. 111. ISBN 80-210-1070-3.

Jeden z důvodů zmíněného bychom mohli objasnit vysvětlením od Tegzeho, který ve své knize uvádí: Mladí lidé v pubertě se snaží vyrovnat s probouzející se sexualitou a pocity, které dříve nepoznali. Tyto pocity pak mohou být na určitou dobu trvale přítomny v každém kontaktu s druhými lidmi. Jejich zvládnání není jednoduché a střetnutí dospívajícího člověka s každou takovou situací může být provázeno pocitem ohrožení. Tato změna je vidět například v tom, že dospívající jedinec najednou nechce dávat pusu prarodiči a může se i puse od někoho blízkého z rodiny vyhýbat.⁹⁹ S tím souvisí i názor Argylea. Podle něj se jedinec v období rané adolescence dostává k fázi, kdy se stydí dotýkat se. Tento stud však zanedlouho vystřídá zájem dotýkat se vrstevníků stejného a především opačného pohlaví.¹⁰⁰

4.2 Proxemika

Termín proxemika můžeme vysvětlit jako obecný název pro osobní zónu a vzdálenosti, které mezi sebou lidé udržují.¹⁰¹ Jaro Křivohlavý užívá název proxemické údaje. Tedy v metrech měřená vzdálenost, kterou od sebe lidé mají, když spolu jednají.¹⁰² Dle Hogana termín proxemika poprvé použil antropolog a badatel E. T. Hall, který byl fascinován tím, jak se do neverbální komunikace mezi lidmi promítá ochrana osobní zóny a vlastního teritoria. V rámci svých výzkumů pak definoval čtyři základní zóny: intimní zóna, osobní zóna, společenská zóna, veřejná zóna.¹⁰³

Podle dalších výzkumů a studií se podařilo alespoň přibližně vymežit jejich rozpětí. Pokud si tedy zóny představíme jako soustředné kruhy, v jehož středu stojí člověk, můžeme je charakterizovat následovně: intimní zóna sahá od těla do zhruba šedesáti centimetrů, tam začíná osobní zóna, která zaujímá prostor do vzdálenosti přibližně 1,2 metru. Poté je společenská zóna (1,2 m až 3,5m od těla) a nakonec veřejná zóna (3,5 m až 7 m a dále).¹⁰⁴

⁹⁹ TEGZE, Oldřich. *Neverbální komunikace: [co vám prozradí lidské chování a jednání, a jak toho využít]*. 1. vyd. Praha: Computer Press, 2003. ISBN 80-7226-429-X.

¹⁰⁰ ČERNÝ, Vojtěch. *Řeč těla*. 1. vyd. Brno: Computer Press, 2007. ISBN 978-80-251-1658-6.

¹⁰¹ HOGAN, Kevin. *Tajný jazyk byznysu: jak každého přečíst do tří vteřin*. 1. vyd. Brno: Computer Press, 2010, ISBN 978-80-251-2370-6.

¹⁰² KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *AKADEMIE MÚZICKÝCH UMĚNÍ V PRAZE. FILMOVÁ A TELEVIZNÍ FAKULTA. Neverbální komunikace: řeč pohledů, úsměvů a gest*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1988.

¹⁰³ HOGAN, Kevin. *Tajný jazyk byznysu: jak každého přečíst do tří vteřin*. 1. vyd. Brno: Computer Press, 2010, ISBN 978-80-251-2370-6.

¹⁰⁴ HOGAN, Kevin. *Tajný jazyk byznysu: jak každého přečíst do tří vteřin*. 1. vyd. Brno: Computer Press, 2010, ISBN 978-80-251-2370-6.

Můžeme se však u různých autorů setkat s odlišně stanovenými parametry daných zón. Hranice mezi čtyřmi zmíněnými základními skupinami vzdáleností také mohou splývat.¹⁰⁵

Pokud se někdo, koho neznáme nebo nemáme příliš rádi, ocitne příliš blízko a naruší naši intimní zónu, cítíme se nepříjemně. Je nám například nepohodlné, když se musíme tísnit s cizími lidmi v přeplněném výtahu. Nejen v tomto, ale i v podobných případech se pak často snažíme distancovat alespoň tím, že se vyhýbáme očnímu kontaktu. Místo toho například dlouze sledujeme čísla pater u tlačítek výtahu nebo pečlivě čteme různé nápisy.¹⁰⁶ Abychom se cítili pohodlně, potřebujeme však nejen určitý prostor v horizontálním, nýbrž také ve vertikálním směru. Pojetí správného prostoru při komunikaci může být nejen individuálně, ale i kulturně odlišné. Obecně však platí, že čím jsou si lidé sympatičtější, tím kratší vzdálenost při komunikaci udržují. A když někoho potkáme poprvé, budeme od něj nejspíš zaujímat o něco větší vzdálenost, než při druhém setkání.¹⁰⁷

Dle Černého je dodržování patřičného odstupu od druhých osob jedna z nejdůležitějších forem neverbální komunikace. Vyjadřujeme tím respekt k cizímu území.¹⁰⁸ Pokud se setkají dva lidé, kteří mají odlišné představy o svých osobních zónách, může docházet k jevu, který se v sociální psychologii označuje jako proxemický tanec. Podle Křivohlavého tento tanec (při kterém si oba jedinci hledají vyhovující vzájemné oddálení) připomíná do určité míry pohyb boxerů v ringu. Je to způsobeno tím, že osoba, pro kterou je oddálení příliš velké, se snaží přiblížit k osobě druhé. Ta má však jinou představu o slušném oddálení v dané situaci, a proto ustupuje (přímo dozadu nebo úhybnými pohyby do stran). Tento proxemický konflikt pokračuje různou dobu a většinou je řešen kompromisem, kdy vzdálenost mezi osobami je z jednoho pohledu přijatelným přiblížením a z druhého pohledu ne příliš dotěrným zaujetím vzájemné polohy.¹⁰⁹

Budeme-li o proxemice uvažovat jako o neverbálních projevech ve škole, pak můžeme uvést následující:

¹⁰⁵ MIKULÁŠTÍK, Milan. *Komunikační dovednosti v praxi*. 1. vyd. Praha: Grada, 2003. ISBN 80-247-0650-4.

¹⁰⁶ BRUNO, Tiziana a Gregor ADAMCZYK. *Řeč těla: jak rozumět signálům řeči těla a cíleně je používat*. 1. vyd. Praha: Grada, 2013. ISBN 978-80-247-4592-3.

¹⁰⁷ MIKULÁŠTÍK, Milan. *Komunikační dovednosti v praxi*. 1. vyd. Praha: Grada, 2003. ISBN 80-247-0650-4.

¹⁰⁸ ČERNÝ, Vojtěch. *Řeč těla*. 1. vyd. Brno: Computer Press, 2007. ISBN 978-80-251-1658-6.

¹⁰⁹ KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *AKADEMIE MÚZICKÝCH UMĚNÍ V PRAZE. FILMOVÁ A TELEVIZNÍ FAKULTA. Neverbální komunikace: řeč pohledů, úsměvů a gest*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1988.

Jak už bylo výše zmíněno, intimní zóna člověka je nejen dle Hogana prostor okolo těla v rozsahu asi šedesát centimetrů. Do tohoto prostoru mívají podle Hogana přístup jen osoby, které jsou s daným člověkem v intimním vztahu.¹¹⁰ Oproti tomu dle Vymětala člověk do zmíněného místa dovolí vstup nejen intimnímu partnerovi, ale také členům rodiny, zvířecím mazlíčkům a dětem. Jiné lidi do tohoto prostoru jedinec nerad pouští, považuje je za vetřelce, jejich vniknutí za netaktnost vzbuzující nepříjemné pocity, někdy až paniku.¹¹¹ Když si však představíme učitele, který jde žákovi poradit nebo mu kontroluje zápis v sešitě, který je položen na lavici před žákem, těžko daný úkon zvládne ve vzdálenosti šedesát centimetrů od žáka.

Tegze poukazuje na to, že učitel, stejně jako například policista nebo vědec, je nositelem autority. Ta se spojuje s existencí teritoria, ať už bylo vybojováno nebo „přiděleno“. Velikost teritoria často bývá v souladu s velikostí autority.¹¹² Teritorium může být obecně narušeno několika způsoby, jedním z nich je tzv. invaze, což je pokus převzít cizí teritorium pod naši kontrolu. Dalším typem narušení je například vstoupení do cizího teritoria bez předchozího varování. Některá prostředí mají specifickou roli právě díky tomu, že jsou teritorium nějaké osoby nebo skupiny osob. Jako takový příklad Černý uvádí stupínek ve škole. Zmiňuje také s odkazem na Argylea, že prostorové chování je závislé také na fyzických parametrech prostředí. I tvar a velikost místnosti, případně rozmístění nábytku často určují, v jaké vzdálenosti a pod jakým úhlem budou účastníci interakce komunikovat. Na velikost jejich vzdálenosti během interakce mohou mít také velký vliv fyzické bariéry. Jejich existence totiž může jedince donutit, aby zvolili minimální nebo naopak nezvykle velký odstup, což jim může být nepříjemné.¹¹³

Můžeme také uvést zmínku o tzv. vertikálním převýšení. V tomto kontextu byl sledován vliv stupínku či pódia (jeviště nebo řečniště) na klid hovořícího. Ukázalo se, že zvýšením místa (odkud se hovoří) vznikne situace, která dává řečníkovi větší klid. Uklidnění se ještě zvýší, pokud je řečník oddělen od druhých lidí například stolem nebo pokud se zvětší oddálení od

¹¹⁰ HOGAN, Kevin. *Tajný jazyk byznysu: jak každého přečíst do tří vteřin*. 1. vyd. Brno: Computer Press, 2010, ISBN 978-80-251-2370-6.

¹¹¹ VYMĚTAL, Jan. *Průvodce úspěšnou komunikací: efektivní komunikace v praxi*. 1. vyd. Praha: Grada, 2008, ISBN 978-80-247-2614-4.

¹¹² TEGZE, Oldřich. *Neverbální komunikace: [co vám prozradí lidské chování a jednání, a jak toho využít]*. 1. vyd. Praha: Computer Press, 2003, ISBN 80-7226-429-X.

¹¹³ ČERNÝ, Vojtěch. *Řeč těla*. 1. vyd. Brno: Computer Press, 2007, ISBN 978-80-251-1658-6.

posluchačů v horizontální rovině. Obecně také platí, že pokud jsou oči jednoho výše než oči druhého (například když jeden stojí a druhý sedí), vytváří se vliv nadřazenosti a podřazenosti. ¹¹⁴ Člověk, který je níž, tak může cítit pocit submisivity. Katedra, stupínek nebo pódium také bývají vyšší, aby byl mluvčí dobře vidět a aby se vytvořila situace, která navozuje atmosféru nutící posluchače k pozornosti. ¹¹⁵

V běžném životě se pak dle Křivohlavého často setkáváme s pokusy o pronikání z vyšší sféry do nižší. Například když přednášející opustí své systematizované místo za katedrou a začne se procházet mezi posluchači. Můžeme se však setkat i s opačnými projevy, kde se přechází z bližší na vzdálenější hranici. Například když si učitel stoupne na stupínek a tím dá žákům najevo, že je nutný určitý odstup a ukončení přílišných „famiárností“. ¹¹⁶

4.3 Mimika

Podstatu mimiky můžeme charakterizovat jako proměny odehrávající se v lidském obličejí s výjimkou očí. Zmíněné proměny jsou zapříčiněné kontrakcí obličejových svalů, napínáním pokožky i pohyby celé hlavy. Vyjadřují průběh a dopad myšlenek nebo vnitřní stav člověka. Sedmnáct z celkem dvaceti různých svalů v obličejí je schopno vyjádřit základní emoce člověka, tedy co prožívá, jaký má vztah ke sdělení a k objektu, o němž nebo s nímž hovoří. ¹¹⁷ Jemné i výraznější mimické projevy představují dokonce jednu z prvních reakcí naší mysli na každou situaci. ¹¹⁸ Z mimiky obličejí se dají identifikovat základní emoční dimenze, jako jsou například radost – smutek, štěstí – neštěstí, zájem – nezájem, spokojenost – nespokojenost, a další. Nejen čelo, ale celá horní část obličejí je významným ukazatelem nepříjemných stavů psychiky, kdežto dolní část tváře (především ústa) platí za ukazatele těch příjemných. V odborné literatuře můžeme nalézt, že vidět čelo osoby a obočí nám v 79 % stačí k tomu,

¹¹⁴ ČERNÝ, Vojtěch. *Řeč těla*. 1. vyd. Brno: Computer Press, 2007. ISBN 978-80-251-1658-6.

¹¹⁵ MIKULÁŠTÍK, Milan. *Komunikační dovednosti v praxi*. 1. vyd. Praha: Grada, 2003. ISBN 80-247-0650-4.

¹¹⁶ KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *AKADEMIE MÚZICKÝCH UMĚNÍ V PRAZE. FILMOVÁ A TELEVIZNÍ FAKULTA. Neverbální komunikace: řeč pohledů, úsměvů a gest*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1988.

¹¹⁷ VYMĚTAL, Jan. *Průvodce úspěšnou komunikací: efektivní komunikace v praxi*. 1. vyd. Praha: Grada, 2008. ISBN 978-80-247-2614-4.

¹¹⁸ POŘÍZKOVÁ, Jitka a Martin JELÍNEK. *Poznej sebe, poznáš druhé: řeč těla a mysli v souvislostech*. 1. vyd. Ostrava: ATAC spol. s r.o., 2015. ISBN 978-80-905640-1-5.

abychom identifikovali překvapení. Naopak vidět dolní část obličeje nám v 98 % případů stačí k tomu, abychom rozeznali štěstí.¹¹⁹

Hogan poukazuje na to, že mnoho odborníků právě tvář pokládá za nejdůležitější zdroj neverbálního chování. Účinek jejích pohybů a výrazů je velkolepý, protože je ústředním bodem každé komunikace nebo rozhovoru. Jejím prostřednictvím můžeme projevit nejen pocity a emoce, ale je také důležitým pomocníkem při řízení a usměrňování našich interakcí. Například když se chceme prosadit v komunikaci s hovořící osobou, změníme výraz naší tváře (lehce zvedneme obočí a pootevřeme ústa, jako bychom chtěli něco říct), aby bylo zřejmé, že chceme také něčím přispět. Mezi nejčastější emoce, které můžeme dát výrazem tváře najevo, řadí Hogan štěstí, odpor, zlost, smutek, překvapení a strach. Dále ke každé emoci přiřazuje obvyklé projevy (například odpor – nos se nakrčí a tváře se pozvednou, obočí poklesne, horní ret se zvedá, spodní ret se může zvednout současně s horním, nebo poklesnout a vysunout dopředu).¹²⁰

Úspěšní herci jsou důkazem toho, že díky projevování nebo zrcadlení emocí jsou jejich vystoupení pro diváky zajímavá a poutavá. Díky emocím také působí jejich projev věrohodně a autenticky. Pokud chce někdo přesvědčit ostatní, měl by své emoce vědomě vyjadřovat namísto toho, aby je potlačoval. Někdy je dobré dát ostatním najevo naše skutečné pohnutky, abychom působili autenticky a přesvědčivě.¹²¹ Tegze dokonce zmiňuje, že mimické svalstvo je jedním z hlavních vchodů do vnitřního světa člověka. Záleží pak na jedinci, jak moc svému okolí dovolí, aby tímto vchodem jiní prošli, nebo jestli bude mít snahu nechat dveře zavřené. Ti, kteří nemají výrazné mimické projevy, u druhých snadno vytvoří pocit, že nemají zájem o kontakt. V lidech, se kterými komunikujeme, totiž absence mimické živosti vyvolává pocit nejistoty, protože chudost projevů nabízí málo informací pro orientaci. Tato nejasná nebo obtížná orientace pak může u druhých vyvolávat i pocity vzteku. Pokud jsou však na druhou stranu mimické projevy u jedince až moc výrazné a rychle se střídají, mohou vyvolávat v ostatních nedůvěru ohledně hloubky a pravdivosti jeho emocí. Kromě toho má velká

¹¹⁹ VYMĚTAL, Jan. *Průvodce úspěšnou komunikací: efektivní komunikace v praxi*. 1. vyd. Praha: Grada, 2008. ISBN 978-80-247-2614-4.

¹²⁰ HOGAN, Kevin. *Tajný jazyk byznysu: jak každého přečíst do tří vteřin*. 1. vyd. Brno: Computer Press, 2010. ISBN 978-80-251-2370-6.

¹²¹ BRUNO, Tiziana a Gregor ADAMCZYK. *Řeč těla: jak rozumět signálům řeči těla a cíleně je používat*. 1. vyd. Praha: Grada, 2013. ISBN 978-80-247-4592-3.

bohatost stejně jako absence mimických projevů tendenci strhnout na sebe pozornost druhé osoby, někdy i na úkor vnímání obsahu sdělení.¹²²

„Ze všech výrazů ve tváři, které jsme schopni vytvořit, je nejoblíbenějším a nejlépe přijímaným úsměv.“¹²³ K tomu můžeme uvést názor Vymětala, který úsměv popisuje jako základní mimický signál a komunikační zbraň. Jedná se podle něj o nejvýznamnější neverbální komunikační prostředek, který navozuje přátelskou atmosféru, odstraňuje nedorozumění i chyby, překonává veškeré bariéry a má jednoznačný internacionální význam. Dále také podporuje chování příjemce už tím, že v něm spouští zpětnou vazbu.¹²⁴ O velkém vlivu úsměvu na druhé lidi píše také Borg. Dle něj se opakovaně ukazuje, že lidé, se kterými jednáme, mají tendenci napodobovat či zrcadlit výrazy druhého člověka, tedy i úsměv. Navíc výzkum ukázal, že pokud máme v obličeji konkrétní výraz, způsobí to také reakci našeho těla a duše. Díky následným biochemickým změnám a hormonům se tak cítíme lépe a pozitivněji. Nehledě na to, že pozitivnější citění pomáhá dosáhnout pozitivnějších výsledků. Výraz na tváři člověka tedy může řídit emoce. A Borg také zmiňuje, že oproti jiným výrazům je k úsměvu potřeba zapojit jen jediný sval.¹²⁵

Křivohlavý v souvislosti usmívajícího se učitele na žáka (který úsměv opětuje) poznamenává, že úsměv je převážně společenskou záležitostí. Pokud se na sebe dva lidé usmívají, dávají si tím do značné míry najevo, že spolu nechtějí bojovat. Je však zapotřebí správně od sebe odlišovat úsměv a smích oproti posměchu a výsměchu.¹²⁶ Navarro ohledně smíchu podotýká, že je to univerzální známka pobavení, štěstí a radosti. Když se někdo směje, zmírňuje se jeho

¹²² TEGZE, Oldřich. *Neverbální komunikace: [co vám prozradí lidské chování a jednání, a jak toho využít]*. 1. vyd. Praha: Computer Press, 2003. ISBN 80-7226-429-X.

¹²³ BORG, James. *Umění přesvědčivé komunikace: jak ovlivňovat názory, postoje a činy druhých*. 1. vyd. Praha: Grada, 2007, s. 53. ISBN 978-80-247-1971-9.

¹²⁴ VYMĚTAL, Jan. *Průvodce úspěšnou komunikací: efektivní komunikace v praxi*. 1. vyd. Praha: Grada, 2008. ISBN 978-80-247-2614-4.

¹²⁴ VYMĚTAL, Jan. *Průvodce úspěšnou komunikací: efektivní komunikace v praxi*. 1. vyd. Praha: Grada, 2008. ISBN 978-80-247-2614-4.

¹²⁵ BORG, James. *Umění přesvědčivé komunikace: jak ovlivňovat názory, postoje a činy druhých*. 1. vyd. Praha: Grada, 2007. ISBN 978-80-247-1971-9.

¹²⁶ KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *AKADEMIE MÚZICKÝCH UMĚNÍ V PRAZE. FILMOVÁ A TELEVIZNÍ FAKULTA. Neverbální komunikace: řeč pohledů, úsměvů a gest*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1988.

¹²⁶ KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *AKADEMIE MÚZICKÝCH UMĚNÍ V PRAZE. FILMOVÁ A TELEVIZNÍ FAKULTA. Neverbální komunikace: řeč pohledů, úsměvů a gest*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1988.

stres, a dokonce i bolest.¹²⁷ Podle zjištění neurologa jménem Henri Rubinstein se jedna minuta upřímného smíchu může postarat o 45 minut uvolnění. Endorfíny zapříčiněné smíchem mají totiž uklidňující účinky na lidský organismus.¹²⁸ Existuje více druhů smíchu (např. nespoutané chechtání, podlézavé chichotání, radostný smích dětí) a právě způsob, jakým se smějeme, o nás může mnohé vypovídat a dá se z něj také zjistit, jaké jsou naše skutečné pocity.¹²⁹

Nejen smích, ale i humor mohou ze školy tvořit místo, kde je občas i veselo a kde se lidé cítí dobře. To by si ostatně přála většina žáků i mnozí učitelé. Humor podněcuje aktéry k tomu, aby tvořivě reagovali na učivo, školní i mimoškolní dění. Také akcentuje kouzlo okamžiku a vnáší pestrost do každodenních stereotypních činností. Může také svědčit o tom, že aktéři jsou vnitřně svobodní.¹³⁰

Humor ve výuce můžeme analyzovat z mnoha různých hledisek (podle autorů, adresátů, stupně záměrnosti, závislosti na kontextu atd.). Z hlediska jeho funkcí ve výuce můžeme uvést hlavně funkci tlumící (redukující) a posilující (rozšiřující). Humor tedy ve výuce tlumí například strach, napětí, nejistotu, introverzi, společenské rozdíly apod. Naopak dokáže posilovat kupříkladu vstřícnost, sebekritičnost, uvolnění, jistotu, sebedůvěru, nadhled, bohatost kontaktů a mnoho dalšího. Můžeme zde také zmínit lepší zapamatovatelnost obsahu činnosti díky humorným souvislostem. Jako nonverbální humor můžeme označit například jev, kdy učitel humornou mimikou vyjadřuje své afektivní stavy (např. učitelův „trpitelský výraz“ pro třídu, když vyvolaný žák tvrdí nesmysly) nebo když je humor proječován pohyby těla (např. učitelovy „lovecké pohyby“, když se blíží k žákovi, který nedává v hodině pozor a je zaujat jinou prací, takže nevnímá ani blížícího se učitele a hrozící nebezpečí). Obecně můžeme shrnout, že humor působí kladně na společnou práci učitelů a žáků. Zlepšuje

¹²⁷ NAVARRO, Joe. *Tajemství řeči těla: gesta, která prozradí více než slova*. 1. vyd. Praha: Grada, 2019. ISBN 978-80-271-2477-0.

¹²⁸ PEASE, Allan a Barbara PEASE. *Řeč těla*. 1. vyd. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-449-6.

¹²⁸ PEASE, Allan a Barbara PEASE. *Řeč těla*. 1. vyd. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-449-6.

¹²⁹ NAVARRO, Joe. *Tajemství řeči těla: gesta, která prozradí více než slova*. 1. vyd. Praha: Grada, 2019. ISBN 978-80-271-2477-0.

¹²⁹ NAVARRO, Joe. *Tajemství řeči těla: gesta, která prozradí více než slova*. 1. vyd. Praha: Grada, 2019. ISBN 978-80-271-2477-0.

¹³⁰ MAREŠ, Jiří a Jaro KŘIVOHLAVÝ. *Komunikace ve škole*. 1. vyd. Brno: Masarykova Univerzita, 1995. ISBN 80-210-1070-3.

¹³⁰ MAREŠ, Jiří a Jaro KŘIVOHLAVÝ. *Komunikace ve škole*. 1. vyd. Brno: Masarykova Univerzita, 1995. ISBN 80-210-1070-3.

atmosféru konkrétní vyučovací hodiny, vztahy mezi učitelem a žáky, zapamatování učiva, ale také zvyšuje motivaci žáků a soudržnost skupiny.¹³¹ Správné zacházení s humorem však vyžaduje určitý stupeň sociální inteligence (takt) a schopnost dobře odhadnout situaci. Vkus příjemce a produktora se mohou rozcházet, proto zábavnost nemusí být vždy vkusná a vhodná.¹³²

4.4 Kinezika

Křivohlavý charakterizuje kineziku jako oblast sociální psychologie neverbální komunikace, která se zabývá pohyby těla a jeho částí. Můžeme se setkat také s označeními kinetika, kinesika, kinesiologie a další. Jako její části pak prezentuje chirologii (povídá o pohybech ruky) a gestiku (zaobírá se pohyby rukou, které doprovázejí nebo nahrazují slovní projev). V rámci kineziky můžeme také vnímat tzv. kiny, kinomorfy a kinemorfické konstrukce, přičemž zmíněný kin je nejmenší pohybovou jednotkou kineziky. Pokud se však zaměříme na každodenní situace, můžeme sem zařadit pohyby nedoprovázející primárně mluvené slovo, tedy například chůzi. Jinak se bude pohybovat slečna (může si vykračovat) oproti dítěti (může poskakovat) nebo staršímu člověku s těžkými taškami (pomalá namáhavá chůze) atp.¹³³

U Ernekerera je užíván pojem kinezika a je odlišován od posturiky, protože na rozdíl od ní (informace se oznamuje statickou polohou) se statická poloha těla mění na dynamický pohyb.¹³⁴

*„Kinezika obecně zahrnuje pohybovou stránku komunikace – hodnotí tedy spontánní pohyby těla nebo některých jeho částí v určitém prostoru a čase. Každý člověk má své charakteristické pohyby, které jej s velkou pravděpodobností identifikují.“*¹³⁵ Komunikace pomocí pohybů může sloužit také k regulaci interpersonálních vztahů.¹³⁶ Pohyb může sloužit například jako prostředek pro navázání kontaktu s publikem. Pokud se jeden člověk v rámci

¹³¹ MAREŠ, Jiří a Jaro KŘIVOHLAVÝ. *Komunikace ve škole*. 1. vyd. Brno: Masarykova Univerzita, 1995. ISBN 80-210-1070-3.

¹³² VYBÍRAL, Zbyněk. *Psychologie komunikace*. 2. vyd. Praha: Portál, 2009. ISBN 978-80-7367-387-1.

¹³³ KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *AKADEMIE MÚZICKÝCH UMĚNÍ V PRAZE. FILMOVÁ A TELEVIZNÍ FAKULTA. Neverbální komunikace: řeč pohledů, úsměvů a gest*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1988.

¹³⁴ ERNEKER, Jaroslav. *Základy komunikace: studijní text*. 1. vyd. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií, 2004. ISBN 80-86708-02-0.

¹³⁵ VYMĚTAL, Jan. *Průvodce úspěšnou komunikací: efektivní komunikace v praxi*. 1. vyd. Praha: Grada, 2008, s. 57. ISBN 978-80-247-2614-4.

¹³⁶ ČERNÝ, Vojtěch. *Řeč těla*. 1. vyd. Brno: Computer Press, 2007. ISBN 978-80-251-1658-6.

rozhovoru pohne směrem k druhému, může to být vnímáno jako projev agresivity (při hádce) nebo jako výraz podpory a povzbuzení (pokud si vzájemně sdělují pocity a emoce).¹³⁷

Jak uvádí Vymětal, pohyby člověka můžeme hodnotit jako cílevědomé nebo neuvědomělé, pomalé nebo rychlé, kontrolované nebo nekontrolované, plynulé nebo trhavé, plné síly nebo ochablé, harmonické nebo úsečné atd. Chůze může být charakterizována jako rytmická nebo nerytmická, uvolněná nebo křečovitá, jistá nebo potácivá, odměřená, těžká, pohodlná, hopsavá aj. V této souvislosti se také můžeme dočíst o tom, že poznatky z oblasti kineziky vedly české specialisty z Policejní akademie ČR ke zpracování počítačového programu, který usnadňuje identifikaci pachatelů trestných činů. Výchozím poznatkem je skutečnost, že každý člověk má svůj charakteristický způsob chůze, ke kterému se po určitém časovém úseku vrátí, i po nějakém rozrušení nebo spěchu. Z dalších dat a trasy stop je pak možné získat o chodci důležité informace, což je vzhledem k rostoucí oblibě kamerových systémů (které chrání objekty nebo prostory) pro kriminalisty velmi užitečné.¹³⁸

V souvislosti s výskytem a funkcí kineziky v podmínkách škol můžeme uvažovat o následujícím.

Podle charakteristiky chůze můžeme odhadnout určitou charakteristiku chodce. Například klidná chůze – sebevědomí, vyrovnanost, síla vůle. Nebo například kroky často mění směr, jsou zmatené, nerozhodné, nejisté až trhavé – názorová flexibilita, nervozita, plachost, labilita.

¹³⁹ Když člověk něco prezentuje menší skupině lidí, je dobré se pohybovat, prezentace totiž působí dynamicky. Pokud však právě říkáme něco velmi důležitého, hýbat bychom se neměli.

¹⁴⁰ Způsob, jakým kráčíme, o nás může mnohé vypovědět. Může také sloužit k upoutání pozornosti nebo může být výrazem síly a rozhodnosti.¹⁴¹

¹³⁷ HOGAN, Kevin. *Tajný jazyk byznysu: jak každého přečíst do tří vteřin*. 1. vyd. Brno: Computer Press, 2010. ISBN 978-80-251-2370-6.

¹³⁸ VYMĚTAL, Jan. *Průvodce úspěšnou komunikací: efektivní komunikace v praxi*. 1. vyd. Praha: Grada, 2008. ISBN 978-80-247-2614-4.

¹³⁹ VYMĚTAL, Jan. *Průvodce úspěšnou komunikací: efektivní komunikace v praxi*. 1. vyd. Praha: Grada, 2008. ISBN 978-80-247-2614-4.

¹⁴⁰ BĚLOHLÁVKOVÁ, Věra. *33 rad jak úspěšně prezentovat*. 1. vyd. Brno: Computer Press, 2004. ISBN 80-251-0326-9.

¹⁴¹ NAVARRO, Joe. *Tajemství řeči těla: gesta, která prozradí více než slova*. 1. vyd. Praha: Grada, 2019. ISBN 978-80-271-2477-0.

¹⁴² VYMĚTAL, Jan. *Průvodce úspěšnou komunikací: efektivní komunikace v praxi*. 1. vyd. Praha: Grada, 2008. ISBN 978-80-247-2614-4.

4.5 Gestika

Pojem gestika můžeme vysvětlit jako oblast neverbální komunikace, kde základním prvkem jsou gesta (hlavně pohyby prstů, rukou, nohou a hlavy), která doprovázejí náš projev a vědomě nebo nevědomě jim přikládáme nějaký význam. Údajně se gesty dá vyjádřit až 700 000 sdělení. Většinu gest můžeme podle jejich vypovídající schopnosti rozdělit do tří základních skupin: gesta ilustrativní, gesta regulační, gesta znaková. Do první skupiny patří gesta, která dokreslují v prostoru verbální výklad, ukazujeme jimi směr, vysvětlujeme, poukazujeme například na růst nebo pokles. Do druhé skupiny se řadí gesta, kterými na něco nebo na někoho upozorňujeme či ukazujeme, jimi hrozíme, vyvoláváme, tišíme apod. Do třetí skupiny spadají gesta, která vyjadřují zkrácenou neverbální formou určité sdělení. Jedná se především o kulturně vázaná gesta jako například zvednutý palec ve znamení něčeho výborného.¹⁴²

Dle Mikuláščíka pod gestiku bývají zahrnovány zpravidla záměrné pohyby rukou, hlavy, případně i nohou. Mohou verbální sdělení dokreslit nebo ho zastoupit. Používají se často proto, aby posluchač mohl lépe pochopit to, co je mu sdělováno. Kromě záměrných gest však existují i ta, která si ani neuvědomujeme.¹⁴³ Některá gesta se pak mohou stát návykovými a jejich časté užívání může působit až rušivě na průběh komunikačního aktu.¹⁴⁴ „*Někteří lidé mají nevědomky zafixovaná dvě nebo tři gesta, která používají stále a opakovaně, neadekvátně a nepřiléhavě verbálnímu sdělení.*“¹⁴⁵

Černý zmiňuje, že jsou lidé, kteří se bez pomoci rukou a nohou téměř nedokážou domluvit. Je však obtížné určit, co je ještě v normě a co již působí rušivě. Freedman a Hoffman rozlišují gesta, která jsou spojená s řečí – určena ke komunikaci, a gesta, která jsou zaměřena na osobu komunikátora – pouze uvolňují napětí. Gestikulovat můžeme různými částmi těla, většina gest je však spojena s aktivitou rukou.¹⁴⁶ Řeč rukou můžeme sledovat na každém kroku (například mávání na pozdrav). Gesty se často hovoří v proudu řeči, kde se slova zdají být nedostatečná

¹⁴² VYMĚTAL, Jan. *Průvodce úspěšnou komunikací: efektivní komunikace v praxi*. 1. vyd. Praha: Grada, 2008. ISBN 978-80-247-2614-4.

¹⁴³ MIKULÁŠČÍK, Milan. *Komunikační dovednosti v praxi*. 1. vyd. Praha: Grada, 2003. ISBN 80-247-0650-4.

¹⁴⁴ ERNEKER, Jaroslav. *Základy komunikace: studijní text*. 1. vyd. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií, 2004. ISBN 80-86708-02-0.

¹⁴⁵ MIKULÁŠČÍK, Milan. *Komunikační dovednosti v praxi*. 1. vyd. Praha: Grada, 2003, s. 127. ISBN 80-247-0650-4.

¹⁴⁶ ČERNÝ, Vojtěch. *Řeč těla*. 1. vyd. Brno: Computer Press, 2007. ISBN 978-80-251-1658-6.

pro názorné vyjádření. Například bez rukou těžko dáme najevo, že soupeř byl „takhle malý“.

147

Tegze popisuje kromě jiného mnoho hledisek, na základě kterých se gesty můžeme zabývat. Používání gest může podle něj souviset se stimulací představ, s podporou vybavování si z paměti, s pomocí při formulování myšlenek a hledání výstižných slov. Gesta mohou pomáhat také k zintenzivnění prožitku.¹⁴⁸

Když se zaměříme na gesta s ohledem na vyučování, můžeme v této souvislosti uvést především následující:

Vhodná gestikulace může být pro výklad učitele oživením. Gesta nám také pomáhají, když chceme něco vysvětlit.¹⁴⁹ Pomocí gest můžeme ilustrovat nebo upřesnit své slovní sdělení, zjednodušit nebo zdůraznit jeho obsah. Avšak nadměrné užívání gest může být rušivé.¹⁵⁰ Na posluchače většinou dobře působí tzv. otevřená gesta (dlaněmi vzhůru).¹⁵¹ Komunikace s otevřenými dlaněmi totiž pozitivně ovlivňuje mezilidské vztahy a vytváří dobrou atmosféru. Lidé, používající gesto otevřené ruky, si většinou rychleji a lehčeji získají důvěru druhých.¹⁵² Naopak horším dojmem (nezúčastněnosti či nedostatkem energie) působí lidé, kteří téměř negestikulují.¹⁵³ Dle nových vědeckých výzkumů gestika výrazně usnadňuje učení. Což bylo prokázáno při výuce matematiky, protože kombinovaná výuka pomocí slovního výkladu a gest byla pro žáky významně snazší. Pokud si žáci pomáhali při učení gesty, vzrostla u nich

¹⁴⁷ KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *AKADEMIE MÚZICKÝCH UMĚNÍ V PRAZE. FILMOVÁ A TELEVIZNÍ FAKULTA. Neverbální komunikace: řeč pohledů, úsměvů a gest.* Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1988.

¹⁴⁸ TEGZE, Oldřich. *Neverbální komunikace: [co vám prozradí lidské chování a jednání, a jak toho využít].* 1. vyd. Praha: Computer Press, 2003. ISBN 80-7226-429-X.

¹⁴⁹ BĚLOHLÁVKOVÁ, Věra. *33 rad jak úspěšně prezentovat.* 1. vyd. Brno: Computer Press, 2004. ISBN 80-251-0326-9.

¹⁵⁰ ČERNÝ, Vojtěch. *Řeč těla.* 1. vyd. Brno: Computer Press, 2007. ISBN 978-80-251-1658-6.

¹⁵¹ BĚLOHLÁVKOVÁ, Věra. *33 rad jak úspěšně prezentovat.* 1. vyd. Brno: Computer Press, 2004. ISBN 80-251-0326-9.

¹⁵² ERNEKER, Jaroslav. *Základy komunikace: studijní text.* 1. vyd. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií, 2004. ISBN 80-86708-02-0.

¹⁵³ BRUNO, Tiziana a Gregor ADAMCZYK. *Řeč těla: jak rozumět signálům řeči těla a cíleně je používat.* 1. vyd. Praha: Grada, 2013. ISBN 978-80-247-4592-3.

úspěšnost až o 90 %. Této problematice se podrobněji věnuje například L. Richlandová z University of California v americkém Irwinu.¹⁵⁴

4.6 Posturika (posturologie)

„Pod pojmem posturika rozumíme držení těla, napětí nebo uvolnění, náklon, poloha rukou, nohou, hlavy, konfigurace všech částí těla a směr natočení těla. Signalizuje emoční stav, zaujetí, postoj k partnerovi a ke sdělení.“¹⁵⁵ Posturika je někdy také označována jako posturologie. Vychází z poznatku, že je možné nemluvit, ale není možné nezaujmout žádnou polohu těla a žádný postoj.¹⁵⁶ Křivohlavý v rámci základních tělesných poloh zmiňuje polohu vstoje, vsedě a vleže.¹⁵⁷ Černý k nim přiřazuje ještě polohu vkleče a podotýká, že každá z těchto poloh disponuje početným množstvím konfigurací, které se odlišují vzájemně různými polohami paží, nohou a sklonem trupu. Na úroveň tělesné polohy člověka pak staví fyzický postoj, u kterého je zdůrazňován moment určité časové stálosti (setrvalosti).¹⁵⁸

Řekne-li se postoj, automaticky ho chápeme jako stoj člověka ve vzpřímené poloze. Z individuálního pohledu to nevnímáme jako nic zvláštního, Tegze však připomíná, že z fylogenetického pohledu je to významný jev a ve spojení s pohybem na dolních končetinách dokonce jev ojedinělý. Toto částečné vítězství člověka nad zemskou přitažlivostí je vlastně akt vyžadující vysoký stupeň svalové koordinace a rozvinutosti senzomotorického aparátu.¹⁵⁹

Hogan zase vysvětluje, že řekne-li se postoj, většina lidí si představí vzpřímenou postavu s lopatkami u sebe a pohledem upřeným dopředu, což je sice rozšířený popis správného postoje, ale na postoji se podílí celá řada menších aspektů. Mezi které můžeme zařadit například polohu hlavy (zakloněná, skloněná), polohu ramen (nahrbená, pokrčená, dopředu, dozadu, pokleslá), polohu paží (zkřížené, rovné, nahoře, dole, strnulé), boky a nohy (jedno

¹⁵⁴ VYMĚTAL, Jan. *Průvodce úspěšnou komunikací: efektivní komunikace v praxi*. 1. vyd. Praha: Grada, 2008. ISBN 978-80-247-2614-4.

¹⁵⁵ MIKULÁŠTÍK, Milan. *Komunikační dovednosti v praxi*. 1. vyd. Praha: Grada, 2003, s. 127. ISBN 80-247-0650-4.

¹⁵⁶ VYMĚTAL, Jan. *Průvodce úspěšnou komunikací: efektivní komunikace v praxi*. 1. vyd. Praha: Grada, 2008. ISBN 978-80-247-2614-4.

¹⁵⁷ KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *AKADEMIE MÚZICKÝCH UMĚNÍ V PRAZE. FILMOVÁ A TELEVIZNÍ FAKULTA. Neverbální komunikace: řeč pohledů, úsměvů a gest*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1988.

¹⁵⁸ ČERNÝ, Vojtěch. *Řeč těla*. 1. vyd. Brno: Computer Press, 2007. ISBN 978-80-251-1658-6.

¹⁵⁹ TEGZE, Oldřich. *Neverbální komunikace: [co vám prozradí lidské chování a jednání, a jak toho využít]*. 1. vyd. Praha: Computer Press, 2003. ISBN 80-7226-429-X.

koleno je ohnuté, pohupování v bocích, překřížené nohy atd.). Způsob, kterým jednotlivé aspekty zkombinujeme a předvedeme, může změnit i smysl a účinek sdělované informace.¹⁶⁰

Pokud například stojíme s rukama v bok, lokty jsou vystrčené do stran a palce směřují dozadu, jedná se podle Navarra o projev převahy. Daná osoba tím signalizuje, že je v rozporu, potřebuje něco prodiskutovat nebo má nějaký problém. Údajně pokud tento postoj zaujímá někdo ve frontě pasažérů, kteří čekají na letišti, jedná se obvykle o „potížiistu“. Můžeme ho označit jako velmi autoritářský postoj. Pokud však má osoba ruce v bok a palce směřují dopředu, vyjadřuje tento postoj spíše zvědavost. Pozice palce zde tedy není nepodstatným detailem. Když se nějaký svědek snaží vybavit si určitou událost, bude nejspíš stát v této pozici s palcem dopředu. Naopak palec natočený dozadu bude mít například policista nebo hasič, který se chystá do akce.¹⁶¹

Zaměříme-li se na posturiku s ohledem na učitele ve vyučování, můžeme v této souvislosti uvést především následující:

Už jen tím, jakou zaujmeme polohu těla, rukou, nohou, hlavy, můžeme jiným lidem sdělit, jestli je náš psychický postoj přátelský nebo nepřátelský, zda s nimi chceme dále jednat nebo jednání ukončujeme.¹⁶² „Z postoje a držení těla se dá vyčíst i stupeň sebevědomí, pocity méněcennosti, hněv, nervozita, radost i štěstí. Člověk tak dává najevo i vztah k adresátovi, k předmětu rozhovoru, signalizuje zda je někdo v rozhovoru žádoucí, nebo není.“¹⁶³(sic!) Kupříkladu příliš uvolněné držení těla (ochablé svaly, svěšená ramena, reakcím chybí iniciativa atd.) signalizuje většinou lhostejnost nebo nulovou motivaci. Může to na naše okolí působit tak, že nás vůbec nezajímá nebo že nemáme vlastní názor a bráníme se střetům. V určitých situacích však může naznačovat také klid nebo dokonce suverenitu. Pojí se s tím ale nebezpečí, že budeme působit příliš uvolněně a nafoukaně.¹⁶⁴ Stejně tak bychom si měli

¹⁶⁰ HOGAN, Kevin. *Tajný jazyk byznysu: jak každého přečíst do tří vteřin*. 1. vyd. Brno: Computer Press, 2010, ISBN 978-80-251-2370-6.

¹⁶¹ NAVARRO, Joe. *Tajemství řeči těla: gesta, která prozradí více než slova*. 1. vyd. Praha: Grada, 2019. ISBN 978-80-271-2477-0.

¹⁶² MAREŠ, Jiří a Jaro KŘIVOHLAVÝ. *Komunikace ve škole*. 1. vyd. Brno: Masarykova Univerzita,

¹⁶² MAREŠ, Jiří a Jaro KŘIVOHLAVÝ. *Komunikace ve škole*. 1. vyd. Brno: Masarykova Univerzita, 1995. ISBN 80-210-1070-3.

¹⁶³ ERNEKER, Jaroslav. *Základy komunikace: studijní text*. 1. vyd. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií, 2004, s. 45. ISBN 80-86708-02-0.

¹⁶⁴ BRUNO, Tiziana a Gregor ADAMCZYK. *Řeč těla: jak neverbálně působit na druhé a rozumět řeči těla*. 1. vyd. Praha: Grada, 2005. ISBN 80-247-1313-6.

dávat pozor na shrbený postoj, který bývá interpretován jako pesimismus či beznaděj (případně nemoc). Naopak takový pevný postoj s vahou na obou nohách vytváří dojem síly, ovládnutí, jistoty, suverenity, nenucenosti.¹⁶⁵

Člověk, který má přirozeně vzpřímený postoj (narovnaná páteř, přirozeně posazená hrud' – nepropadlá ani vysunutá, kosterní svalstvo není ztuhlé, jednotlivé části těla jsou v jedné linii atd.), působí odpočatě a aktivně. Je jako nabitý energií, ukazuje svůj potenciál pro zvládnutí stresu, vykazuje otevřenost a připravenost ke kontaktům (včetně určité sebekontroly a kontroly chování ostatních). Vzpřímený postoj v této podobě je dle Tegzeho také základem pocitu dominance (nemanipulativního ovládnutí), sebevědomí a prožitku pocitu tělesné i psychické síly. Napřímením totiž člověk zvětší svou výšku i plochu a působí silnějším (také do jisté míry odstrašujícím) dojmem. Psychologický pocit jistoty souvisí se stabilitou postoje, na které se podílí více činitelů (například prostor mezi oběma chodidly nebo zmíněný vzpřímený postoj).¹⁶⁶

Na člověku, který zaujímá tzv. otevřený postoj (postoj vzpřímený a uvolněný, doprovázený přímým a pozorným pohledem atd.), je vidět, že se ve svém těle zřejmě cítí dobře, aniž by přitom působil povýšeně nebo sebestředně. Otevřený postoj svědčí mimo jiné o komunikativnosti a suverenitě. Zároveň vyvolává dojem, že si dotyčný člověk nejen stojí za svými názory, ale je také zvědavý a ochotný naslouchat názorům ostatních. Pokud se soustředíme na vlastní projev a chceme, aby byl autentický a přesvědčivý, měli bychom dosáhnout souladu vnějšího a vnitřního postoje. Oba aspekty se vzájemně stimulují - naše vnitřní nastavení může totiž měnit naši řeč těla, ale stejně tak změna držení těla může naopak ovlivnit naše vnitřní rozpoložení. Dá se říct, že autentické vystupování je umění, které je možné se naučit. Důležité je si včas uvědomit, čeho chceme naším projevem dosáhnout (například chystáme se někoho nadchnout, napomenout, pochválit, odmítnout, dát najevo souhlas, prosadit svůj názor nebo především informovat). Naše motivy by pak měly být zřejmé i z držení těla.¹⁶⁷

¹⁶⁵ VYMĚTAL, Jan. *Průvodce úspěšnou komunikací: efektivní komunikace v praxi*. 1. vyd. Praha: Grada, 2008. ISBN 978-80-247-2614-4.

¹⁶⁶ TEGZE, Oldřich. *Neverbální komunikace: [co vám prozradí lidské chování a jednání, a jak toho využít]*. 1. vyd. Praha: Computer Press, 2003. ISBN 80-7226-429-X.

¹⁶⁷ BRUNO, Tiziana a Gregor ADAMCZYK. *Řeč těla: jak rozumět signálům řeči těla a cíleně je používat*. 1. vyd. Praha: Grada, 2013. ISBN 978-80-247-4592-3.

4.7 Vizika (zrakový kontakt)

Viziku někteří autoři zahrnují do mimiky, jinými autory je však vyčleňována jako zvláštní oblast neverbální komunikace. Při hodnocení signálů viziky se berou v úvahu obvykle aspekty jako zaměření pohledu, pohyby očí, frekvence mrkání, četnost pohledů, doba pohledu atd.¹⁶⁸ Pohledy očí jsou dle Černého důležitou složkou neverbální komunikace, protože jsou významně přítomny v každé sociální komunikaci. Vyhýbání se zrakovému kontaktu je často signálem nezájmu o komunikaci. Velký význam má zrakový kontakt při regulaci sociální interakce mezi lidmi.¹⁶⁹

Hartley dokonce uvádí, že signály vysílané očima jsou při všech setkáních základem veškeré komunikace. Což dále rozvádí i tím, že signály vysílané zornicemi oka (jestli se zvětšují, rozšiřují) nemůžeme vědomě kontrolovat a rovněž na tyto signály od druhých podvědomě reagujeme.¹⁷⁰ Také Hogan popisuje oči jako klíčovou součást řeči těla. Pohyby a používání očí jsou dle jeho tvrzení prvním neverbálním chováním, kterého si člověk na druhém všimne.¹⁷¹

Dle Křivohlavého vysíláme očima do světa ty nejdůležitější zprávy (jako například o našem dlouhodobějším i momentálním vztahu k lidem, informaci o ujištění, podpoře, že je máme rádi atp.).¹⁷² „*Přímý pohled do očí odhalí mnohá zákoutí naší mysli. Oči jsou doslova oknem do naší duše, tedy dění probíhající v mysli.*“¹⁷³ Křivohlavý pak prezentuje Kendonovy čtyři základní funkce pohledů: poznávací – kognitivní funkce pohledu (hledáme určité informace pro lepší pochopení dané situace), řídicí – regulující funkce (pohledem do určité míry řídíme dění ve svém okolí), organizující a koordinující funkce (vyžadování od někoho odpovědi nebo

¹⁶⁸ VYMĚTAL, Jan. *Průvodce úspěšnou komunikací: efektivní komunikace v praxi*. 1. vyd. Praha: Grada, 2008. ISBN 978-80-247-2614-4.

¹⁶⁹ ČERNÝ, Vojtěch. *Řeč těla*. 1. vyd. Brno: Computer Press, 2007. ISBN 978-80-251-1658-6.

¹⁷⁰ HARTLEY, Mary. *Řeč těla v praxi: teorie, cvičení a modelové situace*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2011. ISBN 978-80-262-0033-8.

¹⁷¹ HOGAN, Kevin. *Tajný jazyk byznysu: jak každého přečíst do tří vteřin*. 1. vyd. Brno: Computer Press, 2010. ISBN 978-80-251-2370-6.

¹⁷² KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *AKADEMIE MÚZICKÝCH UMĚNÍ V PRAZE. FILMOVÁ A TELEVIZNÍ FAKULTA. Neverbální komunikace: řeč pohledů, úsměvů a gest*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1988.

¹⁷³ POŘÍZKOVÁ, Jitka a Martin JELÍNEK. *Poznej sebe, poznáš druhé: řeč těla a mysli v souvislostech*. 1. vyd. Ostrava: ATAC spol. s r.o., 2015, s. 49. ISBN 978-80-905640-1-5.

naopak ticha), vyjadřující – expresivní funkce (účastník sociální interakce sděluje úroveň své pozornosti, naznačuje druh a úroveň emocionálního vzrušení).¹⁷⁴

DeVito neuzívá toto dělení, ale uvádí funkce pohledů jako například: hledání zpětné vazby, informování o otevřenosti komunikačního kanálu, signalizace povahy vztahu, projevení dominance atd. Zmíněnou dominanci můžeme dávat najevo tím, že při rozhovoru s dotyčným svou řeč provázíme větším zrakovým kontaktem, než když druhému nasloucháme. Obecně totiž platí obrácený model, tedy že průměrný účastník komunikace udržuje větší zrakový kontakt, když naslouchá a ne když mluví. Zrakový kontakt také umí měnit psychický odstup mezi lidmi. Při zachycení něčího pohledu se stáváme vzájemně psychicky bližšími. Naopak vyhýbání se zrakovému kontaktu i v případě značné tělesné blízkosti zvyšuje vzájemný duševní odstup. Vyhýbání se pohledům může taktéž signalizovat nezájem, ať už se jedná o nějakou osobu, konverzaci nebo přijatý zrakový podnět. Zavírání nebo zakrývání očí může být snaha člověka zablokovat nějaké nepříjemné podněty. Ale může se jednat také o úsilí vyloučit úplně všechny zrakové podněty, a zesílit tak vjemy ostatních smyslů (např. poslech hudby se zavřenýma očima).¹⁷⁵

Pevný oční kontakt přenáší určité pozitivní vzkazy například: jsem důležitý, ale stejně tak i ty. Zatímco nedostatek očního kontaktu může vysílat různé vzkazy negativní: neupřímnost, nedostatek sebevědomí, nižší inteligence, pohrdání nebo antipatie k druhému člověku, nezájem o jedince nebo sdělovanou informaci atd.¹⁷⁶ Trvalé odvrácení pohledů od ostatních lidí může být příznakem autismu.¹⁷⁷

V rámci pohledů Mikuláščík vyčleňuje několik důležitých souvisejících aspektů. Zařazuje mezi ně zacílení pohledu, délku doby pohledu, pootevřenost víček, počet mrkání, pootevření zornice, vrásky a napnutí svalů kolem očí.¹⁷⁸ Křivohlavý pak z hlediska sociální psychologie zmiňuje kromě již jmenovaných ještě další aspekty. Mezi ně patří například délka doby

¹⁷⁴ KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *AKADEMIE MÚZICKÝCH UMĚNÍ V PRAZE. FILMOVÁ A TELEVIZNÍ FAKULTA. Neverbální komunikace: řeč pohledů, úsměvů a gest.* Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1988.

¹⁷⁵ DEVITO, A., Joseph. *Základy mezilidské komunikace.* 6. vyd. Praha: Grada, 2008. ISBN 978-80-247-2018-0.

¹⁷⁶ BIXLER, Susan a Nancy NIX-RICE. *Profesionální image: jak vzbudit nejlepší dojem v každé situaci.* 1. vyd. Brno: Computer Press, 2006. ISBN 80-251-1057-5.

¹⁷⁷ KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *AKADEMIE MÚZICKÝCH UMĚNÍ V PRAZE. FILMOVÁ A TELEVIZNÍ FAKULTA. Neverbální komunikace: řeč pohledů, úsměvů a gest.* Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1988.

¹⁷⁸ MIKULÁŠČÍK, Milan. *Komunikační dovednosti v praxi.* 1. vyd. Praha: Grada, 2003. ISBN 80-247-0650-4.

pohledu na určitý terč (určitou osobu), sekvence pohledů v sociální interakci, četnost pohledů zaměřených na jednotlivé osoby, celkový objem pohledů zaměřených na určitou osobu, tvary a pohyby obočí. Všechny aspekty se pak dají ještě podrobněji rozebírat. Pokud se zaměříme kupříkladu na průměr zornice (což je jeden z nejintenzivněji studovaných jevů zrakového kontaktu v sociální interakci), můžeme uvést následující.¹⁷⁹

Pokud se světelné podmínky nemění, tak se zornice stahují a rozšiřují dle nálady, postojů a názorů. Rozrušenému člověku se mohou zornice rozšířit až na čtyřnásobek obvyklé velikosti. U malých dětí si můžeme v přítomnosti dospělých všimnout rozšířených zornic, dítě tak vypadá roztomileji a udrží si větší pozornost dospělého.¹⁸⁰ Zorničky se zúží, pokud sledujeme něco, co se nám nelíbí, když máme negativní emoce nebo když se právě přihodilo něco nepříjemného. Náš mozek prostřednictvím této aktivity zajišťuje, aby naše oči byly v krizových momentech soustředěné, jelikož čím menší je šterbinka (clona), tím ostřejší je obraz.¹⁸¹ Zornice se zužuje také při nedostatku zájmu, nedůvěře, smutku, nenávisti, únavě, ale i po požití některých drog. Naopak k rozšíření dochází například při zvýšeném zájmu, zvýšené upřímnosti a otevřenosti, při relaxaci a spokojenosti, ale také při požití alkoholu a některých drog. Míra rozšíření očních zornic se však může individuálně lišit. Tudíž široké zornice u jedné osoby mohou ve skutečnosti znamenat menší zájem než u osoby s menšími zornicemi. Navíc schopnost zornic měnit svou velikost mohou oslabit některé nemoci.¹⁸²

Lidé mají sklon považovat rozšířené zornice za mnohem atraktivnější než ty zúžené, čehož se využívá také v reklamním průmyslu. Přitažlivost rozšířených zornic není opomíjena u fotek modelek, obzvláště když propagují kosmetické výrobky. Jelikož je účinek rozšířených zornic silný, někteří reklamní agenti retušují finální fotografie, aby na nich zornice modelek byly ještě větší.¹⁸³

¹⁷⁹ KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *AKADEMIE MÚZICKÝCH UMĚNÍ V PRAZE. FILMOVÁ A TELEVIZNÍ FAKULTA. Neverbální komunikace: řeč pohledů, úsměvů a gest.* Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1988.

¹⁸⁰ PEASE, Allan. *Řeč těla: jak porozumět druhým z jejich gest, mimiky a postojů těla.* 1. vyd. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178-582-2.

¹⁸¹ NAVARRO, Joe. *Tajemství řeči těla: gesta, která prozradí více než slova.* 1. vyd. Praha: Grada, 2019. ISBN 978-80-271-2477-0.

¹⁸² MIKULÁŠTÍK, Milan. *Komunikační dovednosti v praxi.* 1. vyd. Praha: Grada, 2003. ISBN 80-247-0650-4.

¹⁸² MIKULÁŠTÍK, Milan. *Komunikační dovednosti v praxi.* 1. vyd. Praha: Grada, 2003. ISBN 80-247-0650-4.

¹⁸³ HOGAN, Kevin. *Tajný jazyk byznysu: jak každého přečíst do tří vteřin.* 1. vyd. Brno: Computer Press, 2010, ISBN 978-80-251-2370-6.

Hovoříme-li o zrakovém kontaktu (vizice) učitele ve vyučování, je možné zdůraznit následující poznatky:

Pokud je jedinec v kontaktu s určitým publikem, měl by systematicky přejíždět pohledem celé plénum posluchačů, ke kterým hovoří. Doporučuje se dívat se střídavě do různých částí místností a oslovovat různé skupinky. Není dobré sklouznout k typickým chybám jako například dívání se do stropu, do země, z okna, ke dveřím nebo se zaměřit pohledem jen na jednu osobu. Při ztrátě očního kontaktu dochází často také ke ztrátě pozornosti posluchačů.¹⁸⁴ Pro udržení očního kontaktu s publikem se také radí při větším počtu posluchačů dívat se do úhlopříček.¹⁸⁵ Nebo se také doporučuje technika tzv. majáku (pomalu očima přejíždět skupinu z jedné strany na druhou). Je to důležité proto, aby neměl některý jedinec pocit, že je méně zajímavý nebo nedůležitý. Pokud se budeme příliš dlouho dívat na jednu osobu, začne se cítit nepříjemně.¹⁸⁶

Pohled, který trvá bez přerušení delší dobu, je obvykle nepříjemný. Účelem dlouhého pohledu může být také ustavení dominantního postavení. Jakmile k němu dojde, dominantní osoba často svou intenzitu pohledu okamžitě redukuje. Prostřednictvím pohledu může být signalizována i další důležitá dimenze interpersonálních vztahů. Dalo by se říct, že upřený pohled naznačuje hrozbu.¹⁸⁷

Funkci upřeného pohledu (ať už kratšího nebo dlouhodobého beze změny) rozebírá také Křivohlavý. Zmiňuje, že civění je jedním z nejsilnějších neverbálních projevů varování. Upřené oči a specifický pohled jsou jedním z tzv. neverbálních monitorů (dalšími jsou například určitý výraz obličeje, napětí těla atd.). Neverbální projevy v roli monitorů fungují v podstatě jako záporná zpětná vazba v sociální interakci a jejich úkolem je odstranit nevyhovující chování (a zajistit hladký průběh interakce). Když se totiž účastníme nějaké sociální interakce, máme určitou představu o chování svém i chování druhých. Pokud se ale objeví nějaký neočekávaný, nepřijatelný způsob chování, který vybočuje z očekávaných

¹⁸⁴ KHELEROVÁ, Vladimíra. *Komunikační dovednosti manažera*. 1. vyd. Praha: Grada, 1995. ISBN 80-7169-223-9.

¹⁸⁵ BĚLOHLÁVKOVÁ, Věra. *33 rad jak úspěšně prezentovat*. 1. vyd. Brno: Computer Press, 2004. ISBN 80-251-0326-9.

¹⁸⁶ LEDDEN, Emma. *Úspěšná prezentace: získejte si své publikum krok za krokem*. 1. vyd. Praha: Grada, 2018. ISBN 978-80-247-2912-1.

¹⁸⁷ ČERNÝ, Vojtěch. *Řeč těla*. 1. vyd. Brno: Computer Press, 2007. ISBN 978-80-251-1658-6.

tolerancí, vysíláme pak neverbální varování partnera (tzv. monitorování). Varovné neverbální signály mohou mít různou intenzitu.¹⁸⁸

4.8 Úprava zevnějšku (vnější vzhled)

Sdělování úpravou zevnějšku můžeme chápat jako způsob a volbu oblečení, účesu, kosmetiky apod.¹⁸⁹ Spolu se sdělováním projevovaným navenek úpravou zevnějšku řadí Mareš a Křivohlavý do jedné kategorie neverbální komunikace i úpravu životního prostředí lidí (ve smyslu prostředí – kde lidé žijí nebo pracují). Opodstatňují to tvrzením, že hranice neverbální komunikace se pořád rozšiřují.¹⁹⁰ Což potvrzuje Vymětal, který do tzv. obecnější neverbální komunikace osobnosti zařazuje kromě stylu oblékání, doplňků oblečení (brýle, prsteny, psací prostředky, mobil) a komunikačního prostředí, také například chronemiku nebo komunikaci činy.¹⁹¹ Jako stěžejní rozsah však můžeme vnímat výklad Černého, který do vzhledu a úpravy zevnějšku zahrnuje oblečení, doplňky a vše, čím se snažíme ovlivnit, jak vypadáme, jaký máme vzhled. K tématu hned na úvod zmiňuje, že pro profesionála v jakékoli oblasti kontaktu s lidmi je užitečné, aby si přečetl alespoň něco z mnoha knih o vizáži a image.¹⁹²

O působení vzhledem člověka se zmiňuje i Erneker, který podotýká, že vzhled těla také komunikuje. Například výška postavy je dle něj v mnoha situacích prokazatelně významným činitelem.¹⁹³ Také Hogan zmiňuje fyzické parametry těla a uvádí, že vzhled silně ovlivňuje přijímání i vnímání sdělované informace. Důležitými faktory, které ovlivňují náš vzhled, jsou pak například vlasy, váha, čistota, oblečení, doplňky a šperky, tetování a jiné ozdoby na těle, líčení, manikúra a další.¹⁹⁴ Péče o vzhled se v průběhu života mění. Můžeme ho také aktivně dotvářet, čímž vyjadřujeme i své začlenění do okolního světa a ovlivňujeme, jaký obraz si o nás vytváří okolí. Janáčková dále popisuje nejen obecnou představu krásy, ale upozorňuje

¹⁸⁸ KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *AKADEMIE MÚZICKÝCH UMĚNÍ V PRAZE. FILMOVÁ A TELEVIZNÍ FAKULTA. Neverbální komunikace: řeč pohledů, úsměvů a gest.* Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1988.

¹⁸⁹ KALHOUS, Zdeněk a Otto OBST. *Školní didaktika.* 1. vyd. Praha: Portál, 2002. ISBN 80-7178-253-X.

¹⁹⁰ MAREŠ, Jiří a Jaro KŘIVOHLAVÝ. *Komunikace ve škole.* 1. vyd. Brno: Masarykova Univerzita, 1995. ISBN 80-210-1070-3.

¹⁹¹ VYMĚTAL, Jan. *Průvodce úspěšnou komunikací: efektivní komunikace v praxi.* 1. vyd. Praha: Grada, 2008. ISBN 978-80-247-2614-4.

¹⁹² ČERNÝ, Vojtěch. *Řeč těla.* 1. vyd. Brno: Computer Press, 2007. ISBN 978-80-251-1658-6.

¹⁹³ ERNEKER, Jaroslav. *Základy komunikace: studijní text.* 1. vyd. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií, 2004. ISBN 80-86708-02-0.

¹⁹⁴ HOGAN, Kevin. *Tajný jazyk byznysu: jak každého přečíst do tří vteřin.* 1. vyd. Brno: Computer Press, 2010. ISBN 978-80-251-2370-6.

také, že tělesná krása a image není to samé. Image ovlivňuje řada faktorů (jedním z nich je právě krása), výrazný dopad má například volba oblečení. Tou můžeme mít vliv nejen na to, jak nás vnímají druzí, ale také na to, jak se na sebe díváme my sami. V pěkném, vyhovujícím oblečení se cítíme lépe a sebejistěji. Oblékání a zdobení se dané osoby svědčí také o její míře individuality a kreativity.¹⁹⁵

Černý uvádí, že manipulujeme se svým vzhledem hlavně proto, abychom o sobě vysílali co nejpozitivnější informaci. Svým vzezřením a oděvem naznačujeme kromě jiného sociální status, sociální příslušnost a určitou osobnostní charakteristiku. Zmiňuje také, že lidé mají dobrou představu o tom, jak různé typy oděvů mají určitý sociální význam. Konkrétním signálem vysílaná informace pak nemusí odpovídat realitě, ale tomu, co na sebe chce nositel prozradit. Což samozřejmě může fungovat jen do určitého okamžiku, protože v průběhu interakce většinou nestačí jen vhodné oblečení k tomu, abychom účastníka komunikace přesvědčili o tom, že máme skutečně takovou sociální roli, kterou se snažíme hrát. Prostřednictvím vzhledu však často naznačujeme určité naše vlastnosti. Což Černý dále dokládá tím, že společenští a extrovertní lidé preferují oproti introvertům jasnější a sytější barvy oblečení a doplňků.¹⁹⁶

Oblečením se dá zabývat z mnoha různých pohledů a do různě velké hloubky. Můžeme například uvést dělení, kdy obecně volíme oblečení podle příležitosti (slavnostní oblečení, pracovní a reprezentativní účely, formální příležitosti, garden party a vycházkové formální příležitosti, neformální příležitosti, zcela neformální příležitosti), ke každé kategorii pak je určitá bližší charakteristika. Jako jeden z příkladů důležitosti stylu oblékání v rámci nějaké situace Vymětal prezentuje, že dirigování symfonického orchestru na koncertě v montérkách má o takto oblečeném jedinci vysokou vypovídající hodnotu. Setkáváme se často také s pojmem dress code, který udává především v různých organizacích a firmách, jaké oblečení a image jsou podle konkrétní firemní kultury a zastávané funkce vyžadovány. Někdy se jedná spíše o obecněji formulované doporučení, jinde však může být stanovena i minimální délka sukně či maximální výše podpatků u žen.¹⁹⁷

¹⁹⁵ JANÁČKOVÁ, Laura. *Praktická komunikace pro každý den*. 1. vyd. Praha: Grada, 2009. ISBN 978-80-247-2479-9.

¹⁹⁶ ČERNÝ, Vojtěch. *Řeč těla*. 1. vyd. Brno: Computer Press, 2007. ISBN 978-80-251-1658-6.

¹⁹⁷ VYMĚTAL, Jan. *Průvodce úspěšnou komunikací: efektivní komunikace v praxi*. 1. vyd. Praha: Grada, 2008. ISBN 978-80-247-2614-4.

Obecněji můžeme říct, že při veřejném vystoupení by prezentující měl být oblečen o půl nebo jednu úroveň výše než jeho posluchači. Na koncertech a v divadle by pak publikum mělo být oblečeno maximálně o jednu úroveň níže než účinkující. V rámci obchodního jednání by se zase měl jednatí obléknut na stejné úrovni, jako se obléká zákazník, se kterým jedná. Samozřejmě se můžeme dočíst o řadě dalších doporučení. Například že pokud je halenka zastrčena do sukně, měl by být k sukni pásek (i když sukně nemá poutka), protože pásek ukončuje a odděluje jednu část od druhé a dotyčná působí seriózněji. Ohledně doplňků můžeme zmínit následující: jsou považovány za koření osobní image a jsou dokladem toho, že detail stále zůstává tím, čím se liší obyčejné od fascinujícího. Podstatu volby doplňků můžeme charakterizovat jako jejich soulad s oblečením, partnerem/partnerkou, odpovídajícím prostředím a módními trendy.¹⁹⁸

Neměli bychom opomíjet důležitost barev, ty totiž určitě ovlivňují naše vnímání a chování.¹⁹⁹ „*Barva je nositelem funkce a estetické hodnoty, má vliv na fyzické, fyziologické a psychické procesy člověka.*“²⁰⁰ Barvy můžeme dělit do různých skupin a můžeme se v odborné literatuře také setkat s různými názory, jak určitá barva působí na člověka, jakým barvám dává který jedinec přednost, jak souvisí barva automobilu s charakteristikou jeho majitele atd. Využitím určitých barev můžeme mnohé získat i ztratit. Pokud zmíníme komunikaci s publikem, je dle Vymětala vhodné celé spektrum středních tónů modré barvy (působí komunikativně). Korálově červená, broskvová, pastelové barvy a některé teplé barvy údajně podporují přístupnost, přátelskost a vlídnost mluvčího. Pocit autority a rozhodnosti prý evokují kontrasty světlých a tmavých barev.²⁰¹ Lepilová však uvádí, že barva ovlivňuje člověka podvědomě a stejná barva může jednoho dráždit, ale jiného uklidňovat.²⁰²

Za zmínku stojí také komunikace pachem a vůněmi. Jak vnímáme vůně je ovlivněno nejen kulturou, ale i pohlavím a momentální náladou jedince. Účinky vůní na náladu a chování

¹⁹⁸ VYMĚTAL, Jan. *Průvodce úspěšnou komunikací: efektivní komunikace v praxi*. 1. vyd. Praha: Grada, 2008. ISBN 978-80-247-2614-4.

¹⁹⁹ DEVITO, A., Joseph. *Základy mezilidské komunikace*. 6. vyd. Praha: Grada, 2008. ISBN 978-80-247-2018-0.

²⁰⁰ LEPILOVÁ, Květuše. *Přesvědčivá komunikace manažera: jak úspěšně vystupovat v obchodním styku i ve společnosti*. 1. vyd. Brno: Computer Press, 2008, s. 136. ISBN 978-80-251-2147-4.

²⁰¹ VYMĚTAL, Jan. *Průvodce úspěšnou komunikací: efektivní komunikace v praxi*. 1. vyd. Praha: Grada, 2008. ISBN 978-80-247-2614-4.

²⁰² LEPILOVÁ, Květuše. *Přesvědčivá komunikace manažera: jak úspěšně vystupovat v obchodním styku i ve společnosti*. 1. vyd. Brno: Computer Press, 2008. ISBN 978-80-251-2147-4.

člověka se zabývá aromachologie.²⁰³ Oflaktorika se zase zaobírá čichovou komunikací, která hraje důležitou roli v obrovském počtu různých situací.²⁰⁴ Vymětal upozorňuje na to, že stejně jako pro ostatní duhy živočišné říše i pro člověka je vnímání pachů a vůní základním biologickým a chemickým signálem, který vyvolává specifickou odpověď. Živé organizmy spolu vědomě nebo nevědomě komunikují i prostřednictvím pachových signálů látek, které jsou známé jako feromony. V běžné komunikaci vnímáme kromě jiného pach dechu, příjemnou svěží vůni vyžehleného prádla nebo nepříjemný pach zatuchlého oblečení, příjemnou nebo nepříjemnou vůni deodorantu, ústní vody, parfému a dalších kosmetických přípravků, příjemný nebo nepříjemný pach potu. Ten závisí kromě vrozených dispozic také na stravě, náladě a užívaných lécích. Jinak bude vonět člověk veselý a jinak ten, který se něčeho bojí.²⁰⁵ HLA (anglická zkratka pro lidské leukocytární antigeny) ovlivňují produkci typického individuálního pachu člověka. Různé pokusy ukázaly, že čím rozdílnější individuální pach má žena a muž, tím více jsou k sobě přitahováni. Rozdílné individuální pachy prozrazují různé genetické konfigurace a snižují nebezpečí genetických poruch. Mezi lidmi je taková čichová komunikace, jakou si většinou ani neuvědomujeme.²⁰⁶

Sdělování úpravou zevnějšku je velmi důležité také v interakci učitele a žáka (žáků). Zevnějšek učitele dává žákům četné informace o jeho osobnosti a žáci jej podrobují přísné kritice. Kalhous a Obst vnímají úpravu zevnějšku jako významný prostředek kultivovaného působení učitele na žáky. Zvláště u oblíbených učitelů pak prý dochází k tomu, že žáci imitují jejich způsob i volbu oblečení, líčení, účesu atd. Kalhous a Obst se pak v této souvislosti dále zaobírají tím, jak žáci pečují o svůj vzhled, a kromě jiného upozorňují na to, že empatie (schopnost vcítění) je velmi důležitá a významná dispozice učitele.²⁰⁷

Jak naše oblečení může ovlivnit to, co si o nás lidé myslí a jak na nás budou reagovat, dokazuje také příklad, kdy studenti vnímali přednášejícího, který byl oblečený neformálně, jako přátelského, spravedlivého, nadšeného a přizpůsobivého. Stejný přednášející se poté dostavil před jinou skupinu studentů ve formálním oděvu a byl posuzován jako spořádaný,

²⁰³ VYMĚTAL, Jan. *Průvodce úspěšnou komunikací: efektivní komunikace v praxi*. 1. vyd. Praha: Grada, 2008. ISBN 978-80-247-2614-4.

²⁰⁴ DEVITO, A., Joseph. *Základy mezilidské komunikace*. 6. vyd. Praha: Grada, 2008. ISBN 978-80-247-2018-0

²⁰⁵ VYMĚTAL, Jan. *Průvodce úspěšnou komunikací: efektivní komunikace v praxi*. 1. vyd. Praha: Grada, 2008. ISBN 978-80-247-2614-4.

²⁰⁶ ČERNÝ, Vojtěch. *Řeč těla*. 1. vyd. Brno: Computer Press, 2007. ISBN 978-80-251-1658-6.

²⁰⁷ KALHOUS, Zdeněk a Otto OBST. *Školní didaktika*. 1. vyd. Praha: Portál, 2002. ISBN 80-7178-253-X.

inteligentní a připravený. DeVito také zmiňuje, že hnědá barva postrádá dostatek autority. Naopak černá barva oděvu může sílu nebo moc vyjadřovat tak silně, že může v druhých vyvolávat negativní pocity, které pak působí proti dotyčnému, který ji nosí.²⁰⁸

Bělohlávková zase podotýká, že každá profese vyžaduje něco jiného a jestli se budeme stylizovat jinak, bude to působit nezvykle až rušivě. Připomíná také, že bychom měli být vždy o stupeň lépe oblečení než naši posluchači.²⁰⁹ K tomu můžeme přidat zajímavou poznámku, kterou prezentuje ve své knize David Fontana. Úspěšný učitel si je vědom i jemností sociální interakce a vysílá správné sociální signály, do kterých zařazujeme nejen přátelský postoj a přijetí, ale i určitý stupeň společenské jednoty. Učitel je díky povaze své role vždy oddělen od sociální skupiny tvořené žáky. Pokud s nimi chce účinně pracovat, měla by být zminěná vzdálenost v určitých hranicích. Přílišná vzdálenost (svým oblékáním, chováním a mluvou dává najevo, že společenské ovzduší světa žáků je mu cizí) se může jevit tak, jako by zdůrazňováním jeho společenského odstupu od žáků je zároveň odsuzoval. Což logicky vzbudí negativní reakce a odpor.²¹⁰

Pokud se však naopak bude učitel úmyslně až moc snažit společensky se vličit do třídního kolektivu třídy (napodobováním mluvy, způsobu oblékání a chování žáků, přílišným úsilím o překlenutí rozdílu věku či prostředí), si může také způsobit značné potíže. Žáci nejspíš nebudou respektovat učitele, který by chtěl být stejný jako oni. Žáci nejen na druhém stupni základní školy od učitelů vyžadují, aby jim měli co nabídnout ze svého a aby si byli svým chováním a zásadami jistí. Je tedy správné, aby učitel ukázal, že chápe a přijímá sociální kontext, ve kterém žáci žijí své životy, ale že ani v otevřenosti tomuto kontextu neopouští svou sociální identitu a nepředstírá, že je někým, kým není. Navíc pak žáci, kteří nejsou spokojeni s vlastním způsobem života, mohou vzhlížet k učiteli jako k někomu, kdo jim poskytne příklady jiných způsobů, jak se s věcmi vyrovnávat.²¹¹

²⁰⁸ DEVITO, A., Joseph. *Základy mezilidské komunikace*. 6. vyd. Praha: Grada, 2008. ISBN 978-80-247-2018-0.

²⁰⁹ BĚLOHLÁVKOVÁ, Věra. *33 rad jak úspěšně prezentovat*. 1. vyd. Brno: Computer Press, 2004. ISBN 80-251-0326-9.

²¹⁰ FONTANA, David. *Psychologie ve školní praxi: příručka pro učitele*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2003, 3834 s. ISBN 80-7178-626-8.

²¹¹ FONTANA, David. *Psychologie ve školní praxi: příručka pro učitele*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2003, 3834 s. ISBN 80-7178-626-8.

V předchozím textu a jeho dílčích kapitolách jsme se zamýšleli spolu s autory citovaných literárních pramenů nad klíčovým pojmem „komunikace“, jeho významových interpretacích, složkách a funkcích při mezilidské interakci. Zaměřili jsme naši pozornost především na neverbální komunikaci, charakterizovali její dílčí atributy a konečně aplikovali do prostředí školy a vzdělávání. Tato část závěrečné práce tvoří teoretický fundament, významný pro druhou část závěrečné práce, kterou je popis empirického šetření v běžné škole, zaměřený na sledování, poznávání a hodnocení některých neverbálních projevů učitele v současné škole. A to je předmětem druhé části tohoto textu, který na teoretické pasáži v bližších či vzdálenějších souvislostech navazuje.

PRAKTICKÁ ČÁST

Co je záměrem této části naší práce? Především chceme čtenářům přiblížit použitou metodologii, popsat výzkumné procedury, informovat o způsobu získávání výzkumných dat, cestách jejich zpracování a v neposlední řadě o tom, jak jsme získaná data interpretovali a jak jsme jim rozuměli.

Praktická část probíhala v podobě výzkumného šetření na druhém stupni základních škol, konkrétně v hodinách českého jazyka. Okolnosti výzkumného šetření jsou níže blíže rozebrány. Poté jsou rozepsány také výsledky šetření za pomoci kategoriálního systému. Tato část práce rovněž obsahuje charakteristiku zjištěných poznatků s ohledem k teoretické části. Záměrem této části práce je neverbální projevy pedagogů v konkrétních hodinách sledovat, data zpracovat a interpretovat s ohledem na jejich funkci.

5 Výzkumný design šetření

5.1 Záměry a cíle empirické části závěrečné práce

Cílem empirické části závěrečné práce je neverbální projevy pedagogů v běžné vyučovací hodině sledovat, data zpracovat a interpretovat s ohledem na jejich funkci. Záměrem je také potvrdit nebo vyvrátit domněnku, že nejčastěji zaznamenané užití neverbální projevy učitele ve vyučovací hodině budou spadat do oblasti gestiky.

5.2 Použitá metodologie a respondentský vzorek

Pro sběr dat bylo užito kvalitativní metody – pozorování a kódování do kategoriálního systému činností. Původně bylo plánováno pozorování uskutečnit u více učitelů mnoha základních škol. Bohužel kvůli pandemické situaci ohledně nemoci covid-19 bylo velmi obtížné se jako cizí osoba vůbec do nějaké základní školy dostat. Podařilo se alespoň navštívit ve dvou základních školách celkem vyučování u osmi různých učitelů českého jazyka (shodou okolností jen ženy, dále však označovány obecně jako učitelé). Nejprve bylo uvažováno o videozáznamech vyučujících, kvůli podrobnější a přesnější analýze neverbálních projevů a jejich záměrů. Bohužel učitelé nebyli této možnosti přístupní a zmiňovali také komplikace ohledně získávání souhlasů rodičů, pokud by někteří žáci na záznamu byli také vidět. Bylo tedy provedeno jen pozorování a dle ústní dohody zůstanou všechny učitelky v anonymitě. Nejsou tedy uvedeny ani názvy škol, ani města, ve kterých se výzkum uskutečnil.

Pozorování bylo prováděno na začátku školního roku (začátek září 2020). Bylo tedy štěstí, že v této době učitelé ještě nemuseli mít při vyučování nasazenou ochranu dýchacích cest v podobě roušky či respirátoru. To by totiž pozorování velmi negativně ovlivnilo, jelikož by se jednalo nejen o nezvyklou a specifickou situaci, ale také by komunikace tím mohla být narušena či zkomplikována. Například možnost pozorovat mimické projevy by byla značně omezena.

Byly zvoleny hodiny českého jazyka, a to z toho důvodu, že je to část mé aprobace (český jazyk a literatura, německý jazyk a literatura). Myslím si také, že návštěva hodin, které se zabývají mateřským jazykem a vlastně potažmo právě komunikací, jsou pro tento účel vhodné. Co se týká tříd, jednalo se vždy o vyučování žáků z druhého stupně (tedy žáci šestých až devátých tříd).

Nejprve byl proveden předvýzkum, kdy jsem si jako pozorovatelka, která zapisuje sledované parametry do předem připraveného kategoriálního systému, vyzkoušela, jestli je postup zvládnutelný a systém dostačující. Poté došlo ještě k drobným úpravám. Načež už u všech osmi vyučovacích hodin bylo pozorování i zaznamenávání provedeno stejným způsobem. Během výzkumu jsem si vedla také vlastní terénní poznámky, které mi pomohly uchovat některé postřehy i mé vlastní dojmy, které mi pomohly datům rozumět a podrobněji je rozebrat.

5.3 Sledované proměnné a jejich charakteristika

Zde bych ráda uvedla, že neverbální komunikace je velmi závislá na kontextu. Přiblížila bych proto ráda situační kontext pozorované komunikace. Zaznamenávání neverbálních projevů a přiřazování jejich významů bylo na základě situačního kontextu (kdy ve třídě jsou žáci a učitel – tedy komunikující odlišného věku, sociální role, zkušeností, stádia psychologického i fyzického vývoje atd.). Jednalo se o komunikaci v rámci vyučovací hodiny, která je především určována výchovně-vzdělávacími cíli. Komunikace probíhala v Evropě, konkrétně v České republice, v českém jazyce. Pozorovatelkou byl brán v potaz také verbální aspekt komunikace a do určité míry také chování a projevy žáků. Pozorování může být (navzdory snaze o objektivitu) subjektivně zkresleno, při interpretaci neverbálních projevů a určování k nim cílů byl však brán zřetel i na kontext, verbální složku a specifika dané situace. Nebyl tedy opomenut kulturní, fyzický, časový, ani sociálně-psychologický kontext komunikace.

5.4 Způsob vyhodnocení výzkumných dat

Na obrázcích umístěných níže můžeme vidět základ pro kódovací tabulku. V ní jsou následně vidět u každé vyučovací hodiny zaznamenaná data. Poté byly dle četnosti předem charakterizovaných jevů sestaveny grafy, demonstrující charakter zmíněných záměrů pozorovaných hodin. Na jejich základě byla též sepsána bližší charakteristika a odvozeny závěry výzkumu.

Na následujícím obrázku vidíme základní rozdělení neverbálních projevů (spolu s jejich zkratkami) do různých oblastí.

Obr. 1: Struktura neverbálních projevů

Struktura sledovaných neverbálních projevů učitele																		
Mimika	M	Ekstikulace	G	Základní kontakt	ZK	Hospitka	H	Posturalologie	PO	Proxemika	PR	Chůze (kinesika)	CH	Úprava zevnějšku	UZ	Práce s pomůckami	PP	Jiné
posun brady dolů	M1	pohyb hlavou do stran	G1	dlouhý pohled na žáka	ZK1			prekřížené ruce	PO1	změna vzdálenosti	PR1	střezma rychlá chůze	CH1	kontrola a úprava vzhledu	UZ1	práce s fořem (tužkou)	PP1	
posun brady nahoru	M2	pohyb hlavy stranou	G2	důsledný pohled	ZK2			rozšířené postoj	PO2			pomalá chůze	CH2					
zvyšované obočí	M3	pohyb oběma rukama	G3	mrkání	ZK3			ruce v bok	PO3									
svraštělé obočí	M4	pohyb rameny	G4	oči v sloup	ZK4			ruce za zády	PO4									
směv	M5	pohyb rukou-dlani dolů	G5	pohled přes třídu	ZK5			sezení na lavici, katedře	PO5									
směv a smích	M6	pohyb rukou-dlani vzhůru	G6	pohled stranou	ZK6			ruce v kapsách	PO6									
		pohyby prsty	G7	zřimbouřené oči	ZK7													
		ruce dotýkající se hlavy	G8	udivený výraz	ZK8													
		sepsané ruce	G9	velmi otevřené oči	ZK9													
		podívané prsty/vrnutí	G10															
		zkrtyčený jiný prst	G11															
		zkrtyčený palec	G12															

Zdroj: Vlastní

Obrázek v plném rozlišení je umístěn v přílohách jako příloha č. 1.

Obr. 2: Záměry NP - didaktická funkce

Záměry a jejich zkratky:	didaktické funkce
A	uplatnění autority
D	vysvětlení, demonstrace učiva
H	pohrození tresty a sankcemi
I	instruování postupu práce
J	kritizování, vynadání
K	kontrolování činnosti žáků
L	odlišení významu
M	motivování, povzbuzování
N	napovídání - přivádění k odpovědi
O	uplatnění osobního přístupu
P	chválení, ocenění práce
R	zdůraznění významu
S	projevení souhlasu
Š	zastavení nevhodného jednání žáků
T	snaha zaujmout žáky
U	urychlení výukové činnosti
V	vyvolání žáka (žáků)
X	projevení nesouhlasu
Y	doprovod projevu
Z	odlehčení výuky, snaha pobavit
*	četnost projevů bez zřejmého/zmíněného záměru

Zdroj: Vlastní

Pod tímto vytvořeným názvoslovím hvězdička představuje kategorii, která zobrazuje velké množství dalších neverbálních projevů, které jsem jako pozorovatelka postřehla a zaznamenala, ale nebyla jsem bohužel schopna je správně a rychle přiřadit k jednomu z vymezených záměrů. I tak jsem je do tabulky zahrnula už alespoň proto, aby bylo vidět, jak velké množství neverbálních projevů můžeme u učitele sledovat.

6 Výzkumná data a výsledkové interpretace

Níže jsou představena získaná data, rozdělena dle vyučovacích hodin. Každá pozorovaná hodina (se zaměřením na neverbální projevy pedagoga) je znázorněna v příslušné tabulce, ke každé je pak uveden komentář získaných dat.

6.1 Výsledky a textové komentáře

Následující tabulky (1-8) znázorní průnik zaznamenaných neverbálních projevů a jejich záměrů. Každá je pak blíže okomentována.

Tab. 1: Kódovací tabulka 1

Příklad kódované tabulky		Záměry - didaktická funkce ve zkratce (četnost)																				celkem		
Neverbální parametr	Kód	A	D	H	I	J	K	L	M	N	O	P	R	S	Š	T	U	V	X	Y	Z	*	celkem	
posun brady dolů	M1												3										3	
posun brady nahoru	M2																						0	
povytažené obočí	M3	1			1	1	1			1			5		1	1							12	
svraštěné obočí	M4					1									2								3	
usměv	M5									13		1									2		17	
úsměv a smích	M6									3											4		7	
pohyb hlavou do stran	G1	1	3															3					7	
pohyb hlavy stranou	G2																					1	1	
pohyb oběma rukama	G3		9		1					5											3		18	
pohyb rameny	G4		1													1					1		3	
pohyb rukou-dlaň dolů	G5																						0	
pohyb rukou-dlaň vzhůru	G6		2							1											2		5	
pohyb prsty	G7		20		8					1			7		1	1		2			26		66	
ruce dotýkající se hlavy	G8		1																			17	18	
sepjaté ruce	G9																						0	
souhlasné přikývnutí	G10		1				4				1			4			1	2			1		14	
vztyčený jiný prst	G11																						0	
vztyčený palec	G12																						0	
dlouhý pohled na žáka	ZK1								3				1				1				1		6	
špičkový pohled	ZK2														3								1	
mrkání	ZK3												1										1	
oči v sloup	ZK4																					1	1	
pohled přes třídu	ZK5						6																6	
pohled stranou	ZK6																						0	
přímhořené oči	ZK7													1		2							3	
udívený výraz	ZK8																						0	
velmi otevřené oči	ZK9			1											1		1	1					4	
překřížené ruce	PO1																					5	5	
rozkročené postoj	PO2																						0	
ruce v bok	PO3																1					13	14	
ruce za zády	PO4																						0	
sezení na lavici, katedře	PO5																					5	5	
ruce v kapsách	PO6																						0	
hměna vzdálenosti	PK1							1														2	3	
špramotá rychlá chůze	CH1																						0	
pomalá chůze	CH2																						24	24
kontrola a úprava vzhledu	UZ1																						4	4
hraní s fixem (tužkou)	PP1																						0	
celkem		2	37	1	10	2	12	0	3	9	17	1	17	5	8	6	2	6	3	32	9	71	253	

Zdroj: Vlastní

Kódovaná tabulka v plném rozlišení je umístěna v přílohách jako příloha č. 2.

Tato první tabulka (stejně jako za ní následující) zobrazuje kódování neverbálních projevů učitele v rámci vyučovací hodiny českého jazyka. Zde konkrétně se jednalo o hodinu literatury na druhém stupni základní školy (probíralo se národní obrození). Na základě této tabulky můžeme uvést, že paní učitelka užila vysoký počet neverbálních projevů. Celkem bylo v rámci pozorování zaznamenáno 253 projevů neverbální komunikace. Největší zastoupení je vidět v kategorii označené hvězdičkou (tedy projevy bez zjevného/v názvosloví zmíněného záměru). Paní učitelka během hodiny hodně chodila (pomalá, pozvolná chůze). Z hlediska postoje bylo u ní mnohokrát (třináctkrát) vidět postavení s rukou nebo oběma rukama v bok. Vysoké zastoupení mají v této kategorii také ruce dotýkající se hlavy (17). Dle mého názoru se jednalo především o návyková gesta, mohli bychom říct prázdná gesta.

Ze zřejmých záměrů je pak nejvíce obsazena kategorie D (vysvětlení, demonstrace učiva). Byl to nejčastěji užívaný záměr (37). Veškerý počet je vidět v kategorii gestiky, nejvíce v rámci pohyby prsty (20) a pohyb oběma rukama (9). Paní učitelka tedy hodně užívala ruce a prsty pro lepší vysvětlení probírané látky nebo pro jasnější demonstrování různých jevů a učiva. Z hlediska gestiky vidíme také, že vysoký počet takovýchto neverbálních projevů je zastoupen pod záměrem Y (doprovod projevu). Jednalo se o gesta a pohyby rukou i prstů, které nesouvisely s řečeným výkladem ani danou situací. Učitelka jimi pouze doprovázela svůj projev, avšak bez logického vztahu. Třetí nejčastější určitý záměr je označen písmenem

O (uplatnění osobního přístupu). Jedná se konkrétně o úsměvy (13) a smích (3). Úsměvy a smích jsou dále zastoupeny celkem šestkrát v záměru Z (odlehčení výuky, snaha pobavit). Spolu se záměrem O je stejně využívaný také záměr R (oba mají počet užití 17). Záměr R (zdůraznění významu) byl nejvíce proveden pohyby prstů (7) a povytaženým obočím (5). Další hojně zastoupenou kategorií je záměr K (kontrolování činnosti žáků). Kdy polovina z celkových dvanácti výskytů spadá do zrakového kontaktu, konkrétně do pohledu přes třídu. V tabulce dále vidíme i méně zastoupené kategorie a také prázdné kategorie. Učitelka nejvíce užívala gestiku, a to k různým záměrům.

V této hodině bylo znát, že paní učitelka má dobré vztahy se žáky, spolupracují s ní a podílejí se na pozitivní atmosféře, ale zároveň ji velmi respektují. Učivo dle mého názoru vykládala jasně a konkrétně, byla vidět její snaha o co nejlepší předání informací. Hodina měla klidnou uvolněnou atmosféru, často se učitelka i žáci smáli, pracovali společně dle mého názoru velmi dobře.

Tab. 2: Kódovací tabulka 2

Příklad kódované tabulky		Záměry - didaktická funkce ve zkratce (četnost)																						
Neverbální parametr	Kód	A	D	H	I	J	K	L	M	N	O	P	R	S	Š	T	U	V	X	Y	Z	*	celkem	
posun brady dolů	M1											1	1										1	
posun brady nahoru	M2	1							1												2		1	
povytažené obočí	M3											1			1								6	
svraštěné obočí	M4																						0	
úsměv	M5								1		5	1					1					10	18	
úsměv a smích	M6										1										1		2	
pohyb hlavou do stran	G1																	2					2	
pohyb hlavy stranou	G2																					2	2	
pohyb oběma rukama	G3	5			3															2			10	
pohyb rameny	G4							2															2	
pohyb rukou-dlaň dolů	G5	1			3																		4	
pohyb rukou-dlaň vzhůru	G6				1												1	4		2			8	
pohyby prsty	G7	19			12					4			5	1			1	4	2	4			52	
ruce dotýkající se hlavy	G8																						0	
sejpaté ruce	G9																					6	6	
souhlasné přikývnutí	G10				1		10	3	4					13				12					43	
vrtičení jiný prst	G11																	8					8	
vztyčený palec	G12																						0	
dlouhý pohled na žáka	ZK1															3		1					4	
důsledný pohled	ZK2	3														1							4	
mrkání	ZK3																	2					2	
oči v sloup	ZK4																						0	
pohled přes třídu	ZK5						2																2	
pohled stranou	ZK6																						0	
švihnuté oči	ZK7													1									1	
udivený výraz	ZK8																						0	
velmi otevřené oči	ZK9	1							1				1								1		4	
překřížené ruce	PO1																					1	1	
rozkročený postoj	PO2																						0	
ruce v bok	PO3																						1	
ruce za zády	PO4																						5	
lezení na lavici, katedře	PO5																						0	
ruce v kapsách	PO6																						0	
změna vzdálenosti	PR1																						5	
důrazná rychlá chůze	CH1																						0	
pomalá chůze	CH2																						2	
kontrola a úprava vzhledu	ÚZ1																						0	
hraní s fixem (tužkou)	PP1																						0	
celkem		5	25	0	20	0	12	3	9	4	6	2	8	15	5	0	2	32	4	8	4	4	32	196

Zdroj: Vlastní

Kódovaná tabulka v plném rozlišení je umístěna v přílohách jako příloha č. 3.

Tato druhá tabulka (stejně jako za ní následující) zobrazuje kódování neverbálních projevů učitele v rámci vyučovací hodiny českého jazyka. Zde konkrétně se jednalo o hodinu slohu na druhém stupni základní školy (probíraly se fáze vypravování). Na základě této tabulky můžeme uvést, že paní učitelka užíla poměrně vysoký počet neverbálních projevů. Celkem bylo v rámci pozorování zaznamenáno 196 projevů neverbální komunikace. Největší

zastoupení je vidět v kategoriích V (vyvolání žáka/žáků) a v kategorii označené hvězdičkou (tedy projevy bez zjevného/v názvosloví zmíněného záměru). Paní učitelka se během hodiny hodně usmívala, měla sepjaté ruce (6), ruce za zády (5) a měnila vzdálenost od žáka/žáků (5). Vyvolávání žáků probíhalo především přikývnutím (12) nebo pomocí vztyčeného prstu (8), pohybem dlaní vzhůru (4) a pohybem prstů (4).

Vysoké zastoupení má dále záměr D (vysvětlení, demonstrace učiva). Tento záměr byl zaznamenán celkem pětadvacetkrát. Z toho je nejvíce zastoupen pohyby prsty (19) a pohyby oběma rukama (5). Dále mají neverbální projevy vysoké zastoupení v záměru I (instruování postupu práce). Veškerý počet (20) je vidět v kategorii gestiky, nejvíce v rámci pohybů prsty (12), dále pak pohyb oběma rukama (3) a pohyb ruky dlaní dolů (3). Paní učitelka tedy hodně užívala ruce a prsty pro instruování postupu práce žáků. Z hlediska gestiky vidíme také, že vysoký počet takovýchto neverbálních projevů je zastoupen pod záměrem K (kontrolování činnosti žáků) a S (projevení souhlasu). Což jsou další dva nejvíce zastoupené záměry. Celkové S (15) je nejvíce v kategorii souhlasné přikývnutí (13), dále v kategorii pohyby prsty (1) a přimhouřené oči (1). Celkové K (12) je obsaženo v souhlasném přikývnutí (10) a pohledu přes třídu (2). V tabulce dále vidíme i méně zastoupené kategorie a také prázdné kategorie. Učitelka nejvíce užívala gestiku, a to k různým záměrům.

Tato hodina byla velmi klidná, jasná, pod kontrolou. Vládla pilná pracovní atmosféra, paní učitelka má s žáky dobré vztahy a velmi ji respektují. Učivo dle mého názoru probírala jasně a konkrétně, střídala různé metody a formy výuky. Hodina měla příjemnou atmosféru, učitelka i žáci stihli dle mého názoru odvést velký kus práce a vystřídat mnoho zajímavých činností.

Tab. 3: Kódovací tabulka 3

Příklad kodované tabulky		Záměry - didaktická funkce ve zkratce (četnost)																				celkem	
Neverbální parametr	Kód	A	D	H	I	J	K	L	M	N	O	P	R	S	Š	T	U	V	X	Y	Z	*	celkem
posun brady dolů	M1				1																		1
posun brady nahoru	M2																	1					1
povytažené obočí	M3	2					1	2		2			6	2							1		16
svraštělé obočí	M4												1	1									1
úsměv	M5								1		2												2
úsměv a smích	M6																						3
pohyb hlavou do stran	G1			1															1				2
pohyb hlavy stranou	G2					1														1			1
pohyb oběma rukama	G3		6			1														5			12
pohyb rameny	G4																						0
pohyb rukou-dlaň dolů	G5		1																				1
pohyb rukou-dlaň vzhůru	G6																						0
pohyby prsty	G7		14		4					1								1	2		3		25
ruce dotýkající se hlavy	G8																						0
ležící ruce	G9																					4	4
souhlasné přikývnutí	G10						2		1		1	4	2	20				2					32
vztyčený jiný prst	G11																						0
vztyčený palec	G12																						0
dlouhý pohled na žáka	ZK1															2			1				3
důsledný pohled	ZK2	1				1																	2
mrkání	ZK3																						0
oči v sloup	ZK4																						0
pohled přes třídu	ZK5						7																7
pohled stranou	ZK6																						0
přimhouřené oči	ZK7																						0
udívený výraz	ZK8																						0
velmi otevřené oči	ZK9	1							1			2											4
překřížené ruce	PO1																						0
rozkročný postoj	PO2																						0
ruce v bok	PO3																						0
ruce za zády	PO4																						0
sezení na lavici, katedře	PO5																						0
ruce v kapsích	PO6																						0
změna vzdálenosti	PR1						9				8												17
důrazná rychlá chůze	CH1																						0
pomalá chůze	CH2																						19
kontrola a úprava vzhledu	UZ1																						3
hraní s fixem (tužkou)	PP1																						7
celkem		4	21	2	5	3	20	0	5	1	11	6	8	23	2	0	1	6	1	8	1	39	167

Zdroj: Vlastní

Kódovaná tabulka v plném rozlišení je umístěna v přílohách jako příloha č. 4.

Tato třetí tabulka (stejně jako za ní následující) zobrazuje kódování neverbálních projevů učitele v rámci vyučovací hodiny českého jazyka. Zde konkrétně se jednalo o hodinu mluvnice na druhém stupni základní školy (probírala se slovesa - opakování). Na základě této tabulky můžeme uvést, že paní učitelka užíla v porovnání s ostatními spíše nižší počet neverbálních projevů. Celkem bylo v rámci pozorování zaznamenáno 167 projevů neverbální komunikace. Největší zastoupení je vidět v kategorii označené hvězdičkou (tedy projevy bez zjevného/v názvosloví zmíněného záměru). Paní učitelka během hodiny hodně chodila (pomalá, pozvolná chůze) – četnost 19. V podobném množství je zastoupena také oblast proxemiky (17).

Druhé nejvyšší obsazení má záměr označený písmenem S (projevení souhlasu). Vyjadřovala ho pomocí souhlasného přikývnutí (20) a pohybů obočí (3). Dalším hojně zastoupeným záměrem je kategorie D (vysvětlení, demonstrace učiva). Veškerý počet je vidět v kategorii gestiky, nejvíce v rámci pohybů prsty (14), pak pohyb oběma rukama (6) a pohyb rukou dlaní dolů (1). Paní učitelka tedy hodně užívala ruce a prsty pro lepší vysvětlení probírané látky nebo pro jasnější demonstrování různých jevů a učiva. Z hlediska gestiky vidíme také, že vysoký počet takovýchto neverbálních projevů je zastoupen pod záměrem Y (doprovod projevu). Jednalo se o gesta a pohyby rukou i prsty, které nesouvisely s řečeným výkladem ani danou situací. Učitelka jimi pouze doprovázela svůj projev, avšak bez logického vztahu.

Stejně zastoupen (8) je také záměr R (zdůraznění významu), ten se však vztahuje především k oblasti mimiky – povytažené obočí (6). O něco více (celkem 11) je zastoupen záměr O (uplatnění osobního přístupu). Byl projevován především změnou vzdálenosti (8) a úsměvem (2). Více zastoupený byl pak záměr K (kontrola činností žáků). Z celku (20) byl proveden hlavně formou změny vzdálenosti (9) a zrakovým kontaktem (7). Dále však můžeme zmínit také povytažené obočí (2) a přikývnutí (2). Je zajímavé, že následující záměry V (vyvolání žáka/žáků), P (chválení, ocenění práce), M (motivování, povzbuzování), I (instruování postupu práce) mají velmi podobné zastoupení (6, 6, 5, 5). V tabulce dále vidíme i méně zastoupené kategorie a také prázdné kategorie. Učitelka nejvíce užívala gestiku, a to k různým záměrům.

V této hodině bylo znát, že paní učitelka přistupuje k žákům velmi individuálně, všímá si i maličkostí. Opakovala s žáky za pomoci různých výukových forem a metod. Bylo vidět, že má k žákům osobní přístup a snaží se je hodně motivovat, chválit, povzbuzovat, ale dbá také na pořádek a kontrolu. Snažila se žákům také vše co nejlépe vysvětlit a různě jim přiblížit problematické jevy.

Tab. 4: Kódovací tabulka 4

Příklad kodované tabulky		Záměry - didaktická funkce ve zkratce (četnost)																					
Neverbální parametr	Kód	A	D	H	I	J	K	L	M	N	O	P	R	S	Š	T	U	V	X	Y	Z	*	celkem
posun brady dolů	M1																						0
posun brady nahoru	M2																						0
povytažené obočí	M3									1			6			2							9
svrážené obočí	M4										1												1
úsměv	M5								3			1		2								1	7
úsměv a smích	M6											1										2	2
pohyb hlavou do stran	G1									1									2				2
pohyb hlavy stranou	G2																				1	1	4
pohyb oběma rukama	G3	1	13		1	1	1			4			1				1		1	6		2	31
pohyb rameny	G4																						0
pohyb rukou-dlaň dolů	G5	1	1		2							1								4		2	11
pohyb rukou-dlaň vzhůru	G6		3		2							1						2		2		1	11
pohyb prsty	G7		4		11		1			6		2					9	1	6		1	1	40
ruce dotýkají se hlavy	G8											1										1	2
sražené ruce	G9										1												3
souhlasné přikývnutí	G10	1	1				4		1			4	1	5				1					18
vztyčený jiný prst	G11				2													4			1		7
vztyčený palec	G12																						0
dlouhý pohled na žáka	ZK1						1				1												2
důsledný pohled	ZK2																						0
mvřání	ZK3					1																	1
oči v sloup	ZK4																						0
pohled přes třídu	ZK5						5																5
pohled stranou	ZK6																						0
přímhořené oči	ZK7																						0
udívený výraz	ZK8																						0
velmi otevřené oči	ZK9											2											2
prekřížené ruce	PO1																					1	1
rozkročený postoj	PO2																						0
ruce v bok	PO3																					6	6
ruce za zády	PO4																					6	6
sezení na lavici, katedře	PO5																						0
ruce v kapsách	PO6																						0
změna vzdálenosti	PR1	1					3															6	10
durazná rychlá chůze	CH1																						0
pomalá chůze	CH2																						8
kontrola a úprava vzhledu	UZ1																						5
hraní s fixem (tužkou)	PP1																						0
celkem		4	22	0	18	2	15	0	4	12	3	5	15	7	0	2	1	16	4	19	2	44	195

Zdroj: Vlastní

Kódovaná tabulka v plném rozlišení je umístěna v přílohách jako příloha č. 5.

Tato čtvrtá tabulka (stejně jako za ní následující) zobrazuje kódování neverbálních projevů učitele v rámci vyučovací hodiny českého jazyka. Zde konkrétně se jednalo o hodinu mluvnice na druhém stupni základní školy (probíraly se slovanské jazyky). Na základě této

tabulky můžeme uvést, že paní učitelka užila poměrně vysoký počet neverbálních projevů. Celkem bylo v rámci pozorování zaznamenáno 195 projevů neverbální komunikace. Největší zastoupení je vidět v kategorii označené hvězdičkou (tedy projevy bez zjevného/v názvosloví zmíněného záměru). Paní učitelka během hodiny hodně chodila (pomalá chůze). Z hlediska postoje bylo u ní mnohokrát (celkem dvanáctkrát) vidět postavení s rukou či oběma rukama v bok nebo s rukama za zády. Vyšší zastoupení má v této kategorii také změna vzdálenosti (6).

Ze zřejmých záměrů je pak nejvíce obsazena kategorie D (vysvětlení, demonstrace učiva). Byl to nejčastěji užívaný záměr (22). Veškerý počet je vidět v kategorii gestiky, nejvíce v rámci pohybu oběma rukama (13) a pohyby prsty (4). Paní učitelka tedy hodně užívala ruce a prsty pro vysvětlení probírané látky nebo pro jasnější demonstrování různých jevů a učiva. Z hlediska gestiky vidíme také, že vysoký počet takovýchto neverbálních projevů je zastoupen pod záměrem Y (doprovod projevu). Jednalo se o gesta a pohyby rukou i prsty, které nesouvisely s řečeným výkladem ani danou situací. Učitelka jimi pouze doprovázela svůj projev, avšak bez logického vztahu. Třetí nejčastější určitý záměr je označen písmenem I (instruování postupu práce). Jedná se konkrétně o pohyby prsty (11), pohyb ruky s dlaní vzhůru (2), pohyb ruky s dlaní dolů (2), pohyb oběma rukama (1) a vztyčený jiný prst než palec (1). Dále je hodně zastoupený záměr V (vyvolání žáka/žáků). Jedná se o projev příkývnutí, dále projevení pomocí prstů nebo celé ruky (celkem 16). Hojně zastoupeny jsou také záměry K (kontrolování činnosti žáků) a R (zdůraznění významu) se stejným počtem (15). Záměr R byl nejvíce projeven povytaženým obočím (6). Záměr K z celkových patnácti výskytů spadá stejnou měrou do zrakového kontaktu (6) a gestiky (6), dále do změny vzdálenosti (3). V tabulce také vidíme i méně zastoupené kategorie a prázdné kategorie. Učitelka nejvíce užívala gestiku, a to k různým záměrům.

V této hodině paní učitelka hodně užívala gestikulaci oběma rukama a prsty. Ve třídě panovalo poměrně rychlé tempo. Učivo se dle mého názoru snažila vyložit co nejvíc jasně a konkrétně, byla vidět její snaha o co nejlepší předání informací. Osobně mi přišlo lehce potlačené oceňování žáků a motivace, také snaha vnést do hodiny i nějakou zábavnější a příjemnější atmosféru.

Tab. 5: Kódovací tabulka 5

Příklad kódované tabulky		Záměry - didaktická funkce ve zkratce (číslost)																										celkem
Neverbální parametr	Kód	A	D	H	I	J	K	L	M	N	O	P	R	S	Š	T	U	V	X	Y	Z	*	celkem					
posun brady dolů	M1																								0			
posun brady nahoru	M2																								0			
povyšžené obočí	M3					1																		1				
svrážené obočí	M4														1									1				
úsměv	M5									3	2													5				
úsměv a smích	M6																				1			1				
pohyb hlavou do stran	G1														1				3					4				
pohyb hlavy stranou	G2																							0				
pohyb oběma rukama	G3		6		4					3			1	1	1									16				
pohyb rameny	G4																							0				
pohyb rukou-dlaň dolů	G5				2		1																	3				
pohyb rukou-dlaň vzhůru	G6																							0				
pohyby prsty	G7		17		18		2			6			6					37		6				92				
ruce dotýkající se hlavy	G8																						6	6				
sepnuté ruce	G9																						2	2				
souhlasné přikývnutí	G10				1	1						1	1	12										16				
vztyčený jiný prst	G11												2											2				
vztyčený palec	G12											1												1				
dlouhý pohled na žáka	ZK1					1					1							1						3				
důsledný pohled	ZK2		2															1						3				
mrkání	ZK3																							0				
oči v sloup	ZK4																							0				
pohled přes třídu	ZK5						6				1													7				
pohled stranou	ZK6																							0				
přimhouřené oči	ZK7																							0				
udívený výraz	ZK8																							0				
velmi otevřené oči	ZK9																							0				
překřížené ruce	PO1																						5	5				
rozkročený postoj	PO2						1																	1				
ruce v bok	PO3						5																	5				
ruce za zády	PO4																						5	5				
sezení na lavici, katedře	PO5																							0				
ruce v kapsách	PO6																							0				
změna vzdálenosti	PR1						7				8													15				
důrazná rychlá chůze	CH1																						4	4				
pomalá chůze	CH2																						24	24				
kontrola a úprava vzhledu	Ú1																							0				
hraní s fixem (tužkou)	PP1																							0				
celkem		2	23	0	25	3	22	0	0	9	13	4	10	13	5	0	0	37	3	6	1	46	222					

Zdroj: Vlastní

Kódovaná tabulka v plném rozlišení je umístěna v přílohách jako příloha č. 6.

Tato pátá tabulka (stejně jako za ní následující) zobrazuje kódování neverbálních projevů učitele v rámci vyučovací hodiny českého jazyka. Zde konkrétně se jednalo o hodinu mluvnice na druhém stupni základní školy (probíralo se souhrnné opakování). Na základě této tabulky můžeme uvést, že paní učitelka užila vysoký počet neverbálních projevů. Celkem bylo v rámci pozorování zaznamenáno 222 projevů neverbální komunikace. Největší zastoupení je vidět v kategorii označené hvězdičkou (tedy projevy bez zjevného/v názvosloví zmíněného záměru). Paní učitelka během hodiny hodně chodila (pomalá i rychlá chůze). Z hlediska postoje bylo u ní pětkrát vidět postavení s rukou či oběma rukama za zády a pětkrát překřížené ruce. Vyšší zastoupení mají v této kategorii také ruce dotýkající se hlavy (6).

Ze zřejmých záměrů je pak nejvíce obsazena kategorie V (vyvolání žáka/žáků). Veškeré neverbální projevy tohoto záměru spadají do kategorie pohyby prsty (37). Druhý nejčastější určitým záměr je ten, který je označen písmenem I (instruování postupu práce) a je zastoupen v gestice celkem pětadvacetkrát - nejvíce kategorií pohyby prsty (18) a pohyb oběma rukama (4). Další hojně zastoupený záměr je D (demonstrace, vysvětlení učiva). Za tímto záměrem, který je celý obsažen v rámci gestiky, konkrétně pohyb prsty (17) a pohyb oběma rukama (6), je v těsném závěsu záměr označený písmenem K (kontrolování činnosti žáků). Ten má svoje zastoupení ve změně vzdálenosti (7), zrakovém kontaktu – pohled přes třídu (6), posturologii

(6) a gestice (3). Z hlediska gestiky vidíme také, že vysoký počet takovýchto neverbálních projevů je zastoupen pod záměrem S (projevení souhlasu). Jedná se konkrétně o souhlasné přikývnutí (12) a pohyb oběma rukama (1). Stejným počtem neverbálních projevů je zastoupen také záměr O (uplatnění osobního přístupu). Ten je přítomen ve změně vzdálenosti (8), úsměvu (3) a zrakovém kontaktu (2). V tabulce dále vidíme i méně zastoupené kategorie a také prázdné kategorie. Učitelka nejvíce užívala gestiku, a to k různým záměrům.

V této hodině bylo znát, že paní učitelka má k žákům silný osobní přístup a snaží se v hodině podporovat příjemnou atmosféru. Žáky hodně oceňovala, střídala různé výukové formy a metody.

Tab. 6: Kódovací tabulka 6

Příklad kódované tabulky		Záměry - didaktická funkce ve zkratce (četnost)																					
Neverbální parametr	Kód	A	D	H	I	J	K	L	M	N	O	P	R	S	Š	T	U	V	X	Y	Z	*	celkem
posun brady dolů	M1													2									2
posun brady nahoru	M2	1								1							2						0
pozvatéčné obočí	M3																						4
svraštělé obočí	M4					1						2											3
úsměv	M5									1	2											2	5
úsměv a smích	M6																					1	1
pohyb hlavou do stran	G1								1						1							1	2
pohyb hlavy stranou	G2								2	1													3
pohyb oběma rukama	G3	1			2																		3
pohyb rameny	G4																						0
pohyb rukou-dlaň dolů	G5																						0
pohyb rukou-dlaň vzhůru	G6																						0
pohyby prsty	G7		12		7		2			2	1		3					14		5			46
ruce dotýkající se hlavy	G8																						0
sepijité ruce	G9																					3	3
souhlasné přikývnutí	G10				2							7	14				2						25
vztyčený jiný prst	G11											4			1								0
vztyčený palec	G12																						0
dlouhý pohled na žáka	ZK1						1	1		2	8												11
důsledný pohled	ZK2					1										1							2
mrkání	ZK3																	1					1
oči v sloup	ZK4																						0
pohled přes třídu	ZK5	1						10															11
pohled stranou	ZK6																						0
přímhořávané oči	ZK7					1																	2
udívený výraz	ZK8											1	1										5
velmi otevřené oči	ZK9															3		1		1			1
překřížené ruce	PO1																						0
rozkročený postoj	PO2																						0
ruce v bok	PO3																						2
ruce za zády	PO4																						7
sezení na lavici, katedře	PO5																						0
ruce v kapsích	PO6																						0
změna vzdálenosti	PR1									1													1
důrazná rychlá chůze	CH1																						0
pomalá chůze	CH2																						15
kontrola a úprava vzhledu	ÚZ1																						36
hraní s fixem (tužkou)	PP1																						0
celkem		2	13	0	11	3	13	0	0	8	12	3	19	14	3	3	3	17	1	5	3	63	196

Zdroj: Vlastní

Kódovaná tabulka v plném rozlišení je umístěna v přílohách jako příloha č. 7.

Tato šestá tabulka (stejně jako za ní následující) zobrazuje kódování neverbálních projevů učitele v rámci vyučovací hodiny českého jazyka. Zde konkrétně se jednalo o hodinu mluvnice na druhém stupni základní školy (byl probírán jazykový rozbor). Na základě této tabulky můžeme uvést, že paní učitelka užívala poměrně vysoký počet neverbálních projevů. Celkem bylo v rámci pozorování zaznamenáno 196 projevů neverbální komunikace. Největší zastoupení je vidět v kategorii označené hvězdičkou (tedy projevy bez zjevného/v názvosloví zmíněného záměru). Paní učitelka během hodiny hodně kontrolovala nebo upravovala svůj zevnějšek (jednalo se zejména o brýle a vlasy). Také hodně chodila (pomalá chůze).

Nejvýše zastoupený určitý záměr je označen písmenem R (zdůraznění významu). Jednalo se především o gestiku (14 z celkových devatenácti). Konkrétně šlo o přikývnutí (7), vztyčený jiný prst než palec (4), pohyby prsty (3), posun brady dolů (2), svraštělé obočí (2) a přimhouřené oči (1). Dalším hojně zastoupeným záměrem (17) byl ten, který je označen písmenem V (vyvolávání žáka/žáků). Bylo tak činěno pohyby prsty (14), souhlasným přikývnutím (2) a mrkáním (1). V podobném množství jsou zastoupeny také záměry D (demonstrace, vysvětlení učiva) a záměr K (kontrolování činnosti žáků). Záměr D má veškeré zastoupení v rámci pohybů prsty (12) a v kategorii pohyb oběma rukama (1). Záměr K je nejvíce zastoupen v oblasti zrakového kontaktu (13) a také v gestice (2). Můžeme zmínit ještě podobně zastoupený (12) záměr O (uplatnění osobního přístupu). Ten je nejvíce zastoupen ve zrakovém kontaktu, ale také v mimice, gestice a změně vzdálenosti. V tabulce dále vidíme i méně zastoupené kategorie a také prázdné kategorie. Učitelka nejvíce užívala gestiku, a to k různým záměrům.

V této hodině bylo znát, že paní učitelka má s žáky ve třídě jasně stanovená pravidla a klid pro práci. Atmosféra však nebyla napjatá, spíše velmi klidná a soustředěná. Učitelka dle mého postřehu měla spíše méně výrazné neverbální projevy, využívala je často pro zdůraznění důležitých nebo těžkých částí v rámci jazykového rozboru.

Tab. 7: Kódovací tabulka 7

Příklad kódované tabulky		Záměry - didaktické funkce ve zkratkách (četnost)																				celkem	
Neverbální parametr	Kód	A	D	H	I	J	K	L	M	N	O	P	R	S	Š	T	U	V	X	Y	Z		*
posun brady dolů	M1																						0
posun brady nahoru	M2																						0
povytážené obočí	M3				1						1		2		1			2				1	8
svraštělé obočí	M4																						0
úsměv	M5										4											4	9
úsměv a smích	M6																						2
pohyb hlavou do stran	G1								4	2													4
pohyb hlavy stranou	G2																						0
pohyb oběma rukama	G3	2			1																		3
pohyb rameny	G4																						0
pohyb rukou-dlaň dolů	G5																				1		1
pohyb rukou-dlaň vzhůru	G6				1						1					5					1		9
pohyby prsty	G7	6			9					4	1							3			12		35
ruce dotýká se hlavy	G8													2								6	8
sepijité ruce	G9																					2	2
souhlasné přikývnutí	G10	1			1				1		2		1	7				1					14
vztyčený jiný prst	G11												3										3
vztyčený palec	G12																						0
dlouhý pohled na žáka	ZK1															2							2
dlouhý pohled	ZK2																						0
mrkání	ZK3																	1					1
oči v sloup	ZK4																						0
pohled přes třídu	ZK5	1					3																4
pohled stranou	ZK6																						0
přimhouřené oči	ZK7						1					1											2
udívený výraz	ZK8								1														1
velmi otevřené oči	ZK9																						0
překřížené ruce	PO1																					12	12
rozkrožený postoj	PO2	2																					2
ruce v bok	PO3																					5	5
ruce za zády	PO4																						0
sezení na lavici, katedře	PO5																					8	8
ruce v kapsách	PO6																					7	7
změna vzdálenosti	PR1	3					11				6				1							1	22
durana rychlá chůze	CH1																						0
pomalá chůze	CH2						6															10	15
kontrola a úprava vzhledu	UZ1																					15	15
hraní s fixem (tužkou)	PP1																					3	3
celkem		6	9	0	13	0	21	0	2	8	17	0	8	9	4	5	0	7	0	14	5	70	198

Zdroj: Vlastní

Kódovaná tabulka v plném rozlišení je umístěna v přílohách jako příloha č. 8.

Tato sedmá tabulka (stejně jako za ní následující) zobrazuje kódování neverbálních projevů učitele v rámci vyučovací hodiny českého jazyka. Zde konkrétně se jednalo o hodinu mluvnice na druhém stupni základní školy (probíralo se pravopisné cvičení). Na základě této tabulky můžeme uvést, že paní učitelka užila poměrně vysoký počet neverbálních projevů. Celkem bylo v rámci pozorování zaznamenáno 198 projevů neverbální komunikace. Největší zastoupení je vidět v kategorii označené hvězdičkou (tedy projevy bez zjevného/v názvosloví zmíněného záměru). Paní učitelka během hodiny patnáctkrát kontrolovala nebo upravovala svůj vzhled. Také v hodině chodila (pomalá chůze). Z hlediska posturologie u ní byly mnohokrát vidět překřížené ruce (12), posed na lavici (8), ruce v kapsách (7) a ruce v bok (5).

Ze zřejmých záměrů je pak nejvíce obsazena kategorie K (kontrolování činnosti žáků). Byl to nejčastěji užívaný záměr (21), z toho nejčastěji formou změny vzdálenosti (11). Druhým nejčastějším určitým záměrem je ten, který je označen písmenem O (uplatnění osobního přístupu). Nejvíce je zastoupen v kategorii změny vzdálenosti (6) a v mimice konkrétně v úsměvu (4). Další vysoké číslo můžeme najít u záměru Y (doprovod projevu). Veškerý počet (14) je vidět v kategorii gestiky, konkrétně v rámci pohybů prsty (12) a pohybu rukou dlaní vzhůru nebo dolů (2). Z hlediska gestiky vidíme také, že vysoký počet takovýchto neverbálních projevů je zastoupen pod záměrem I (instruování postupu práce). Z celkového počtu třináct je největší zastoupení u pohybů prsty (9). Dalšími hojně zastoupenými záměry jsou D (demonstrace, vysvětlení učiva) a S (projevení souhlasu). U obou shodný celkový počet (9) spadá do oblasti gestiky. V tabulce dále vidíme i méně zastoupené kategorie a také prázdné kategorie. Učitelka nejvíce užívala gestiku, a to k různým záměrům.

V této hodině bylo znát, že paní učitelka s žáky teprve hledá určité hranice a nemá jasně stanovenou autoritu. Žáci pracovali, ale byli méně soustředění a dle mého názoru také poněkud méně pod kontrolou učitelky. Zaujalo mě, jak paní učitelka většinu času trávila mezi žáky (oproti tomu, aby byla před nimi), a ještě k tomu často v posedu o nějakou lavici. V porovnání s ostatními učitelkami mě zaujalo také to, že měla trochu odlišný styl oblékání. V této hodině jsem viděla ojedinělé gesto, které jsem ani sama neznala. Jednalo se o zvednutí celé ruky do výše (učitelka), načež žáci měli reagovat co nejrychlejším zopakováním tohoto gesta spolu s tím, aby přestali mluvit a vyrušovat, aby věnovali plnou pozornost směrem k učitelce.

Tab. 8: Kódovací tabulka 8

Příklad kodované tabulky		Záměry - didaktická funkce ve zkratkách (číslost)																									
Neverbální parametr	Kód	A	D	H	I	J	K	L	M	N	O	P	R	S	Š	T	U	V	X	Y	Z	*	celkem				
posun brady dolů	M1																								0		
posun brady nahoru	M2																								0		
povytažené obočí	M3						3		1	2			9					9						24			
svraštělé obočí	M4														2									2			
úsměv	M5										3													3			
úsměv a smích	M6																					1		1			
pohyb hlavou do stran	G1											1												1			
pohyb hlavy stranou	G2		1						1			1												3			
pohyb oběma rukama	G3		7			9				1											7			24			
pohyb rameny	G4																							0			
pohyb rukou-dlaň dolů	G5		5			6															3			14			
pohyb rukou-dlaň vzhůru	G6								1				1					1						3			
pohyby prsty	G7	1	7			5						1		1			16			5		2	38				
ruce dotýkají se hlavy	G8																					7	7				
sepnuté ruce	G9																					9	9				
souhlasné přikývnutí	G10		1			1					1	7		22									32				
vztyčený jiný prst	G11					2										1							3				
vztyčený palec	G12																						0				
dlouhý pohled na žáka	ZK1															1							1				
důsledný pohled	ZK2																						0				
mrkání	ZK3																						0				
oči v klusu	ZK4																						0				
pohled přes třídu	ZK5						7						1										8				
pohled stranou	ZK6																						0				
přimhouřené oči	ZK7																						0				
udívený výraz	ZK8																						0				
velmi otevřené oči	ZK9																						0				
překřížené ruce	PO1																					5	5				
rozkročený postoj	PO2																						0				
ruce v bok	PO3																						0				
ruce za zády	PO4																					5	5				
sezení na lavici, katedře	PO5																						0				
ruce v kapsách	PO6																						0				
změna vzdálenosti	PR1						1																1				
důrazná rychlá chůze	CH1																						0				
pomalá chůze	CH2																						6				
kontrola a úprava vzhledu	Ú1																						3				
brání s fixem (tlužkou)	PP1																						3				
celkem		1	21	0	23	0	11	0	3	3	4	7	14	22	5	0	0	26	0	15	0	41	196				

Zdroj: Vlastní

Kódovaná tabulka v plném rozlišení je umístěna v přílohách jako příloha č. 9.

Tato osmá tabulka (stejně jako všechny předcházející) zobrazuje kódování neverbálních projevů učitele v rámci vyučovací hodiny českého jazyka. Zde konkrétně se jednalo o hodinu literatury na druhém stupni základní školy (probíralo se Čapkovo dílo Dášeňka čili život štěněte). Na základě této tabulky můžeme uvést, že paní učitelka užila poměrně vysoký počet neverbálních projevů. Celkem bylo v rámci pozorování zaznamenáno 196 projevů neverbální komunikace. Největší zastoupení je vidět v kategorii označené hvězdičkou (tedy projevy bez zjevného/v názvosloví zmíněného záměru). Počet je rozptýlen do mnoha různých kategorií. Paní učitelka například během hodiny hodně chodila (pomalá chůze), měla sepnuté ruce nebo se její ruce dotýkaly hlavy.

Ze zřejmých záměrů je pak nejvíce obsazena kategorie V (vyvolání žáka/žáků). Neverbální projevy tohoto záměru spadají do kategorie pohybu prsty (16), povytažené obočí (9) a pohyb rukou dlaní vzhůru (1). Druhý nejčastější určitý záměr je ten, který je označen písmenem I (instruování postupu práce) a je zastoupen v gestice celkem třiatdvacetkrát - nejvíce kategorií pohyb oběma rukama (9) a pohyb ruky dlaní dolů (6). Další hojně zastoupený záměr je S (projevení souhlasu). Veškeré jeho zastoupení najdeme v kategorii souhlasné přikývnutí (22). Obdobně zastoupený je záměr D (demonstrace, vysvětlení učiva). Jeho celkový počet (21) spadá také pouze do gestiky. Konkrétně největší zastoupení mají pohyby oběma rukama (7) a pohyby prsty (7). Dalším výrazněji zastoupeným záměrem je pak ten, který je označen

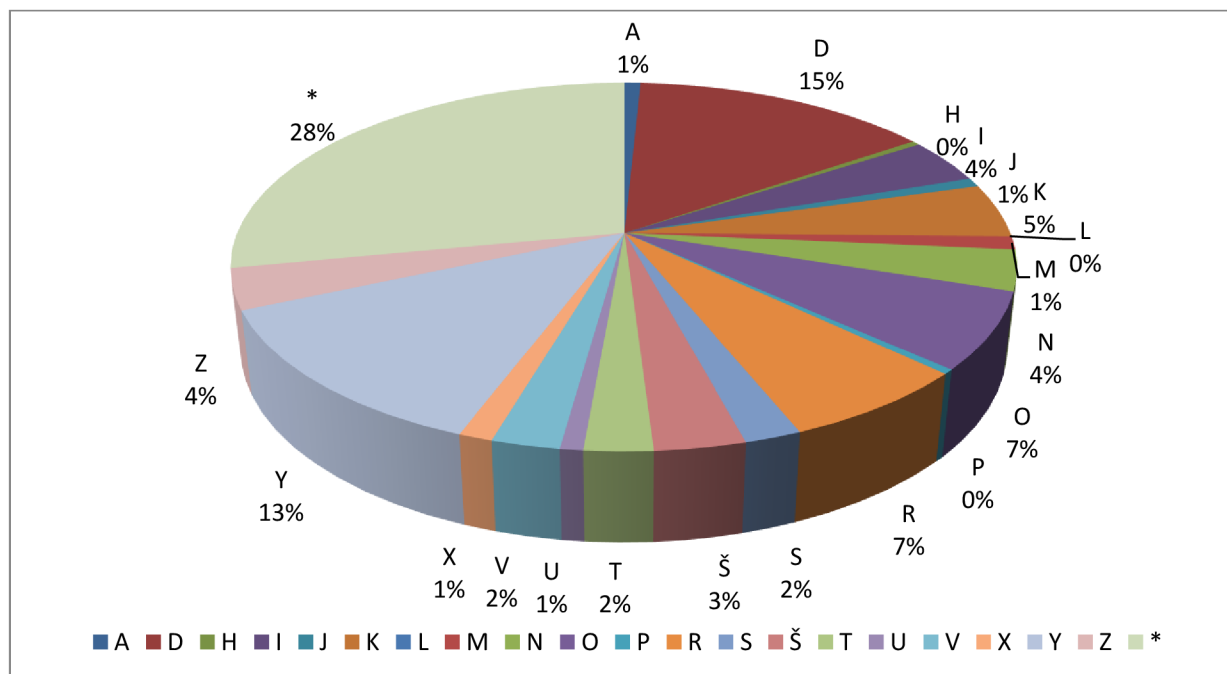
písmenem Y (doprovod projevu). Je přítomen opět jen v oblasti gestiky, nejvíce v kategorii pohyb oběma rukama (7). Jednalo se o gesta a pohyby rukou i prsty, které nesouvisely s řečeným výkladem ani danou situací. Učitelka jimi pouze doprovázela svůj projev, avšak bez logického vztahu. V tabulce dále vidíme i méně zastoupené kategorie a také prázdné kategorie. Učitelka nejvíce užívala gestiku, a to k různým záměrům.

V této hodině bylo znát, že paní učitelka byla trochu nejistá. Neopouštěla prostor před tabulí, nepracovala moc se změnou vzdálenosti vzhledem k žákům. Kromě gestiky byly ostatní oblasti neverbálních projevů zastoupeny spíše v rámci nižších čísel. Dle mého názoru učitelka žákům také nevysílala neverbální signály se záměrem pobavit nebo zaujmout. Na mě osobně působil její neverbální projev jako nevýrazný a ne moc sebejistý.

6.2 Grafické interpretace výzkumných dat

Pro lepší představu pestrosti záměrů neverbálního chování pedagogů se můžeme podívat na kruhový diagram, který je uveden níže. Je na něm vidět rozdělení všech neverbálních projevů v rámci jedné hodiny (té, kde bylo neverbálních projevů zaznamenáno nejvíce - hodina č. 1) na základě záměrů.

Graf 1: Kruhový diagram - kódovací tabulka 1

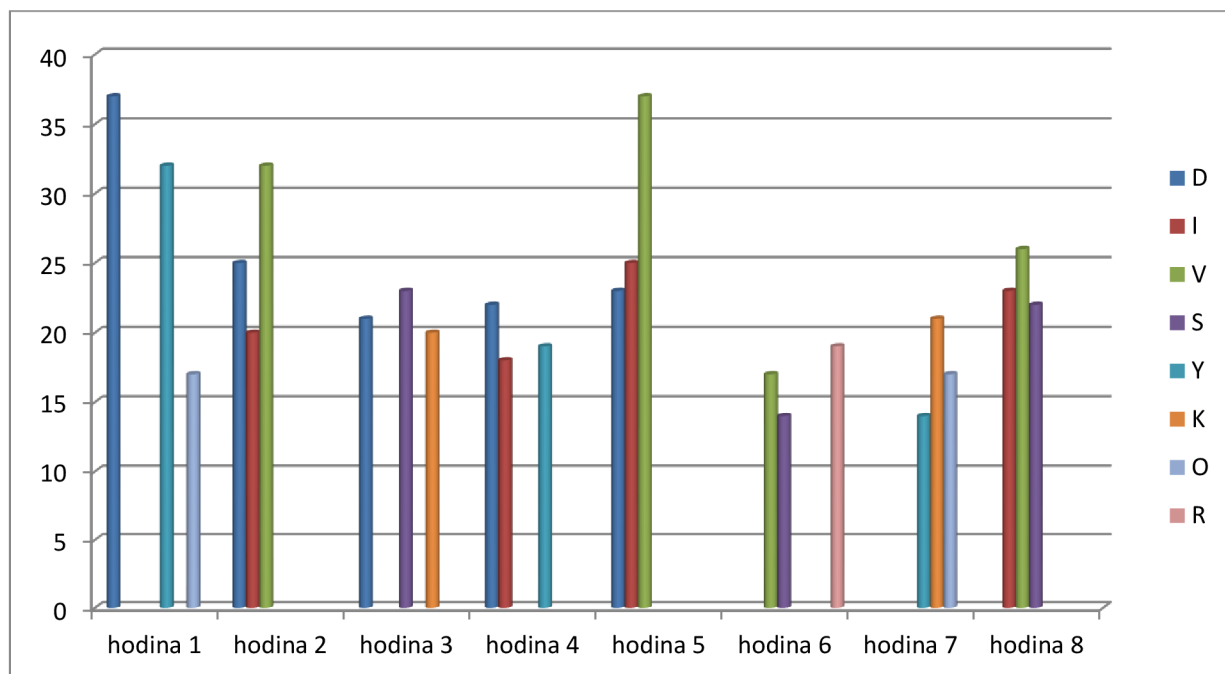

Zdroj: Vlastní

Graf je možné vidět také v přílohách ve větším rozlišení (příloha č. 10).

Níže vidíme graf, který znázorňuje všech osm pozorovaných hodin českého jazyka a jejich tři nejvíce zastoupené (v názvosloví jasně zmíněné) záměry.

Graf 2: Nejčastější záměry kódovaných hodin

Můžeme si všimnout, že v 62,5 % případů je mezi prvními třemi nejčastějšími (určitými) záměry ten, který je označen písmenem D (demonstrace, vysvětlení učiva). V 50 % případů je mezi prvními třemi nejčastějšími (určitými) záměry záměr V (vyvolávání žáka/žáků). A také záměr I (instruování postupu práce) je zastoupen v 50 % případů mezi prvními třemi nejčastějšími (určitými) záměry. Konkrétní zastoupení záměrů se však u každého učitele liší.

A když z nich spočítáme jednotlivé projevy, pak zjistíme, že nejvíc jich má záměr D (128) a záměr V (112). Sečtení neverbálních projevů v rámci daného záměru ze třech nejvíce zastoupených určitých záměrů každé hodiny nám naznačuje, že učitelé užívají neverbální projevy nejvíce pro vysvětlování (a demonstraci) učiva a pro vyvolávání žáků.

Celkově bylo u učitelů ve vyučovací hodině v průměru zaznamenáno 203 neverbálních projevů (1623:8 zaokrouhleně).

6.3 Shrnutí klíčových poznatků

Když se zaměříme na teoretickou část práce v souvislosti s praktickou částí, můžeme uvést následující poznatky:

V příložených tabulkách, kde jsou vidět získaná data, můžeme zaznamenat, že haptická komunikace nebyla u učitelů zpozorována. Což zřejmě odráží poznatky z teoretické části, že žáci jsou v tomto věku na doteky citliví a je v tomto ohledu lepší nenarušovat jejich osobní zónu.

Naopak změny vzdálenosti jsou častým neverbálním projevem, ať už za účelem kontroly činností žáků, uplatnění osobního přístupu nebo jiných záměrů. Ze zkušenosti pozorovatelky mohu také říct, že zřejmě narušování „teritoria žáků“ upevňuje učitelovu autoritu, proto je asi kromě jiných důvodů také chodí kontrolovat například procházením mezi lavicemi. Mohli bychom zde zopakovat tvrzení z teoretické části, tedy že teritorium může být narušeno cizím pokusem převzít nad ním kontrolu. Což dokládá zaznamenaní případu, kdy změna vzdálenosti byla učitelem využita při zastavení nevhodného chování žáka. Dalším typem narušení je také vstoupení do cizího teritoria bez předchozího varování. Což učitelé také často provádí (vydají se blíž k žákům/žákovi bez předchozího upozornění). Naopak pokud učitel trávil většinu času v prostoru, který primárně patří žákům, je možné se domnívat, že tím oslabuje svou autoritu a dominantní postavení. Protože například u jedné učitelky (tabulka č. 7) bychom mohli říct, že až neobvykle narušovala horizontální i vertikální vzdálenost. Vzdálenosti k žákům zaujímal jinak, než většina pozorovaných pedagogů. Což by mohla být jedna z příčin toho, že žáci její autoritu (dle názoru pozorovatelky) plně nerespektovali a více v hodině vyrušovali. Obecně se však při změně vzdálenosti může jednat také o tendenci přiblížení se i v rámci vztahu k žákům (přátelskost, osobní přístup atd.).

Proxemiku vnímáme možná automaticky a podvědomě, někteří si ji možná ani tak neuvědomují. Na základě mé teoretické části mě však proxemika v rámci vyučování žáků ve třídě velmi zaujala a myslím si, že by si zasloužila větší pozornost a bádání.

Z dat v oblasti mimiky můžeme vyčíst, že pravděpodobně úsměv a povytažené obočí bývají častým ukazatelem učitelových emocí. Konkrétně povytažené obočí však bylo užito hned s několika různými záměry (zdůraznění významu, zastavení špatného jednání žáka, vyvolání žáka, ale i snaha odlehčit hodinu a pobavit). Záleží tedy na dalších neverbálních projevech a okolnostech, jak tento neverbální projev správně identifikovat. Můžeme však z dat vyčíst, že se jedná o poměrně oblíbený neverbální signál, který učitelé vysílají. Druhým častým projevem je poté úsměv (případně i smích a také s tím spojený humor). Je vidět, že někteří učitelé se v hodinách usmívají a smějí zřejmě i proto, aby podpořili dobrou atmosféru ve třídě, posílili dobré vztahy s žáky a vnesli pestrost do každodenních stereotypních činností. Nabízí

se zde otázka, zda tak činí neúmyslně nebo s jasným cílem, protože jak již bylo zmíněno v teoretické části práce, pozitivnější citění vyvolané úsměvem pomáhá dosáhnout pozitivnějších výsledků. Z role pozorovatelky rozhodně mohu potvrdit, že v hodinách, kde se učitelky často usmívaly a smály, byla znát příjemná a uvolněná atmosféra. Což potvrzuje informace z teoretické části práce, že humor ve výuce tlumí minimálně strach a napětí, posiluje přinejmenším uvolnění a vstřícnost. V pozorovaných hodinách se také objevila naschvál přehnaná učitelčina grimasa (s důrazem na povytažené obočí), aby žáky pobavila. Což můžeme označit jako nonverbální humor.

Z oblasti kineziky si na základě získaných dat můžeme všimnout, že učitelé v hodinách hodně chodí. Chůze je u všech spíše pomalá, uvolněná, sebejistá. Učitelé se možná takhle pohybují i z toho důvodu, že jejich prezentace pak působí více dynamicky. U každého učitele bychom při pečlivém pozorování (nejlépe při pořízení videozáznamu, který by byl víckrát přehrán) mohli zřejmě zaregistrovat specifické pohyby, typické pro danou osobnost.

V příložených tabulkách, kde jsou vidět zaznamenaná data, můžeme velmi zřetelně najít, jak široké a časté je u učitele při vyučování užívání gestiky. Byl potvrzen předpoklad, že nejčastěji zaznamenané užití neverbální projevy učitele ve vyučovací hodině budou spadat do oblasti gestiky. Především určité pohyby rukou a prsty, ale i hlavy jsou velmi zastoupené v rámci mnoha různých záměrů. Můžeme neverbální projevy řazené do gest najít u cílů: demonstrovat a vysvětlovat učivo, instruovat postup práce, napovědět a přivést k odpovědi, kontrolovat činnosti žáků, uplatnit osobní přístup, zdůraznit význam, projevit souhlas, zastavit nevhodné jednání žáků, snaha zaujmout žáky, urychlit výukovou činnost, vyvolat žáka, projevit nesouhlas, doprovodit projev bez logických souvislostí, odlehčit výuku a pobavit, uplatnit autoritu, odlišit význam, pochválit žáka, kritizovat, povzbudit, pohrozit. Jsou četné i ve skupině projevů bez zřejmého/zmíněného cíle. Tedy ve všech kódovaných záměrech. Bylo tedy potvrzeno široké rozpětí funkcí, které se s gesty pojí. Jak bylo zmíněno již v teorii, pomocí gest lidé dokreslují v prostoru verbální projev, vysvětlují, na něco nebo někoho ukazují a upozorňují, vyjadřují zkrácenou formu neverbálního sdělení atd. Získaná data a pozorování také potvrzují existenci tzv. návykový gest (která si dotyčný většinou ani neuvědomuje). Je to často pár naučených gest, která jsou opakovaně používána, neadekvátně a nepřiléhavě verbálnímu sdělení. Nabízí se otázka, zda učitelé užívají obecně hodně gest např. pro lepší vysvětlení učiva, oživení výkladu, upřesnění slovního sdělení apod. na základě

vědomí, že gestika dle vědeckých výzkumů výrazně usnadňuje učení, nebo zda tak činí bezděčně či z jiného důvodu.

V příložených tabulkách, kde jsou vidět zaznamenaná data, si můžeme všimnout, jaké konfigurace částí těla učitelé nejčastěji zaujímají při vyučování. Z hlediska posturiky tedy můžeme říct, že učitelé využívají polovinu základních tělesných poloh (vstojí a vsedě). Z pozorování vyplývá, že učitelé mají výraznou hlavně polohu rukou. U různých učitelů najdeme například překřížené ruce, ruce v bok, za zády apod. Ojediněle se vyskytl také postoj s rukama v kapsách, což úplně neodpovídá doporučenému vzpřímenému uvolněnému postoji, který je blíže popsán v teoretické části práce. Občas učitelé také zvolí posed o lavici.

Na základě získaných dat můžeme potvrdit, že zrakový kontakt je v komunikaci velmi důležitý. Konkrétně u učitele v interakci s žáky ve třídě si můžeme všimnout mnoha záměrů, kterých se snaží dosáhnout právě využitím zrakového kontaktu. Například to jsou záměry: kontrolovat činnosti žáků, motivovat, zdůraznit význam, zastavit špatné jednání žáka apod. Mohli jsme zaznamenat také nonverbální humor, kdy učitelka dala ve vhodný okamžik vzhledem k situaci „oči v sloup“ a třídu tak pobavila. Očividně bylo jejím záměrem tímto pohybem očí a specifickým pohledem třídu pobavit, odlehčit výuku. Na druhou stranu však učitelé často užívají dlouhý a důsledný pohled na žáka, který se chová tak, jak si učitelka nepřeje (v tabulkách záměr Š). Mohli bychom tedy zmínit tzv. neverbální monitor, kterému je věnována pozornost také v teoretické části práce. Což zřejmě koresponduje s tím, že dlouhý upřený pohled bez přerušování je člověku většinou nepříjemný. Učitelé se také mnohokrát dívají přes celou třídu, zdá se hlavně kvůli kontrole činností žáků. Zřejmě si jsou důležitosti signálů viziky vědomi, protože z pozorovaných učitelů se nikdo nedíval soustavně do země, ke dveřím nebo celou hodinu jen na jednoho žáka.

Co se týká úpravy zevnějšku, většina učitelů si svůj vzhled alespoň několikrát v hodině kontroluje či upravuje. Jedná se hlavně o úpravy účesu (obzvláště přepadávajících vlasů), oblečení (různé rovnání, optické i hmatové kontrolování) a manipulace s brýlemi. Je možno se domnívat, že to souvisí s mnoha významy, které můžeme úpravou zevnějšku sdělit. Protože jak je rozebíráno v teoretické části práce, svým vzhledem ovlivňujeme nejen to, co si o nás myslí druzí, ale také to, jak se vnímáme sami a potažmo i jak se v danou chvíli cítíme. Dá se říct, že učitelé vědí, že mohou být od žáků vystaveni velké kritice a snaží se proto vypadat co nejlépe. Co se týká celkové image, učitelé (v našem případě učitelky) byly v drtivé většině vhodně, čistě a decentně oblečené. Dalo by se říct, že opravdu byly o stupínek decentnější

oblečené a upravené než jejich posluchači (žáci). Kromě však jedné učitelky (tabulka č. 7), která se svým stylem oblečení a doplňků velmi přibližovala spíše stylu žáků (dalo by se říct volnější „mikinové šaty“ s výraznými kapsami a tkaničkami). Dávala si také často ruce do kapes a možná bychom ji a její hodinu mohli brát jako příklad toho, jak na chování žáků negativně působí (v tomto případě slabší respekt), když se učitel snaží až příliš přizpůsobit žákům a společensky se vlichotit do kolektivu třídy. Přílišná snaha o překlenutí rozdílného věku a dalších odlišností zřejmě naráží na to, že učitel by měl nejen svým vzezřením a oblečením naznačovat určitý sociální status, sociální příslušnost a určitou osobní charakteristiku. Jak již je zmíněno v teoretické části práce, žák nejspíš nebude respektovat učitele, který by chtěl být stejný jako žáci (mluvou, oblékáním, chováním atd.).

6.4 Řešitelské interpretace výsledků s ohledem na použitou teorii

Můj subjektivní postřeh z odpozorovaných hodin je následující: Učitelé využívají proxemiku (spolu s dalšími jevy) také jako aspekt autority. Pokud učitel tráví většinu času před tabulí a udržuje si určitý odstup, například stojí na vyvýšeném místě před sedícími žáky, posiluje tak svou autoritu. A v případě, že se rozejde směrem ke konkrétnímu žákovi nebo nekonkrétně začne chodit mezi lavicemi, dalo by se říct, že narušuje jejich určitou „bezpečnou zónu“ a činí tak většinou s nějakým vědomým nebo nevědomým záměrem. Jde například ukáznit žákovo chování, snaží se zvýšit kontrolu při samostatné práci žáků apod. Pokud však učitel (jako jsem to pozorovala v jednom případě) tráví většinu času hodiny mezi žáky a ještě k tomu zaujímá zvláštní posed na lavici, je možné, že se snaží mezi žáky přehnaně začlenit, navazuje s nimi příliš blízký kontakt a může tak oslabit (většinou spolu s dalšími projevy) svou autoritu.

V mém pozorování se jednalo o začínající mladou učitelku a je otázkou, zda to byla určitá chyba pramenící z nezkušenosti nebo jsem si jako pozorovatelka celé dění špatně vyložila. Na druhou stranu musím uvést, že jiná paní učitelka (starší a s dlouholetou praxí) také při určité činnosti využila „posedu“ na lavici blízko žáků a dle mého názoru v tomto případě to byl projev kladného vztahu k žákům, kteří ji celkově velmi respektují, a její autorita působila velmi silně. Vzhledem k malému vzorku pozorovaných je to spíš malý subjektivní postřeh k zamyšlení než výsledek pozorování, protože jiní začínající učitelé možná naopak až přehnaně neopouští svou „bezpečnou zónu“ před tabulí a k žákům se moc nepřibližují. Což zase může značit určitou nejistotu. Toto téma mi tedy přijde rozmanité a bylo by dle mého názoru zajímavé, pokud by se ve větším měřítku zkoumalo, jak se vzdálenostmi ve třídě pracují začínající učitelé oproti zkušeným učitelům a jak jejich proxemika souvisí s autoritou.

Mohlo by z mnohonásobného pozorování a rozborů vzniknout určité, výzkumy potvrzené, vodítko pro začínající učitele, které by jim mohlo pomoci.

Druhým mým subjektivním postřehem z odpozorovaných hodin (s opřením o teoretickou část práce) je zjištění, že učitelé užívají nejen velké množství gest a neverbálních projevů s určitým záměrem, ale také si u nich můžeme všimnout velkého množství gest, která zřejmě nesouvisí s probíranou látkou, ani s výchovně-vzdělávacím procesem, ale jsou jakýmsi zlozvyky a doprovodnými gesty projevu, která mohou být označena také jako návyková. Zdá se, že sem můžeme zařadit především různé pohyby prsty, rukou a další gesta, která například souvisejí s kontrolou a úpravou zevnějšku. Může se tedy jednat o jakýsi podvědomý pokus působit na okolí co nejlepším dojmem (úprava zevnějšku) nebo snaha se uklidnit a uvolnit napětí (gesta zaměřena na osobu komunikátora). Na základě praktické části práce je možné se domnívat, že tyto projevy jsou časté i u zkušených učitelů, kteří mají situaci ve třídě dobře zvládnutou a výchovně-vzdělávací proces probíhá na velmi dobré úrovni. Pro mě osobně bylo překvapivé zjištění, v jak velkém množství se zmíněné projevy objevovaly u mnoha učitelů.

Ještě bych ráda podotkla zajímavost, že většina učitelů, ke kterým jsem šla provést své pozorování, mě dopředu nebo zpětně hlásila, že mají určitě velmi časté a silné neverbální projevy. Jedna učitelka se mi také zmínila, že si myslí, že neverbální komunikace záleží na ročníku třídy, kterou učí. Tedy že jinak se neverbálně projevuje ta samá učitelka u žáků šesté třídy a jinak u žáků deváté třídy. Myslím, že s ohledem na kapitulu v teoretické části, která se zabývá kontextem, je to velmi pravděpodobné.

Mě osobně pak napadly otázky, zda by v rámci širšího okruhu pozorovaných byly vidět rozdíly neverbální komunikace vzhledem k tomu, jestli se jedná o literaturu, mluvnici nebo sloh. Stejně tak by mi přišlo pozoruhodné porovnat neverbální komunikaci napříč různými předměty. Bylo by dle mého názoru zajímavé sledovat, co se liší a co naopak zůstává společné. Díky této práci jsem si také uvědomila, jak musí být pro žáky vzhledem k různosti neverbálních projevů učitelů (četnost, odlišné využití, rozdílná gesta i záměry, osobitý styl) těžké se v neverbální komunikaci dobře orientovat, obzvlášť za předpokladu, že přichází téměř každou vyučovací hodinu za den do styku s jiným učitelem. Musí to být přinejmenším namáhavé, mnohdy možná až matoucí. Plyne z toho tedy jakési doporučení, aby učitel užíval co nejjasnější neverbální projevy a aby měl určité pochopení pro případné pomalé či zmatené reakce žáků, kteří se musí téměř každou hodinu „naladit na specifickou vlnu komunikace“.

ZÁVĚR

Cílem této diplomové práce bylo zabývat se neverbální komunikací (s důrazem na školní prostředí) a pojednat o ní pohledem dostupné pedagogické, psychologické a sociální teorie. Druhým zásadním záměrem bylo sledovat neverbální projevy učitelů v reálných vyučovacích hodinách, vytvořit svépomocný pozorovací a hodnotící arch, nastřádat potřebná výzkumná data, zpracovat je a interpretačně okomentovat. Svým profilem se jedná o práci teoreticko-empirickou, přičemž podíl obou jejích hlavních částí by měl být významově stejný.

V teoretickém základu se podařilo z nám dostupné literatury popsat podstatu mezilidské komunikace, včetně jejích znaků a charakteristik. S ohledem na zaměření diplomové práce jsme se věnovali především neverbálním komunikačním projevům (synonymicky nonverbálním či mimoslovním) a mimo jiné uvedli, že neverbální sdělování je bohatou složkou při mezilidské interakci a že kromě výrazových znaků má neverbální komunikace především své významy, které jsou o to důležitější, jsou-li součástí výchovně vzdělávacích procedur. Ve školním prostředí se neverbálně projevují jak učitelé, tak i žáci. Náš zájem se soustředil především na nonverbální aspekty učitelova chování. V dostupné literatuře se setkáváme s mnoha konkrétními neverbálními projevy: od mimických, přes haptické, proxemické – až po značnou motorickou aktivitu, které vyučující provádí v každodenním vyučování. To byla motivace k empirické části diplomového textu, ve které jsme chtěli poznat reálnou podobu mimoslovního učitelova sdělování, porozumět mu, snažit se ho zachytit, typizovat a o výsledcích pouvažovat.

Jaké bylo výzkumné šetření mezi učiteli pohledem zaměřením na jejich neverbální komunikaci? Metodologicky vycházelo z kvalitativního pozorování a následného kódování sledovaných činností do svépomocně vytvořeného kategoriálního systému. V textu jsme se snažili nejpodstatnější data odpovídajícím způsobem prezentovat, tabulárně či graficky zobrazit a především výsledkově okomentovat. V závěru praktické části jsme shrnuli klíčové poznatky, stanovili řešitelské interpretace výsledků a pokusili se je zpětně promítnout do teoretických poznatků.

Jaká byla „masa“ výzkumných dat a které výsledky považujeme za reprezentativní? Uvádíme, že jsme u učitelů ve vyučovací hodině v průměru identifikovali a okódovali 203 neverbálních projevů. Dodejme, že jejich povaha a hlavně funkce ve vyučování byla velmi různorodá a byla „typická“ pro toho kterého pedagoga. Přes zmiňovanou různorodost neverbálních

činností učitele se potvrdil náš předpoklad, že nejčastěji sledované a hodnocené projevy měly podobu gestického vyjadřování. Získaná data a pozorování potvrzují existenci tzv. návykových gest (která si dotyčný většinou ani neuvědomuje a která jsou užívána nepřiléhavě verbálnímu sdělení).

Naopak u vyučujících nebylo zaznamenáno vyjádření prostřednictvím haptiky. Usuzujeme, že tělesný kontakt ve výuce představuje jisté „tabu“. Je obtížně vysvětlitelný a pro mnohé žáky spadající do nepříjemné zkušenosti. Snad i proto se učitelé žáků „nedotýkají“ a všechny potřebné záměry řeší jinými komunikačními cestami.

Výše napsané neplatí pro uplatnění různorodosti změn ve vzdálenosti mezi aktéry vyučování. Z proxemického pohledu jsme zaznamenali zajímavé tendence, které pravděpodobně souvisí také s autoritou. Jednalo se především o přibližování pedagoga k žákovi (žákům), aby podtrhl význam sdělovaného obsahu.

Obvyklým mimickým projevem pedagoga bylo povytažené obočí, které učitelé užívají s několika různými záměry (zdůraznění významu, zastavení špatného jednání žáka, vyvolání žáka, ale i snaha odlehčit hodinu a pobavit). Podle výzkumných dat se jedná o poměrně oblíbený neverbální signál, který učitelé vysílají. Druhým častým projevem je poté úsměv (případně i smích a také s tím spojený humor). Obojí v současné škole považujeme za potřebné.

Z oblasti kineziky si na základě získaných dat můžeme všimnout, že učitelé v hodinách hodně chodí (spíše pomalá, uvolněná, sebejistá chůze). Takováto motorická aktivita je opět potřebná. Patří k pozitivním projevům s dopady na psychiku učitele a současně učitelův pohyb po třídě budí potřebnou pozornost ve výuce.

Pohledem posturiky můžeme říct, že učitelé mají výraznou hlavně pozici a polohu rukou. U různých učitelů najdeme například překřížené ruce, ruce v bok, za zády apod. U učitele v interakci s žáky ve třídě si můžeme všimnout mnoha záměrů, kterých se snaží dosáhnout využitím zrakového kontaktu. Užívají ho také jako tzv. neverbální monitor.

Ze zaznamenaných dat také vyplývá, že většina učitelů si svůj vzhled (úpravu zevnějšku) alespoň několikrát v hodině kontroluje či upravuje. Jedná se hlavně o úpravy účesu (obzvlášť přepadávajících vlasů), oblečení (různé rovnání, optické i hmatové kontrolování) a manipulace s brýlemi. Můžeme také spekulovat o souvislosti stylu oblečení učitele a reakcích žáků (ať už negativních, nebo kladných).

K možnostem a limitám empirického šetření: vzhledem k pandemické situaci v naší zemi, resp. s dopadem na školství a školní docházku, musíme uvést, že se výzkumného šetření zúčastnil menší počet vyučujících, než bychom si přáli a než by bylo i potřebné. Další komplikací byla „neochota“ respondentů zaznamenat své „učitelování“ v podobě videonahrávky. Nezbylo, než provést pozorování a kódování v reálném prostředí a čase, i s tím rizikem, že některé záznamy z vyučování budou neúplné. Přesto se domníváme, že předchozí nácvik pozorování byl užitečný a dopomohl k tomu, aby sesbíraná data měla svoji váhu a význam.

Na co by bylo možné se v jiných pracích s podobným tématem zaměřit: určitě by bylo zajímavé sledovat atributy neverbální komunikace u učitelů v jednotlivých ročnících, popřípadě typech škol. Takový výzkum by pomohl odpovědět na otázku, čím se liší mimoslovní sdělování kupř. na 1. a 2. stupni základních škol, či v jiném stupni školství. Také vliv vyučovaného předmětu na rejstřík učitelské neverbální komunikace by byl zajímavým výzkumným tématem. V neposlední řadě by bylo zajímavé sledovat a hodnotit, jak se proměňuje neverbální sdělování s délkou praxe učitele, jak „typ“ pedagoga stylu řízení vyučování „generuje“ použití svébytných mimoslovních prostředků, či jak se individuální sociálně-osobnostní charakteristiky učitele „podepisují“ na jím používané nonverbální komunikační strategii, uplatněné ve školní třídě.

Přínos praktické části diplomové práce shledáváme především v tom, že se v našem šetření objevila zajímavá data, tendence a souvislosti, které mohou mimo jiné přispět k lepší orientaci v neverbální komunikaci. Prokázalo se, že sdělování „beze slov“ je velmi rozšířenou školní praktikou, bohužel stále bez většího zájmu učitelů ze školní praxe, ale také teoretiků a výzkumných pracovníků. Věříme, že tento text může být zajímavý i pro studenty učitelských oborů. Zvláště oni by si mohli vytvářet potřebné spoje mezi pedagogickou teorií a praxí a hledat další inspirace pro studované disciplíny i pro jejich budoucí praxi.

SEZNAM LITERÁRNÍCH ZDROJŮ

BĚLOHLÁVKOVÁ, Věra. *33 rad jak úspěšně prezentovat*. 1. vyd. Brno: Computer Press, 2004, 110 s. ISBN 80-251-0326-9.

BIXLER, Susan a Nancy NIX-RICE. *Profesionální image: jak vzbudit nejlepší dojem v každé situaci*. 1. vyd. Brno: Computer Press, 2006, 217 s. ISBN 80-251-1057-5.

BORG, James. *Umění přesvědčivé komunikace: jak ovlivňovat názory, postoje a činy druhých*. 1. vyd. Praha: Grada, 2007, 184 s. ISBN 978-80-247-1971-9.

BRUNO, Tiziana a Gregor ADAMCZYK. *Řeč těla: jak neverbálně působit na druhé a rozumět řeči těla*. 1. vyd. Praha: Grada, 2005, 112 s. ISBN 80-247-1313-6.

BRUNO, Tiziana a Gregor ADAMCZYK. *Řeč těla: jak rozumět signálům řeči těla a cíleně je používat*. 1. vyd. Praha: Grada, 2013, 200 s. ISBN 978-80-247-4592-3.

ČERNÝ, Vojtěch. *Řeč těla*. 1. vyd. Brno: Computer Press, 2007, 254 s. ISBN 978-80-251-1658-6.

DEVITO, A., Joseph. *Základy mezilidské komunikace*. 6. vyd. Praha: Grada, 2008, 512 s. ISBN 978-80-247-2018-0.

ERNEKER, Jaroslav. *Základy komunikace: studijní text*. 1. vyd. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií, 2004, 65 s. ISBN 80-86708-02-0.

FONTANA, David. *Psychologie ve školní praxi: příručka pro učitele*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2003, 384 s. ISBN 80-7178-626-8.

HARTLEY, Mary. *Řeč těla v praxi: teorie, cvičení a modelové situace*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2011, 103 s. ISBN 978-80-262-0033-8.

HEILMANN, Christa M. *Řeč těla: gesta, mimika, emoce*. 1. vyd. Praha: Grada, 2013, 144 s. ISBN 978-80-247-4394-3.

HOGAN, Kevin. *Tajný jazyk byznysu: jak každého přečíst do tří vteřin*. 1. vyd. Brno: Computer Press, 2010, 170 s. ISBN 978-80-251-2370-6.

JANÁČKOVÁ, Laura. *Praktická komunikace pro každý den*. 1. vyd. Praha: Grada, 2009, 112 s. ISBN 978-80-247-2479-9.

KALHOUS, Zdeněk a Otto OBST. *Školní didaktika*. 1. vyd. Praha: Portál, 2002, 448 s. ISBN 80-7178-253-X.

KHELEROVÁ, Vladimíra. *Komunikační dovednosti manažera*. 1. vyd. Praha: Grada, 1995, 144 s. ISBN 80-7169-223-9.

KRAUS, Jiří. *Rétorika a řečová kultura*. Vyd. 2. Praha: Karolinum, 2010, 190 s. ISBN 978-80-246-1829-6.

KRAUS, Jiří. *Rétorika v dějinách jazykové komunikace*. Praha: Československá akademie věd, 1990, 38 s.

KŘIVOHLAVÝ, Jaro. AKADEMIE MÚZICKÝCH UMĚNÍ V PRAZE. FILMOVÁ A TELEVIZNÍ FAKULTA. *Neverbální komunikace: řeč pohledů, úsměvů a gest*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1988, 147 s.

LEDDEN, Emma. *Úspěšná prezentace: získejte si své publikum krok za krokem*. 1. vyd. Praha: Grada, 2018, 176 s. ISBN 978-80-247-2912-1.

LEPILOVÁ, Květuše. *Přesvědčivá komunikace manažera: jak úspěšně vystupovat v obchodním styku i ve společnosti*. 1. vyd. Brno: Computer Press, 2008, 208 s. ISBN 978-80-251-2147-4.

MAREŠ, Jiří a Jaro KŘIVOHLAVÝ. *Komunikace ve škole*. 1. vyd. Brno: Masarykova Univerzita, 1995, 210 s. ISBN 80-210-1070-3.

MIKULÁŠTÍK, Milan. *Komunikační dovednosti v praxi*. 1. vyd. Praha: Grada, 2003, 368 s. ISBN 80-247-0650-4.

NAVARRO, Joe. *Tajemství řeči těla: gesta, která prozradí více než slova*. 1. vyd. Praha: Grada, 2019, 192 s. ISBN 978-80-271-2477-0.

PEASE, Allan. *Řeč těla: jak porozumět druhým z jejich gest, mimiky a postojů těla*. 1. vyd. Praha: Portál, 2001, 144 s. ISBN 80-7178-582-2.

PEASE, Allan a Barbara PEASE. *Řeč těla*. 1. vyd. Praha: Portál, 2008, 360 s. ISBN 978-80-7367-449-6.

PECH, Jaroslav. *Řeč těla & umění komunikace: [příručka prakticky pro všechny, kteří se chtějí zlepšit v řešení běžných životních situací]*. 1. vyd. Praha: NS Svoboda, 2009, 138 s. ISBN 978-80-205-0606-1.

POŘÍZKOVÁ, Jitka a Martin JELÍNEK. *Poznej sebe, poznáš druhé: řeč těla a mysli v souvislostech*. 1. vyd. Ostrava: ATAC spol. s r.o, 2015, 120 s. ISBN 978-80-905640-1-5.

STRNADOVÁ, Věra. *Interpersonální komunikace*. 1. vyd. Hradec Králové: Gaudeamus, 2011, 542 s. ISBN 978-80-7435-157-0.

ŠEĎOVÁ, Klára, Roman ŠVARČÍČEK a Zuzana ŠALAMOUNOVÁ. *Komunikace ve školní třídě*. 1. vyd. Praha: Portál, 2012, 296 s. ISBN 978-80-262-0085-7.

TEGZE, Oldřich. *Neverbální komunikace: [co vám prozradí lidské chování a jednání, a jak toho využít]*. 1. vyd. Praha: Computer Press, 2003, 482 s. ISBN 80-7226-429-X.

VYBÍRAL, Zdeněk. *Psychologie komunikace*. 2. vyd. Praha: Portál, 2009, 320 s. ISBN 978-80-7367-387-1.

VYMĚTAL, Jan. *Průvodce úspěšnou komunikací: efektivní komunikace v praxi*. 1. vyd. Praha: Grada, 2008, 328 s. ISBN 978-80-247-2614-4.

SEZNAM OBRÁZKŮ

Obr. 1: Struktura neverbálních projevů..... 59

Obr. 2: Záměry NP - didaktická funkce 60

SEZNAM TABULEK

Tab. 1: Kódovací tabulka 1	61
Tab. 2: Kódovací tabulka 2	62
Tab. 3: Kódovací tabulka 3	64
Tab. 4: Kódovací tabulka 4	65
Tab. 5: Kódovací tabulka 5	67
Tab. 6: Kódovací tabulka 6	68
Tab. 7: Kódovací tabulka 7	69
Tab. 8: Kódovací tabulka 8	71

SEZNAM GRAFŮ

Graf 1: Kruhový diagram - kódovací tabulka 1	72
Graf 2: Nejčastější záměry kódovaných hodin	73

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha 1: Struktura neverbálních projevů	89
Příloha 2: Kódovací tabulka 1	90
Příloha 3: Kódovací tabulka 2	91
Příloha 4: Kódovací tabulka 3	92
Příloha 5: Kódovací tabulka 4	93
Příloha 6: Kódovací tabulka 5	94
Příloha 7: Kódovací tabulka 6	95
Příloha 8: Kódovací tabulka 7	96
Příloha 9: Kódovací tabulka 8	97
Příloha 10: Kruhový diagram - kódovací tabulka 1	98
Příloha 11: Nejčastější záměry kódovacích hodin	99

Příloha 1: Struktura neverbálních projevů

Struktura sledovaných neverbálních projevů učitele

Mimika	M	Gestikulace	G	Zrakový kontakt	ZK	Haptika	H	Posturologie	PO
posun brady dolů	M1	pohyb hlavou do stran	G1	dlouhý pohled na žáka	ZK1			překřížené ruce	PO1
posun brady nahoru	M2	pohyb hlavy stranou	G2	důsledný pohled	ZK2			rozkročný postoj	PO2
povytažené obočí	M3	pohyb oběma rukama	G3	mrkání	ZK3			ruce v bok	PO3
svraštěné obočí	M4	pohyb rameny	G4	oči v sloup	ZK4			ruce za zády	PO4
úsměv	M5	pohyb rukou-dlaň dolů	G5	pohled přes třídu	ZK5			sezení na lavici, katedře	PO5
úsměv a smích	M6	pohyb rukou-dlaň vzhůru	G6	pohled stranou	ZK6			ruce v kapsách	PO6
		pohyby prsty	G7	přimhouřené oči	ZK7				
		ruce dotýkající se hlavy	G8	udivený výraz	ZK8				
		sepjaté ruce	G9	velmi otevřené oči	ZK9				
		souhlasné přikývnutí	G10						
		vztyčený jiný prst	G11						
		vztyčený palec	G12						

Proxemika	PR	Chůze (kinesika)	CH	Úprava zevnějšku	ÚZ	Práce s pomůckami	PP	Jiné
změna vzdálenosti	PR1	důrazná rychlá chůze	CH1	kontrola a úprava vzhledu	ÚZ1	hraní s fixem (tužkou)	PP1	
		pomalá chůze	CH2					

Příloha 2: Kódovací tabulka 1

Příklad kodované tabulky

Záměry - didaktická funkce ve zkratce (četnost)

Neverbální parametr	Kód	A	D	H	I	J	K	L	M	N	O	P	R	S	Š	T	U	V	X	Y	Z	*	celkem	
posun brady dolů	M1												3										3	
posun brady nahoru	M2																						0	
povytažené obočí	M3	1			1	1	1			1			5		1	1							12	
svraštěné obočí	M4					1									2								3	
úsměv	M5									1	13	1										2	17	
úsměv a smích	M6										3											4	7	
pohyb hlavou do stran	G1	1	3																3				7	
pohyb hlavy stranou	G2																					1	1	
pohyb oběma rukama	G3		9		1					5										3			18	
pohyb rameny	G4		1													1				1			3	
pohyb rukou-dlaň dolů	G5																						0	
pohyb rukou-dlaň vzhůru	G6		2							1											2		5	
pohyby prsty	G7		20		8					1			7		1	1		2		26			66	
ruce dotýkající se hlavy	G8		1																			17	18	
sepaté ruce	G9																						0	
souhlasné přikývnutí	G10		1				4				1			4			1	2			1		14	
vztyčený jiný prst	G11																						0	
vztyčený palec	G12																						0	
dlouhý pohled na žáka	ZK1								3				1					1			1		6	
důsledný pohled	ZK2														3								3	
mrkání	ZK3												1										1	
oči v sloup	ZK4																				1		1	
pohled přes třídu	ZK5						6																6	
pohled stranou	ZK6																						0	
přimhouřené oči	ZK7													1		2							3	
udivěný výraz	ZK8																						0	
velmi otevřené oči	ZK9			1											1		1	1					4	
překřížené ruce	PO1																					5	5	
rozkročený postoj	PO2																						0	
ruce v bok	PO3															1						13	14	
ruce za zády	PO4																						0	
sezení na lavici, katedře	PO5																					5	5	
ruce v kapsách	PO6																						0	
změna vzdálenosti	PR1						1															2	3	
důrazná rychlá chůze	CH1																						0	
pomalá chůze	CH2																						24	24
kontrola a úprava vzhledu	ÚZ1																					4	4	
hraní s fixem (tužkou)	PP1																						0	
celkem		2	37	1	10	2	12	0	3	9	17	1	17	5	8	6	2	6	3	32	9	71	253	

Příloha 3: Kódovací tabulka 2

Příklad kodované tabulky

Záměry - didaktická funkce ve zkratce (četnost)

Neverbální parametr	Kód	A	D	H	I	J	K	L	M	N	O	P	R	S	Š	T	U	V	X	Y	Z	*	celkem	
posun brady dolů	M1												1	1										1
posun brady nahoru	M2											1												1
povytažené obočí	M3	1							1				1		1							2		6
svraštěné obočí	M4																							0
úsměv	M5								1		5	1						1					10	18
úsměv a smích	M6										1											1		2
pohyb hlavou do stran	G1																		2					2
pohyb hlavy stranou	G2																					2		2
pohyb oběma rukama	G3		5		3																2			10
pohyb rameny	G4								2															2
pohyb rukou-dlaň dolů	G5		1		3																			4
pohyb rukou-dlaň vzhůru	G6				1												1	4			2			8
pohyby prsty	G7		19		12					4			5	1			1	4	2	4				52
ruce dotýkající se hlavy	G8																							0
sepiaté ruce	G9																					6		6
souhlasné přikývnutí	G10				1		10	3	4					13				12						43
vztyčený jiný prst	G11																	8						8
vztyčený palec	G12																							0
dlouhý pohled na žáka	ZK1														3			1						4
důsledný pohled	ZK2	3													1									4
mrkání	ZK3																	2						2
oči v sloup	ZK4																							0
pohled přes třídu	ZK5						2																	2
pohled stranou	ZK6																							0
přimhouřené oči	ZK7													1										1
udivěný výraz	ZK8																							0
velmi otevřené oči	ZK9	1							1				1									1		4
překřížené ruce	PO1																					1		1
rozkročený postoj	PO2																							0
ruce v bok	PO3																					1		1
ruce za zády	PO4																					5		5
sezení na lavici, katedře	PO5																							0
ruce v kapsách	PO6																							0
změna vzdálenosti	PR1																					5		5
důrazná rychlá chůze	CH1																							0
pomalá chůze	CH2																						2	2
kontrola a úprava vzhledu	ÚZ1																							0
hraní s fixem (tužkou)	PP1																							0
celkem		5	25	0	20	0	12	3	9	4	6	2	8	15	5	0	2	32	4	8	4	32		196

Příloha 4: Kódovací tabulka 3

Příklad kodované tabulky

Záměry - didaktická funkce ve zkratce (četnost)

Neverbální parametr	Kód	A	D	H	I	J	K	L	M	N	O	P	R	S	Š	T	U	V	X	Y	Z	*	celkem
posun brady dolů	M1			1														1					1
posun brady nahoru	M2																	1					1
povytažené obočí	M3	2				1	2		2				6	2							1		16
svraštěné obočí	M4													1									1
úsměv	M5								1		2											2	5
úsměv a smích	M6																					3	3
pohyb hlavou do stran	G1			1															1				2
pohyb hlavy stranou	G2					1																1	2
pohyb oběma rukama	G3		6		1																5		12
pohyb rameny	G4																						0
pohyb rukou-dlaň dolů	G5		1																				1
pohyb rukou-dlaň vzhůru	G6																						0
pohyby prsty	G7		14		4					1							1	2			3		25
ruce dotýkající se hlavy	G8																						0
sepjaté ruce	G9																					4	4
souhlasné přikývnutí	G10						2		1		1	4	2	20				2					32
vztyčený jiný prst	G11																						0
vztyčený palec	G12																						0
dlouhý pohled na žáka	ZK1														2			1					3
důsledný pohled	ZK2	1				1																	2
mrkání	ZK3																						0
oči v sloup	ZK4																						0
pohled přes třídu	ZK5						7																7
pohled stranou	ZK6																						0
přimhouřené oči	ZK7																						0
udivěný výraz	ZK8																						0
velmi otevřené oči	ZK9	1							1			2											4
překřížené ruce	PO1																						0
rozkročený postoj	PO2																						0
ruce v bok	PO3																						0
ruce za zády	PO4																						0
sezení na lavici, katedře	PO5																						0
ruce v kapsách	PO6																						0
změna vzdálenosti	PR1						9				8												17
důrazná rychlá chůze	CH1																						0
pomalá chůze	CH2																					19	19
kontrola a úprava vzhledu	ÚZ1																					3	3
hraní s fixem (tužkou)	PP1																					7	7
celkem		4	21	2	5	3	20	0	5	1	11	6	8	23	2	0	1	6	1	8	1	39	167

Příloha 5: Kódovací tabulka 4

Příklad kodované tabulky

Záměry - didaktická funkce ve zkratce (četnost)

Neverbální parametr	Kód	A	D	H	I	J	K	L	M	N	O	P	R	S	Š	T	U	V	X	Y	Z	*	celkem
posun brady dolů	M1																						0
posun brady nahoru	M2																						0
povytažené obočí	M3									1			6			2							9
svraštěné obočí	M4										1												1
úsměv	M5								3			1		2								1	7
úsměv a smích	M6																					2	2
pohyb hlavou do stran	G1									1									2				3
pohyb hlavy stranou	G2																	1			1	2	4
pohyb oběma rukama	G3	1	13		1	1	1			4			1				1			6		2	31
pohyb rameny	G4																						0
pohyb rukou-dlaň dolů	G5	1	1		2								1							4		2	11
pohyb rukou-dlaň vzhůru	G6		3		2								1					2		2		1	11
pohyby prsty	G7		4		11		1			6			2				9	1	6				40
ruce dotýkající se hlavy	G8																				1	1	2
sepiaté ruce	G9										1		1									1	3
souhlasné přikývnutí	G10	1	1				4		1			4	1	5				1					18
vztyčený jiný prst	G11				2													4		1			7
vztyčený palec	G12																						0
dlouhý pohled na žáka	ZK1						1				1												2
důsledný pohled	ZK2																						0
mrkání	ZK3					1																	1
oči v sloup	ZK4																						0
pohled přes třídu	ZK5						5																5
pohled stranou	ZK6																						0
přimhouřené oči	ZK7																						0
udivěný výraz	ZK8																						0
velmi otevřené oči	ZK9												2										2
překřížené ruce	PO1																					1	1
rozkročený postoj	PO2																						0
ruce v bok	PO3																					6	6
ruce za zády	PO4																					6	6
sezení na lavici, katedře	PO5																						0
ruce v kapsách	PO6																						0
změna vzdálenosti	PR1	1					3															6	10
důrazná rychlá chůze	CH1																						0
pomalá chůze	CH2																						8
kontrola a úprava vzhledu	ÚZ1																					5	5
hraní s fixem (tužkou)	PP1																						0
celkem		4	22	0	18	2	15	0	4	12	3	5	15	7	0	2	1	16	4	19	2	44	195

Příloha 6: Kódovací tabulka 5

Příklad kodované tabulky

Záměry - didaktická funkce ve zkratce (četnost)

Neverbální parametr	Kód	A	D	H	I	J	K	L	M	N	O	P	R	S	Š	T	U	V	X	Y	Z	*	celkem
posun brady dolů	M1																						0
posun brady nahoru	M2																						0
povytažené obočí	M3					1																	1
svraštěné obočí	M4														1								1
úsměv	M5										3	2											5
úsměv a smích	M6																				1		1
pohyb hlavou do stran	G1														1				3				4
pohyb hlavy stranou	G2																						0
pohyb oběma rukama	G3		6		4					3			1	1	1								16
pohyb rameny	G4																						0
pohyb rukou-dlaň dolů	G5				2		1																3
pohyb rukou-dlaň vzhůru	G6																						0
pohyby prsty	G7		17		18		2			6			6					37		6			92
ruce dotýkající se hlavy	G8																					6	6
sepjaté ruce	G9																					2	2
souhlasné přikývnutí	G10				1	1						1	1	12									16
vztyčený jiný prst	G11												2										2
vztyčený palec	G12											1											1
dlouhý pohled na žáka	ZK1					1					1				1								3
důsledný pohled	ZK2	2													1								3
mrkání	ZK3																						0
oči v sloup	ZK4																						0
pohled přes třídu	ZK5						6				1												7
pohled stranou	ZK6																						0
přimhouřené oči	ZK7																						0
udivěný výraz	ZK8																						0
velmi otevřené oči	ZK9																						0
překřížené ruce	PO1																					5	5
rozkročený postoj	PO2						1																1
ruce v bok	PO3						5																5
ruce za zády	PO4																					5	5
sezení na lavici, katedře	PO5																						0
ruce v kapsách	PO6																						0
změna vzdálenosti	PR1						7				8												15
důrazná rychlá chůze	CH1																					4	4
pomalá chůze	CH2																					24	24
kontrola a úprava vzhledu	ÚZ1																						0
hraní s fixem (tužkou)	PP1																						0
celkem		2	23	0	25	3	22	0	0	9	13	4	10	13	5	0	0	37	3	6	1	46	222

Příloha 7: Kódovací tabulka 6

Příklad kodované tabulky

Záměry - didaktická funkce ve zkratce (četnost)

Neverbální parametr	Kód	A	D	H	I	J	K	L	M	N	O	P	R	S	Š	T	U	V	X	Y	Z	*	celkem
posun brady dolů	M1												2										2
posun brady nahoru	M2																						0
povytažené obočí	M3	1								1							2						4
svraštěné obočí	M4					1							2										3
úsměv	M5										1	2										2	5
úsměv a smích	M6																				1		1
pohyb hlavou do stran	G1									1						1							2
pohyb hlavy stranou	G2									2	1												3
pohyb oběma rukama	G3		1		2																		3
pohyb rameny	G4																						0
pohyb rukou-dlaň dolů	G5																						0
pohyb rukou-dlaň vzhůru	G6																						0
pohyby prsty	G7		12		7		2			2	1		3					14		5			46
ruce dotýkající se hlavy	G8																						0
sepiaté ruce	G9																					3	3
souhlasné přikývnutí	G10				2								7	14				2					25
vztyčený jiný prst	G11												4		1								5
vztyčený palec	G12																						0
dlouhý pohled na žáka	ZK1						1			2	8												11
důsledný pohled	ZK2					1									1								2
mrkání	ZK3																	1					1
oči v sloup	ZK4																						0
pohled přes třídu	ZK5	1					10																11
pohled stranou	ZK6																						0
přimhouřené oči	ZK7					1							1										2
udivěný výraz	ZK8											1							1				5
velmi otevřené oči	ZK9																1						1
překřížené ruce	PO1																						0
rozkročený postoj	PO2																						0
ruce v bok	PO3																					2	2
ruce za zády	PO4																					7	7
sezení na lavici, katedře	PO5																						0
ruce v kapsách	PO6																						0
změna vzdálenosti	PR1										1												1
důrazná rychlá chůze	CH1																						0
pomalá chůze	CH2																						15
kontrola a úprava vzhledu	ÚZ1																						36
hraní s fixem (tužkou)	PP1																						0
celkem		2	13	0	11	3	13	0	0	8	12	3	19	14	3	3	3	17	1	5	3	63	196

Příloha 8: Kódovací tabulka 7

Příklad kodované tabulky

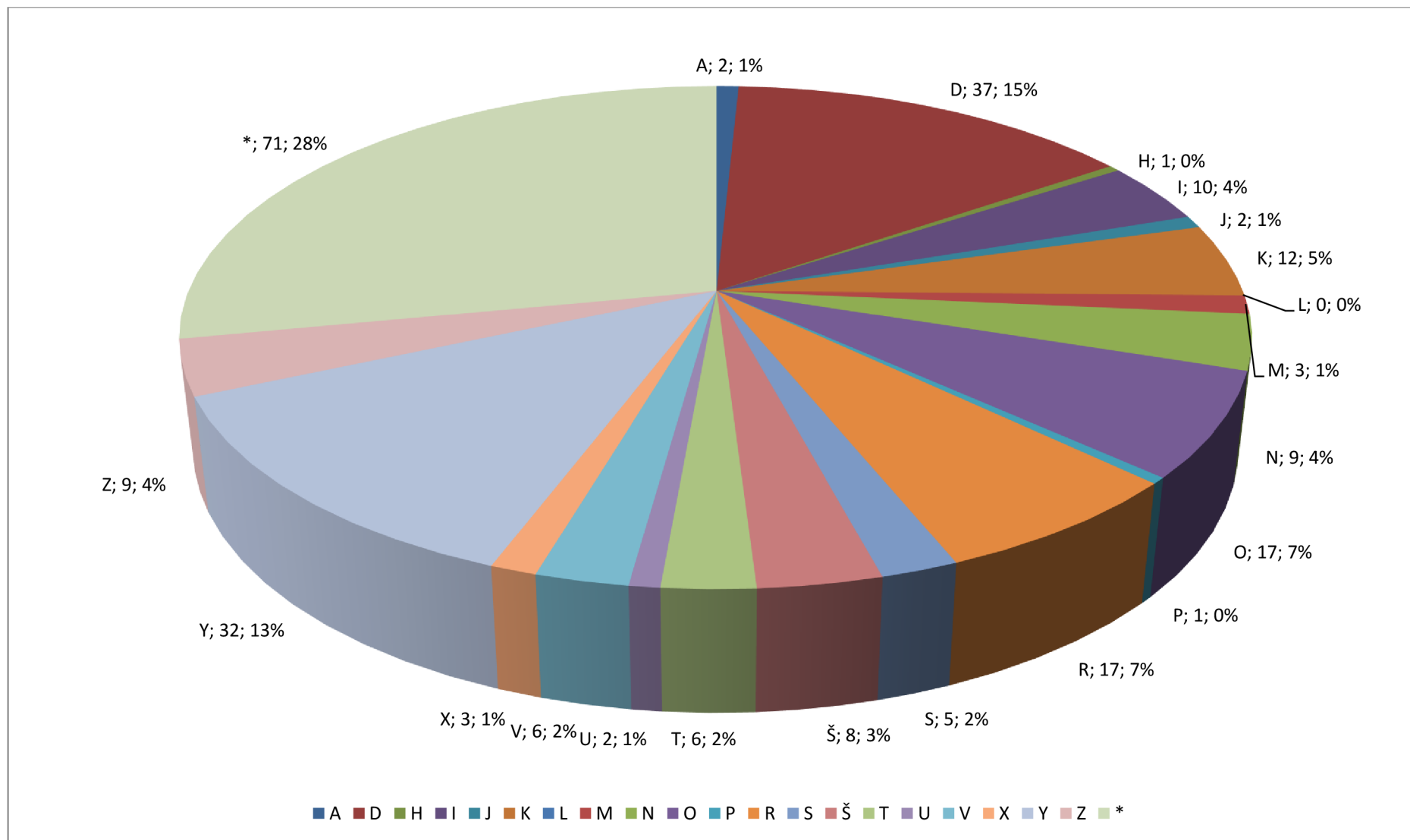
Záměry - didaktická funkce ve zkratce (četnost)

Neverbální parametr	Kód	A	D	H	I	J	K	L	M	N	O	P	R	S	Š	T	U	V	X	Y	Z	*	celkem
posun brady dolů	M1																						0
posun brady nahoru	M2																						0
povytažené obočí	M3				1						1		2		1			2			1		8
svraštěné obočí	M4																						0
úsměv	M5										4										4	1	9
úsměv a smích	M6										2												2
pohyb hlavou do stran	G1									4													4
pohyb hlavy stranou	G2																						0
pohyb oběma rukama	G3		2		1																		3
pohyb rameny	G4																						0
pohyb rukou-dlaň dolů	G5																			1			1
pohyb rukou-dlaň vzhůru	G6				1						1		1			5				1			9
pohyby prsty	G7		6		9					4	1							3		12			35
ruce dotýkající se hlavy	G8													2								6	8
sepiaté ruce	G9																					2	2
souhlasné přikývnutí	G10		1		1				1		2		1	7				1					14
vztyčený jiný prst	G11												3										3
vztyčený palec	G12																						0
dlouhý pohled na žáka	ZK1														2								2
důsledný pohled	ZK2																						0
mrkání	ZK3																	1					1
oči v sloup	ZK4																						0
pohled přes třídu	ZK5	1					3																4
pohled stranou	ZK6																						0
přimhouřené oči	ZK7						1						1										2
udivěný výraz	ZK8								1														1
velmi otevřené oči	ZK9																						0
překřížené ruce	PO1																					12	12
rozkročený postoj	PO2	2																					2
ruce v bok	PO3																					5	5
ruce za zády	PO4																						0
sezení na lavici, katedře	PO5																						8
ruce v kapsách	PO6																						7
změna vzdálenosti	PR1	3					11				6				1							1	22
důrazná rychlá chůze	CH1																						0
pomalá chůze	CH2						6																10
kontrola a úprava vzhledu	ÚZ1																						15
hraní s fixem (tužkou)	PP1																						3
celkem		6	9	0	13	0	21	0	2	8	17	0	8	9	4	5	0	7	0	14	5	70	198

Příloha 9: Kódovací tabulka 8

Příklad kodované tabulky		Záměry - didaktická funkce ve zkratce (četnost)																				celkem	
Neverbální parametr	Kód	A	D	H	I	J	K	L	M	N	O	P	R	S	Š	T	U	V	X	Y	Z	*	celkem
posun brady dolů	M1																						0
posun brady nahoru	M2																						0
povytažené obočí	M3						3		1	2			9					9					24
svraštěné obočí	M4														2								2
úsměv	M5										3												3
úsměv a smích	M6																					1	1
pohyb hlavou do stran	G1												1										1
pohyb hlavy stranou	G2		1						1				1										3
pohyb oběma rukama	G3		7		9					1										7			24
pohyb rameny	G4																						0
pohyb rukou-dlaň dolů	G5		5		6															3			14
pohyb rukou-dlaň vzhůru	G6								1				1					1					3
pohyby prsty	G7	1	7		5								1		1			16		5		2	38
ruce dotýkající se hlavy	G8																					7	7
sepaté ruce	G9																					9	9
souhlasné přikývnutí	G10		1		1																		32
vztyčený jiný prst	G11				2																		3
vztyčený palec	G12																						0
dlouhý pohled na žáka	ZK1														1								1
důsledný pohled	ZK2																						0
mrkání	ZK3																						0
oči v sloup	ZK4																						0
pohled přes třídu	ZK5						7						1										8
pohled stranou	ZK6																						0
přimhouřené oči	ZK7																						0
udivěný výraz	ZK8																						0
velmi otevřené oči	ZK9																						0
překřížené ruce	PO1																					5	5
rozkročený postoj	PO2																						0
ruce v bok	PO3																						0
ruce za zády	PO4																					5	5
sezení na lavici, katedře	PO5																						0
ruce v kapsách	PO6																						0
změna vzdálenosti	PR1						1																1
důrazná rychlá chůze	CH1																						0
pomalá chůze	CH2																					6	6
kontrola a úprava vzhledu	ÚZ1																					3	3
hraní s fixem (tužkou)	PP1																					3	3
celkem		1	21	0	23	0	11	0	3	3	4	7	14	22	5	0	0	26	0	15	0	41	196

Příloha 10: Kruhový diagram - kódovací tabulka 1

Příloha 11: Nejčastější záměry kódovacích hodin

